

ISSN 2077-5105

(print)

ISSN 2079-1771

(on-line)

Український соціологічний журнал
Украинский социологический журнал
Ukrainian Sociological Journal **Випуск 21**
2019

Наукове та інформаційне видання

Заснований 2008 року

Український соціологічний журнал

Наукове, інформаційне видання
Заснований 2008 року

Випуск 21 (2019)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 12 від 25 листопада 2019 року)

Засновники журналу:

Соціологічна асоціація України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Головний редактор – Бакіров В. С. – д-р соціол. наук, професор, академік НАН України, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Заступник головного редактора – Сокурянська Л. Г. – д-р соціол. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;

Відповідальний секретар – Остроухова А. С. – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна.

Редакційна колегія:

Балакірева О. М. – канд. соціол. наук, доцентка, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (Київ);

Белова Л. О. – д-р соціол. наук, професор, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України;

Герпфер К. – д-р політ. наук, професор, Королівський коледж (Університет Абердіна), Великобританія;

Головаха Є. І. – д-р філос. наук, Інститут соціології НАН України;

Корпорович Л. – д-р соціол. наук, професор, Ягеллонський університет, Польща;

Куценко О. Д. – д-р соціол. наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Мурадян О. С. – канд. соціол. наук, доцент кафедри політичної соціології, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

Партицькі С. – професор соціології, Люблінський католицький університет імені Іоанна Павла II;

Сичова В. В. – д-р наук з державного управління, професор, кафедра соціології та соціальної роботи, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

Сорока Ю. Г. – д-р соціол. наук, доцентка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

Філіппова О. А. – канд. соціол. наук, доцентка, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

Філліпс С. – д-р філос. наук, професор антропології, Університет Індіани, США;

Хижняк Л. М. – д-р соціол. наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;

Черниш Н. Й. – д-р соціол. наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Редакційна рада випуску:

О. Балакірева (Київ), Н. Варга (Ужгород), В. Ворона (Київ), М. Гоманюк (Херсон), А. Горбачик (Київ), Е. Гугнін (Запоріжжя), О. Дейнеко (Харків), Л. Дудко (Черкаси), В. Євтух (Київ), О. Кириленко (Рівне), Н. Коваліско (Львів), І. Кононов (Старобільськ), В. Кривошеїн (Дніпро), Р. Куртсейтов (Сімферополь), О. Лісеєнко (Одеса), Л. Ляпіна (Миколаїв), О. Максимович (Івано-Франківськ), К. Михайлова (Харків), В. Паніотто (Київ), В. Пержун (Чернівці), С. Романенко (Одеса), І. Рущенко (Харків), С. Сальнікова (Луцьк), С. Хобта (Старобільськ), О. Ходус (Дніпро), Н. Цимбалюк (Київ), А. Шатохін (Умань), С. Щудло (Дрогобич).

Зв'язок з редакцією:

УКРАЇНА, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6; телефон (+38-057) 707-53-89,
(+38-057) 707-54-90; факс (+38-057) 714-14-08; e-mail: socioedition@karazin.ua;
сторінка журналу на сайті Соціологічної асоціації України:
<http://sau.in.ua/magazine/ukrayinskyj-socziologichnyj-zhurnal/>
<https://periodicals.karazin.ua/usocjour>

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ №15098-3670P від 05.03.2009

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Ukrainian Sociological Journal
Scientific and informational journal
Founded 2008.

Issue 21 (2019)

Published by the decision of the Academic council
of V. N. Karazin Kharkiv National University (Protocol № 12 dated 25 November 2019)
The founders of the journal:
Sociological Association of Ukraine
V. N. Karazin Kharkiv National University

Chief Editor – Bakirov V. – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the Academy Pedagogical Sciences of Ukraine, (V. N. Karazin Kharkiv National University).

Assistant Editor – Sokurianska L. – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University).

Technical Secretary – Ostroukhova A. – V. N. Karazin Kharkiv National University

Editorial Board:

Balakireva O. – PhD in Sociology (Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine);
Bielova L. – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor (Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine);
Chernysh N. – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor (Ivan Franko National University of Lviv);
Haerpfger C. – Professor Emeritus, University of Aberdeen, UK; Professor of Sociology, United Arab Emirates University; Director, Institute for Comparative Survey Research «Eurasia Barometer»; President, World Values Survey Association; Research Professor of Politics and International Relations, University of Vienna, Austria
Filippova O. – PhD in Sociology, Associate Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University);
Golovakha Y. – Doctor of Sciences in Philosophy, Full Professor (Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine,);
Khyzhniak L. – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University);
Korporowicz L. – PhD, Professor of Sociology, Institute of Intercultural Studies (Jagiellonian University in Krakow, Poland);
Kutsenko O. – Doctor of Sciences (Sociology), Full Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv);
Muradyan O. – Candidate of Science in Sociology (PhD), Senior Lecture (V. N. Karazin Kharkiv National University);
Phillips S. – PhD, Professor of Anthropology (Russian and East European Institute, Indiana University, USA)
Partyccki S. – Full Professor of Sociology (The John Paul II Catholic University of Lublin)
Soroka Yu. – Doctor of Science (Sociology), Associate professor (N. V. Karazin Kharkiv National University, Ukraine);
Sychova V. – Doctor of Public Administration, Full Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University)

Editorial Board of issue:

O. Balakireva (Kyiv), M. Homanyuk (Kherson), A. Horbachyk (Kyiv), E. Gugin (Zaporizhzhia), A. Deineko (Kharkiv), L. Dudko (Cherkasy), V. Evtukh (Kyiv), S. Khobta (Starobilsk), O. Khodus (Dnipro), I. Kononov (Starobilsk), N. Kovalisko (Lviv), V. Kryvoshein (Dnipro), R. Kurtseitov (Simferopol), O. Kyrylenko (Rivne), L. Liapina (Mykolaiv), H. Liseyenko (Odesa), O. Maksymovych (Ivano-Frankivsk), K. Mykhailova (Kharkiv), V. Paniotto (Kyiv), V. Perzhun (Chernivtsi), S. Romanenko (Odesa), I. Rushchenko (Kharkiv), N. Tsimbaliuk (Kyiv), S. Salnikova (Lutsk), A. Shatokhin (Uman), S. Shchudlo (Drohobych), N. Varga (Uzhhorod), V. Vorona (Kyiv).

Contacts:

6, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
phones (+38-057) 707-53-89, (+38-057) 707-54-90; fax (+38-057) 714-14-08;
e-mail: socioedition@karazin.ua
<https://periodicals.karazin.ua/usocjour/index>
<http://sau.in.ua/magazine/ukrayinskyj-socziologichnyj-zhurnal/>

The Peer-reviewed Journal.
Registration license KB № 15098-3670P issued 05.03.2009.

© Sociological Association of Ukraine, design, 2019
© V. N. Karazin Kharkiv National University, design, 2019
© V. N. Karazin Kharkiv National University, design, 2019
© Donchik I., design, layout, 2019

ЗМІСТ

Олександр Голюков (<i>Харків</i>) Евристики концепту «соціальна активність» в інтерпретації Олени Якуби: погляд із соціології знання та 2019 року.....	7
Олександра Дейнеко (<i>Харків</i>), Дмитро Білокопитов (<i>Харків</i>), Ольга Філіппова (<i>Харків</i>) Реформа децентралізації в оцінках лідерів об'єднаних територіальних громад: нові виміри соціальної суб'єктності.....	16
Микола Чаплик (<i>Маріуполь</i>) Участь криміналітету в гібридній війні: погляд крізь призму українських реалій.....	25
Олексій Мусієздов (<i>Харків</i>) Українська еміграція у Польщі: від заробітчан до висококваліфікованих спеціалістів.....	37
Дмитро Руссу (<i>Харків</i>) Автостоп як альтернативна система просторової мобільності.....	50
Вимоги до публікацій.....	57

CONTENTS

Aleksandr Golikov (<i>Kharkiv</i>) Heuristics of “social activity” concept in Yelena Yakuba’s interpretation: view from sociology of knowledge and view from 2019.....	7
Aleksandra Deineko (<i>Kharkiv</i>), Dmytro Bilokopytov (<i>Kharkiv</i>), Olga Filippova (<i>Kharkiv</i>) Decentralization reform in assessments of united territorial communities (hromadas) leaders’: new dimensions of social subjectiveness.....	16
Mykola Chaplyk (<i>Mariupol</i>) The participation of criminals in a hybrid war: a look through the prism of Ukrainian realities.....	25
Oleksiy Musiyezdov (<i>Kharkiv</i>) Ukrainian emigration in Poland: from “earners” to highly qualified specialists.....	37
Dmytro Russu (<i>Kharkiv</i>) Hitchhiking as an Alternative System of Spatial Mobility.....	50
The Requirements to the Publication.....	57

СОДЕРЖАНИЕ

Александр Голиков (<i>Харьков</i>) Эвристики концепта «социальная активность» в интерпретации Елены Якубы: взгляд из социологии знания и 2019 года.....	7
Александра Дейнеко (<i>Харьков</i>), Дмитрий Белокопытов (<i>Харьков</i>), Ольга Филиппова (<i>Харьков</i>) Реформа децентрализации в оценках лидеров объединенных территориальных громад: новые измерения социальной субъектности	16
Николай Чаплик (<i>Мариуполь</i>) Участие криминалитета в гибридной войне: взгляд сквозь призму украинских реалий.....	25
Алексей Мусиездov (<i>Харьков</i>) Украинская эмиграция в Польше: от «гастарбайтеров» до высококвалифицированных специалистов.....	37
Дмитрий Руссу (<i>Харьков</i>) Автостоп как альтернативная система пространственной мобильности.....	50
Требования к публикациям.....	57

ЭВРИСТИКИ КОНЦЕПТА «СОЦИАЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ» В ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЕЛЕНА ЯКУБЫ: ВЗГЛЯД ИЗ СОЦИОЛОГИИ ЗНАНИЯ И 2019 ГОДА

Александр Голиков

доктор социологических наук, доцент кафедры социологии

Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина,
email: a.s.golikov@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

В статье раскрывается эвристический потенциал социологической концепции социальной активности, разработанной фундатором Харьковской социологической школы Е. А. Якубой в 1960-1980 годах. Основываясь на историко-социологическом материале и концептуальном анализе, автор демонстрирует потенциал данной концепции с позиции социологии знания. Анализируется ряд смежных категорий и проблем, которые вводятся Е. А. Якубой в обсуждение проблематики социальной активности. Подчеркивается, что избранная Е. А. Якубой позиция позволяет детально изучать и измерять социальную активность (то есть отвечать на вопрос «как?»), однако именно социология знания даёт шанс на исследование социогенеза и онтогенеза социальной активности (то есть отвечать на вопрос «почему?»). Приводятся и анализируются определение, системные связи и способы операционализации и индикализации социальной активности, предлагаемые Е. А. Якубой. Особый акцент сделан на анализе того, как категория «социальная активность» связана с категорией «субъектность». Важнейшим сюжетом оказывается социальная сущность активности, то есть её включённость в социальность личности. Прослеживается эволюция взглядов Е. А. Якубы на эти феномены, а также на их связь с социальной зрелостью, деятельностью, личностью. Исследуются возможности социологии знания в синтезировании разных аспектов концепции Е. А. Якубы. Акцентируется внимание на системности этой концепции, анализируется специфика имплицитного влияния марксизма на её разработку. Формулируется вывод о возможностях и ограничениях актуализации концепта «социальная активность» в социолого-знаниевом прочтении теории Е. А. Якубы.

Ключевые слова: Елена Александровна Якуба, социальная активность, социальная деятельность, субъектность, Харьковская социологическая школа, социология знания, знание.

У статті розкривається евристичний потенціал соціологічної концепції соціальної активності, розробленої фундатором Харківської соціологічної школи О. О. Якубою в 1960-1980 роках. Грунтуючись на історико-соціологічному матеріалі і концептуальному аналізі, автор демонструє потенціал даної концепції з позиції соціології знання. Анализується ряд суміжних категорій і проблем, які вводяться О. О. Якубою в обговорення проблематики соціальної активності. Підкреслюється, що обрана О. О. Якубою позиція дозволяє детально вивчати і вимірювати соціальну активність (тобто відповідати на питання «як?»), Проте саме соціологія знання дає шанс на дослідження соціогенезу і онтогенезу соціальної активності (тобто відповідати на питання «чому?»). Наводяться і аналізуються визначення, системні зв'язки і способи операционалізації і індикалізації соціальної активності, пропонувані О. О. Якубою. Особливий акцент зроблено на аналізі того, як категорія «соціальна активність» пов'язана з категорією «суб'єктність». Найважливішим сюжетом виявляється соціальна сутність активності, тобто її включеність в соціальність особистості. Простежується еволюція поглядів О. О. Якуби на ці феномени, а також на їхній зв'язок з соціальною зрілістю, діяльністю, особистістю. Досліджуються можливості соціології знання в синтезі різних аспектів концепції О. О. Якуби. Акцентується увага на системності цієї концепції, аналізується специфіка імпліцитного впливу марксизму на її розроб-

ку. Формулюється висновок про можливості та обмеження актуалізації концепту «соціальна активність» в соціолого-знаннєвому прочитанні теорії О. О. Якуби.

Ключові слова: Олена Олександрівна Якуба, соціальна активність, соціальна діяльність, суб'єктність, Харківська соціологічна школа, соціологія знання, знання.

Heuristics of “social activity” concept in Yelena Yakuba’s interpretation: view from sociology of knowledge and view from 2019

Alexander Golikov

Doctor of Science (Sociology), Associate Professor, Professor Department of Sociology
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,
email: a.s.golikov@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

The article reveals the heuristic potential of the sociological concept of social activity developed by the founder of the Kharkov Sociological School E. A. Yakuba in the 1960-1980s. Based on historical and sociological material and conceptual analysis, the author demonstrates the potential of this concept from the sociology of knowledge perspective. He analyzes a number of related categories and problems that are introduced by E. A. Yakuba to discuss the problems of social activity. It is emphasized that the elected by E. A. Yakuba position allows to study and measure social activity in detail (that is, answer the question “how?”). However, it is the sociology of knowledge that gives a chance to study the sociogenesis and ontogenesis of social activity (that is, answer the question “why?”). The definition, systemic connections and methods of operationalization and indication of social activity proposed by E. A. Yakuba are given and analyzed. A separate emphasis is placed on the analysis of how the category of “social activity” is associated with the category of “subjectivity”. The most important plot is the connection of the social essence of activity, that is, its inclusion in the sociality of the individual as a connection with the social whole. The evolution of the views of E. A. Yakuba on these categories, as well as their relationship with social maturity, activity, personality, is investigated. The possibilities of the sociology of knowledge in synthesizing various aspects of E. A. Yakuba approach are explored. Particular emphasis is placed on the consistency of E. A. Yakuba’s theory, and also the limitations and specifics of the (often implicit) influence of Marxism on its development have been studied. The conclusion about the possibilities and limitations of updating the concept of “social activity” in a sociological-knowledge reassembling of E. A. Yakuba’s theory is formulated.

Keywords: Elena Alexandrovna Yakuba, social activity, subjectivity, Kharkov sociological school, sociology of knowledge, knowledge.

*«Если бы форма проявления и сущность вещей
непосредственно совпадали,
то всякая наука была бы излишней» [1, с. 384]*

Социология начала XXI века столкнулась с рядом теоретических и эмпирических вызовов, которые до сих пор не находят своих ответов в полной мере. Среди этих вызовов есть и такие, которые могут быть самой социологией «использованы друг против друга», то есть эпистемологический ответ на один из них может стать инструментом противостояния другому. Именно такими «рифмующимися» вызовами, с нашей точки зрения, являются:

– вызов *антиметодологичности и антитеоретичности*, когда социологическая «мода самовластная» начинает диктовать социологам решения *ad hoc* как благо¹,

¹ Хотя блестящий в своей ядовитости П. Бурдьё по этому поводу, безусловно, сказал бы что-нибудь вроде: «не более чем скрытый способ сделать из нужды добродетель» [2]. И был бы абсолютно прав.

маркировать и стигмизировать «высокую теорию» как излишество, чрезмерность, метафизику и «тоталитарный модерный метанарратив». Этот вызов проявляется в социологической склонности к упрощённым способам рассмотрения и интерпретации социальной реальности, к фрагментации социальной теории, ситуативности её функционирования;

– вызов *амнезии*, который заключается в том, что социология при своей критичной настроенности на (в том числе и собственное) прошлое всё меньше знает это прошлое; теоретические и историко-теоретические курсы занимают всё меньшее место в социологических компендиумах и курсикулюмах; теоретические статьи теснятся и уступают всё больше места достаточно шаблонным, но при этом «эмпирически

укоренённым» и «конкретно проблемным» работам; в требованиях к публикациям всё меньше требуемого объёма отводится разработкам теоретико-методологических аспектов, а дискуссии чаще всего воспроизводятся исключительно в виде мёртвого в своей ритуализованности перечисления имён с (в лучшем случае) кратким перечнем «достижений» и «результатов», легко реконструируемых исключительно по названиям произведений по ссылкам.

Это приводит к тому, что теоретико-методологические вопросы зачастую рассматриваются как объект радикального омертвления, формализации и ритуализации, теоретические (и вообще фундаментальные) курсы оцениваются как (не-обходимое, от слов «невозможно обойти») зло, операциялизации и индикаторы строятся в лучшем случае *post factum*, а научные статьи всё больше напоминают отчёт о маркетинговом или электоральном исследовании. Применение могучих математических аппаратов или мощь демонстративных ссылок на зарубежные источники создаёт лишь декоративный и косметический эффект, как написал классик, «золотого зуба во рту у нищего». Именно рефлексивное, теоретически ответственное поведение автора, которое влечёт за собой, в том числе, и подзревающее² отношение к навязываемой социологической доксе, к базовым социологическим инструментам и операндам, снижает шансы на публикацию и повышает шансы на то, чтобы, как любят говорить сторонники современной парадигмы производства науки, *to perish*. Социологи всё больше поощряются к использованию исключительно «общенаучных категорий», к минимуму определений, концептуальных схематик, к простоте определений и максимальной близости между определениями, операциялизациями, индикаторам и измерениями. Это, безусловно, повышает маркетинговый потенциал публикаций (которые не нуждаются отныне в специализированной компетентности для их постижения и использования в дальнейшем), однако явственно отдаляет социологию от образа (пост)современной и (пост)(не)классической науки. Социология имплицитно оспаривает тем самым достаточно явно

проиллюстрированный самой логикой развития науки эпиграфальный тезис.

В этом свете социологическая классика, а также фундаментальные разработки предыдущих лет превращаются не только в важный источник социологических эвристик, гипотез, метафор, идей и оснований для концептуализации и сравнения, но и (не исключено) в залог сохранения собственно социологической идентичности, залог того, что сама социология останется социологией, а не превратится в дискурсивное или техническое обеспечение медийной, маркетинговой, политической или коммуникативной деятельности.

В этом смысле для Харьковской социологической школы да и вообще для всей украинской социологии значимым является научное наследие Елены Александровны Якубы – не только непосредственного или опосредованного учителя многих из современных исследователей, преподавателей, специалистов и вообще членов социологического сообщества Украины, но и создателя целого ряда концептуально и эпистемологически сложных, стройных и системно согласованных понятийных и методологических схем. Разработки Е. А. Якубы, не претендуя на парадигматический или общетеоретический уровень, при этом предлагают любому исследователю достаточно прозрачную и модельно выстроенную систему (одно из ключевых, кстати, слов в определении Е. А. Якубой природы и сущности общества). При этом в современной, в том числе украинской, социологии её разработки всё больше и больше отесняются, уводятся в тень, их осмысление и переосмысление практически не осуществляется. Это в полной мере касается и такой теории Е. А. Якубы, как разрабатываемая ею в течение почти двух десятилетий концепция социальной активности.

Именно поэтому *целью* нашей статьи является выявление, определение и описание эвристических возможностей концепции социальной активности Елены Якубы с позиций социологии знания.

Если осуществлять объективацию объективирующего субъекта в максимально объективирующих *kategorien*³, то

2 Так П. Рикёр обозначал отношение к реальности со стороны философов «школы подозрения» [3].

3 Напомним, что «категория» как *κατηγορία*, то есть «высказывание, обвинение», происходит от *κατηγορέω* «обвинять, говорить против кого-либо», где имплицитно присутствует *ἀγορά*, то есть народное собрание.

взгляд Е. А. Якубы на проблематику социальной активности (впрочем, не только на этот предмет) характеризуется словами «реалистский» (в противоположность номиналистскому). «макросоциологический». «системный» (в противоположность субъективистскому) и нормативизирующий (в противоположность нейтральному, веберовски-дюрггеймовскому, отстраняющемуся). Уже в своих ранних определениях социальной активности научная позиция Е. А. Якубы полностью соответствует этим объективациям. Так, подчеркивая, что социальную активность определяют через «... прежде всего результат деятельности...», она очерчивает свою позицию: «Вместе с тем определение уровня немислимо без анализа ценностной ориентации, выражающей потребности, интересы, установки, соответствующего субъекта общественных отношений» [4, с. 16]. Иначе говоря, «для нас отнюдь не безразлично, что ценится в общественной деятельности прежде всего, во имя чего совершаются те или иные действия, какие методы, средства при этом применяются» [4, с. 16]. Как видим, уже в этом раннем труде автор апеллирует к анализу мотивов, который «даёт знание степени сознательности и идейной убеждённости, лежащих в основе общественно активного поведения» [4, с. 17], где выделяет четыре группы: общественно полезная деятельность, развитие собственной личности, формальное выполнение общественных поручений, эгоистически корыстная деятельность. Вряд ли такой иерархирующий подход к феномену и его эпифеноменам был бы радикально одобрен в современной (постсоветской и не только) социологии; не повышает шансов на это и коллективистский пафос позиции Елены Александровны, однако именно иерархизация как приём и коллективизм как пафос дают шанс вернуть категории социальной активности специфичное значение, не размытое ни чрезмерным употреблением, ни эродирующим политическим воздействием, ни релятивистским абсолютизмом, покушающимся на все без исключения смыслы и мысли.

Философское и антропологическое основание такой позиции (отметим, много

в чём близкое нашему, изложенному в [5]) базируется на марксистской философии и антропологии человека как существа преобразующего: «Человек, реализуя свойственное ему стремление к преобразованию окружающего мира и самого себя, не может не обращаться к решению общих дел, связанных с управлением общественными процессами. Именно это и превращает его в гражданина» [6, с. 19]. Именно поэтому (в пику современному гипертрофированно обобщающему и размывающему пониманию социальной активности и активизма) автор уточняет, что «отнюдь не всякую деятельность, так или иначе связанную с деятельностью общественных организаций, можно рассматривать как общественно активную, а сам факт членства в той или иной организации – как проявление общественной активности. Характеристика любой деятельности требует учёта её побуждений и результатов» [6, с. 20]. Иначе говоря, социальная активность не может быть изучена акционалистски (для этого достаточно было бы просто «деятельности»), конструктивистски (для этого достаточно было бы «результатов»), символически-интеракционистски (для этого достаточно было бы членства), институционально (для этого достаточно было бы организаций) и даже феноменологически (для этого достаточно было бы одних побуждений). Социальная активность, таким образом, должна быть изучена, по логике Е. А. Якубы, исключительно с учётом позиций социологии знания, то есть изучения тех знаниевых сегментов, на которые опирается в своей деятельности человек. Делает ли это знание его субъектом, делает ли это знание его деятельность активной, как это знание (вос)производится в его деятельности, как оно разделяется (со)участниками социального процесса, как, в конце концов, это знание позволяет осознать себя и окружающих, отворчить действие, наполнить его инициативой и творчеством, а также как это знание связано с ответственностью⁴. Пара-

4 Здесь нельзя не упомянуть, что ответственность есть не что иное, как системное приспособление, аналогичное эволюционным приспособлениям вроде «предвидения» как механизма мышления, но на новом витке развития и дифференциации материи. Напомним, что в современной биологии и антропологии есть немало сторонников точки зрения, что мышление есть нечто иное, как эволюционные механизмы приспособления, который исходит из ограниченной

Это важно для понимания категориального статуса того или иного понятия, и особенно важно в контексте специфики деятельности и научной концепции Е. А. Якубы.

доксально (сказал бы современный социолог) и диалектично (как это на самом деле) автор увязывает активность, инициативность и ответственность: «Суть социальной активности в действительно сознательном, инициативном действии. Подлинную общественную активность всегда отличает творческий характер деятельности, тесно связанный с личной ответственностью за общее дело» [6, с. 21].

Вот почему (вполне в логике марксовой *Gemeinwesen* [7]) социальная активность определяется через функциональные особенности социальной общности (на макроуровне), общую социальность личности (на микроуровне), принятие ценностных структур общества (на уровне знаниевых фрагментов)⁵. Обратим внимание на то, что словосочетание «функциональные особенности социальной общности» в данном определении является не только функциональным по содержанию (то есть описывающим социальные функции), но и функциональным по форме (то есть являющимся вторичным, зависимым, функцией от чего-то более первичного). Тогда как переменной, от которой функцией являются особенности социальной общности, является именно «общая социальность личности», которая разъясняется через «принятие ценностных структур» (что в дальнейшем было раскрыто учеником Е. А. Якубы в его монографии [9]).

Все вышеназванные аспекты концепции Е. А. Якубы хорошо прослеживаются и в более поздних трудах. Так, с одной стороны, автор окончательно определяется с микроуровневой сущностью при макроуровневой укоренённости явления социальной активности: «Общественная активность – это качество, выражающее социаль-

скорости работы нейронов, и, отталкиваясь от этого эволюционного недостатка, работает на упреждение, опережение, заставляя нейронные сети головного мозга функционировать прежде всего как инструмент прогнозирования / предвидения на базе уже прожитого. В этом смысле ответственность, рассмотренная в макроисторической и макросоциальной перспективе, может быть интерпретирована также как макросоциальный феномен системного уровня, сохраняющий деятельность как социальную и ежесекундно регулирующий её в рамках и пределах социальной системы.

5 «Социальная активность в собственном смысле слова выражает уровень реализации функциональных особенностей социальной общности, уровень общей социальности личности, её внутреннюю потребность в служении общественному долгу, уровень принятия ценностей общества» [8, с. 67].

ность личности, т.е. её связи с социальным целым, с субъектами общественного развития. В общественной активности личности ярко проявляется её способность и готовность действовать в интересах общества, глубина принятия общественных интересов» [10, с. 32]. Обратим внимание на то, что сущностные измерения данного определения пролегают в пластах микрокатегорий «личность», «способность и готовность действовать», «принятие», тогда как генетические и эпистемологические измерения – в макропластах «социальное целое», «социальность», «интересы общества», «общественные интересы». Такая фактически синтетическая заявка реализуется во вполне социолого-знаниевом дизайне, когда структурные, системные, институциональные, групповые, общностные феномены исследуются через знаниевые детерминанты и аспекты.

При этом, заметим, в качестве эмпирических коннотатов используются как макросоциальные, так и микросоциальные индикаторы: гражданственность, ответственность, инициативность, добросовестность, масштабы, интенсивность, результативность. Показательно, что, кроме последних трёх, все показатели имеют отношение к знаниевым ресурсам; что анализ активности осуществляется активно, то есть вовлечённо в собственно социальную активность, и от веберовского идеала отстранённости от ценностей, свободы от оценки Е. Якуба явно далека: «Любая деятельность социально обусловлена, но она может быть по своей направленности антиобщественной» [10, с. 32], поскольку собственно социальная активность определяется как «...отношение человека к миру социальных ценностей, выражающееся в конкретной деятельности» [10, с. 33]. Ценность как модус функционирования знания обсуждается нами в [11], здесь же только подчеркнём, что тем самым автор интерпретирует активность не как процесс, а как длительно воспроизводимую устойчивую структуру отношений, где конкретная деятельность является лишь ситуативным выражением.

Таким образом, центром концепции социальной активности оказывается социальность – эквивалент марковского *Gemeinwesen*: «Социальность личности в широком смысле этого слова – это её связь с социально целым:

обществом, социальными общностями, человечеством в целом» [12, с. 20]. Безусловно, здесь возникают разнообразные логические и этические коллизии на предмет возможных знаниевых конфликтов, проистекающих из разноуровневых идентичностей (идентичности глобального человека, гражданина страны, члена локального сообщества) или из разноуровневых ценностей (общечеловеческих, национальных, локальных, профессиональных), однако здесь, опираясь на известный логический «казус Азимова»⁶, мы с лёгкостью обнаружим те имплицитные рецепты, которые предписывает нам Е. А. Якуба. Ведь ни о каком линейном детерминизме и социальном реализме в его радикальном изводе речь не идёт. Автономия личности сохраняется: «Высокий уровень социальной активности предполагает не бездумное следование интересам социума, автоматическое принятие его ценностей, а самостоятельное их осмысление, понимание сути, сознательный их выбор. Поэтому в большей мере, нежели другие социальные качества, социальная активность позволяет дать оценку социальной зрелости личности» [12, с. 21]. Однако и те общесоциальные «требования» (в данном случае концептуализированные как «зрелость», нами же, без прямого влияния данной концепции – противоположным «инфантильность» [5, с. 102-117]) сохраняются и воспроизводятся. Причём универсализм социальной активности оказывается важным элементом социальной универсальности: «Распространённым выражением противоречивости социальной активности является в современных условиях противопоставление, абсолютизация социальных ценностей того или иного уровня, например потребностей, интересов, ценностей отдельной нации – ценностям общества, ценностей отдельных общностей – общечеловеческим ценностям» [12, с. 26]. Обнаруживается, что социальный активизм, социальная активность невозможны с партикулярных позиций, с позиций частных интересов, что, конечно, не отменяет прежде всего практического компонента социальной активности⁷.

6 Напомним: в последней части своей великой тетралогии А. Азимов формулирует так называемый «нулевой закон» и показывает на ряде мысленных сюжетных экспериментов его приоритет перед даже, казалось бы, неопровержимым и приоритетным перед любым другим «первым законом».

7 «...главное в нравственной культуре – это реаль-

Важным и обладающим высоким потенциалом в области социологии знания, с нашей точки зрения, является концепт зрелости, которую автор определяет так: «Социальная зрелость студента и выпускника – это определённая характеристика активности личности, уровень её развития, обращённые к социальным функциям личности. Социальная зрелость даёт представление об уровне социальности личности, её связи с социальным целым..., готовности действовать в общественных интересах, глубине принятия последних» [14, с. 12]. И если в нашей монографии мы выводили и определяли инфантильность через соотношение социального Второго и социального Третьего, то есть в конечном счёте через способ и режим вовлечения в социальное и его порядки, то здесь мы наблюдаем в ином терминологическом режиме примерно тот же эпистемологический ход.

В работе, которую, без сомнения, можно назвать одним из ключевых итогов творческой деятельности Е. А. Якубы, а именно в учебнике «Социология», вобравшем в себя десятилетия как исследовательского, так и педагогического опыта, автор несколько обобщает и уточняет свою концепцию. И, следует признать, многие заявленные там достаточно простым на концептуальном уровне языком тезисы являются невероятно социально актуальными сегодня и при этом явно ожидают своего детального анализа. Этот анализ, конечно, может осложнить восприятие тезисов Е. А. Якубы, однако при этом такой анализ позволит выявить доселе мало оценённые аспекты её концепции.

В частности, не вызывает сомнения, что автор возлагает на социальную активность как на макро-, так и на микроуровне особые надежды. В этом смысле её наследие схоже с идеями и разработками Алена Турена по поводу «человека действующего» [15]⁸. При этом, что характерно, активность имплицитно противопоставляется традиции,

ная нравственная активность, ибо культура – это не только и не столько направленность сознания и уровень знания, сколько определённое состояние их реализации, практического освоения» [13, с. 37].

8 И, кстати, тут автор вполне последователен: «В условиях ускорения социально-экономического развития страны, требующих активизации человеческого фактора, возрастает значение целенаправленного формирования в высшей школе социально активной личности молодого специалиста» [14, с. 9]

устойчивости, отжившему, умеренности⁹. Это выглядит несколько парадоксально не только потому, что концепция Е. А. Якубы отличается как раз высокой системностью не только на уровне концептуальном, но и на уровне содержательном (иначе говоря, для неё очевидной является системность общества), но и потому, что сама же автор неоднократно и разными концептуальными и теоретическими средствами подчёркивает, что в словосочетании «социальная активность» всё-таки субъектом оказывается «социальная», а предикатом – «активность», а не наоборот, как это интуитивно предполагается из элементарной грамматики.

Е. А. Якуба пишет: «Исходным, отправным в понимании социальной активности является уяснение ее связи с социальностью личности. Социальность личности в широком смысле этого слова - это ее связь с социально целым: обществом, социальными общностями, человечеством» [16, с. 79]. Далее автор уточняет, что речь идёт именно о глубине и полноте связи личности с социальным целым (именно личности, то есть, как это классически определяется, суммы социальных качеств человека, а не просто самого человека, его индивидуальности и т.п.), и лишь в силу этого превращении личности в субъекта социальных отношений¹⁰. Иначе говоря, любые попытки дефинировать социальную активность абстрактно от социальной целостности, от общественной системности во всём их многообразии и, как бы выразился Н. Луман, комплексности были бы однозначно отвергнуты автором¹¹. Современные интерпретации, однокоренные с анализируемым нами понятием и отсылающиеся к частным, зачастую глубоко противоречащим социальной

всеобщности и системности, интересам и ценностям, также были бы отвергнуты. И хотя по многим формальным признакам (а именно «сильное, устойчивое ... стремление влиять на социальные процессы», «реальное участие в общественных делах», «стремление изменить, преобразовать, или, напротив, сохранить, укрепить социальный порядок», «готовность... реализовать интересы», «активная деятельность» [16, с. 80]) социологи предпочитают расширять определение социальной активности и включать в него многие политически и социально ангажированные виды деятельности, есть некоторые существенные признаки, которые часто «не соблюдаются», например «понимание и принятие интересов общества и определённых общностей» и «деятельность самостоятельного субъекта». Диалектически Е. А. Якуба признаёт, что «активная личность – личность, для которой наивысшей ценностью является жизнь во имя общественных интересов, жизнь в гуще социальных событий, жизнь, субъективно включенная в движение и развитие общественных организмов и общественных процессов» [16, с. 80], а вовсе не отстраивающая себя от общества, вопреки обществу и в противоположность общественным интересам, развитию общества. В этом смысле носители социальной активности, противопоставляющие себя обществу (на базе полуницшеанской риторики), демонстрирующие своё непонимание глубинных механизмов существования и развития общества, и, в конце концов, не обладающие «самостоятельной субъектностью»¹², вызвали бы у автора не только эпистемологическое удивление.

Именно в этом и заключается сложность исследования социальной активности: ведь «в основе социальной активности лежат особые характеристики самосознания личности, идентифицирующие ее с социумом и рассматривающие ее в качестве субъекта, выражающего и защищающего интересы общности как собственные» [16, с. 80]. Исследовать подобные личностные структуры методиками и техниками классической эмпирической социологии достаточно затруднительно, особенно учитывая разнообразные эффекты, связанные с

9 «В условиях качественного преобразования общества проблема социальной активности масс и личности приобретает особое значение. Процесс радикального обновления невозможен без вовлечения в него самых широких масс, без развития новых нетрадиционных форм социальной активности» [16, с. 79].

10 «Социальная активность личности - системное социальное качество, в котором выражается и реализуется уровень ее социальности, т.е. глубина и полнота связей личности с социумом, уровень превращения личности в субъекта общественных отношений» [16, с. 79].

11 «Социальная активность не может быть сведена к одному из моментов сознания или деятельности личности. Это исходное социальное качество, которое выражает целостное, устойчивое активное отношение к обществу, проблемам его развития и определяет качественные особенности и сознания, и деятельности, и состояний личности» [16, с. 79].

12 Отметим, что, в том числе с целью избежать такой лёгкой логической тавтологии, мы в [17] предложили категорию метасубъектности.

искренностью респондентов, тогда как социология знания (в феноменологическом или структурно-конструктивистском, синтетическом или микросоциологическом изводах) накопила немалый инструментарий.

Хотя и сама автор предлагает на структурном и функциональном уровнях и в методологических подходах критерии для измерения социальной активности: «Показателями высокого уровня социальной активности является осознанная включенность в социальную жизнь, высокая личная значимость интересов общества в целом и конкретных общностей, осознание личностью своего места в обществе, персональной ответственности за происходящие в нем процессы. ...Необходимо выявить, берет ли личность на себя в связи с ориентацией на определенные ценности цели, дополнительные обязательства, более весомые специализированные роли или лишь добросовестно либо инициативно выполняет ранее ей присущие» [16, с. 81]. Заметим, что здесь снова-таки Е. А. Якуба исследует сугубо деятельностные (по внешним проявлениям) феномены знаниевым образом, то есть через цели, обязательства, роли, добросовестность, инициативность. В этом смысле синтетические послы автор сохраняет на протяжении всей своей концепции: «Нарушение целостности активности как социального системного

качества наблюдается ярче всего во взаимосвязи ценностной ориентации и деятельности, когда деятельность развивается вопреки ценностным ориентациям на базе ситуационных мотивов» [16, с. 83].

Таким образом, концепция социальной активности, предложенная Е. А. Якубой, отличается высоким уровнем конкретизации и операционализации своего центрального предмета. При этом невнимание к этой конкретизации и операционализации имеет для социологии и, как мы видим, социальной практики Украины уже сейчас не только эпистемологические, но и социальные, политические, культурные последствия. Кроме того, хотя автор явно и не опиралась на эти разработки, а также не планировала такие эпистемологические эффекты, в её концепции мы видим высокий потенциал анализа с позиции социологии знания. И, наконец, не менее важным, с нашей точки зрения, является та самая гражданская позиция, та социологическая заинтересованность и вовлечённость, которые за автором замечали все знавшие её и которые воплощаются в её словах: «Распространенным выражением противоречивости социальной активности является в современных условиях противопоставление, абсолютизация социальных ценностей того или иного уровня, например потребностей, интересов, ценностей отдельных общностей – общечеловеческим ценностям» [16, с. 85-86].

Литература

1. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 25, Ч. II. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1962. 552 с.
2. Bourdieu P. and Waquant L. J. D. An Invitation to Reflexive Sociology. Polity Press, Blackwell, 1992. Part III. The Practice of Reflexive Sociology (The Paris Workshop) by P. Bourdieu.
3. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. Москва: Канон-Пресс-Ц, Кучково Поле, 2002. 624 с.
4. Якуба Е. А. К вопросу о критериях уровня развития общественной активности. Елена Александровна Якуба. Учёный. Учитель. Человек. Харьков, 2004. 353 с., с. 16-18.
5. Голиков О. С. Фабрикація порядку. Знання в конституванні соціального. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 592 с.
6. Якуба Е. А., Бухалов Ю.Ф. Общественная активность, её содержание и критерии. Елена Александровна Якуба. Учёный. Учитель. Человек. Харьков, 2004. 353 с., с. 19-29.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Том 3. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. с. 7-544.
8. Якуба Е. А. Понятие социальной активности личности. Елена Александровна Якуба. Учёный. Учитель. Человек. Харьков, 2004. 353 с., с. 67-84.
9. Бакиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Харьков : Издательство при Харьковском университете «Высшая школа», 1988. 152 с.
10. Коммунистические идеалы и становление личности студента / под ред. Е. А. Якубы. Харьков : Высшая школа, 1977. 203 с.
11. Голиков А.С. Ценности как модус знания: возможности Wissenanalyse. Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання. Тези доповідей та виступів учасників III конгресу Соціологічної асоціації України. Харків, 12-13 жовтня 2017 р. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. С. 78-80
12. Якуба Е.А. Критерии и показатели социальной активности личности. Вестник Харьковского университета. Ме-

- тодологические и методические проблемы социологических исследований социальной активности личности. 1991. № 351. С. 19-26.
13. Якуба Е.А. Нравственная культура молодого специалиста, проблемы её формирования в ВУЗе. Вестник Харьковского университета. Формирование социальной активности специалиста в ВУЗе. 1985. № 271. С. 36-44.
 14. Воспитательный процесс в высшей школе: его эффективность. Социологический аспект / Е. А. Якуба и др. Киев: Вища школа, 1988. 275 с.
 15. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва: Научный мир, 1998. 204 с
 16. Якуба Е. А. Социология. Учебное пособие для студентов. Харьков: Константа, 1996. 176 с.
 17. Голиков А. С., Сокурская Л. Г. Дискурс социального субъекта и субъект социального дискурса: возможность знаниевых теорем. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2016. IV (17). Issue 108. Pp. 58-65.

References

1. Marx, K. and Engels, F. (1962) Works. T. 25. Part II. Moscow: State Publishing House of Political Literature [in Russian]
2. Bourdieu, P. and Waquant L. J. D. (1992) An Invitation to Reflexive Sociology. The Practice of Reflexive Sociology (The Paris Workshop) by P. Bourdieu. Part III. Polity Press, Blackwell.
3. Ricoeur, P. (2002) Conflict of interpretations: essays on hermeneutics. Moscow: Canon Press C, Kuchkovo Field [in Russian]
4. Yakuba, E. A. (2004) 'Forward to the criteria for the level of social activity development' Elena Alexandrovna Yakuba. Scientist. Teacher. Human. Kharkov, pp. 16-18 [in Russian]
5. Golikov, A. S. (2018) Fabrication of Order. Knowledge in the Constitution of the Social. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]
6. Yakuba, E. A. and Bukhalov Yu.F. (2004.) 'Social activity, its content and criteria' Elena Alexandrovna Yakuba. Scientist. Teacher. Human. Kharkov, pp. 19-29 [in Russian]
7. Marx, K., and Engels, F. (1955) 'German ideology'. Works. Vol. 3. Moscow: State Publishing House of Political Literature, p. 7-544.
8. Yakuba, E. A. (2004) 'The concept of individual social activity' Elena Alexandrovna Yakuba. Scientist. Teacher. Human. Kharkov, pp. 67-84 [in Russian]
9. Bakirov, V. S. (1988) Valuable consciousness and activation of the human factor. Kharkov: Kharkov University Publishing House "Higher School" [in Russian]
10. Communist ideals and the formation of student personality. In E. A. Yakuba (ed.) Kharkov: Higher School [in Russian]
11. Golikov, A. S. (2017) 'Values as a modus of knowledge: possibilities of Wissenanalyse'. New irregularities - new conflicts: hatreds of the day. Theses of the participants of the Third Congress of the Sociological Association of Ukraine. Kharkiv, 12-13 July, 2017 p. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, pp. 78-80 [in Russian]
12. Yakuba, E. A. (1991) Criteria and indicators of individual social activity. Visnyk of Kharkov University. Methodological and methodological problems of sociological studies of individual social activity. No. 351, pp. 19-26 [in Russian]
13. Yakuba, E. A. (1985) The moral culture of the young specialist, the problems of its formation in the university. Visnyk of Kharkov University. The formation of the social activity of a specialist in a university. No. 271, pp. 36-44 [in Russian]
14. Yakuba, E. A. et al (1988, p. 275) The educational process in higher education: its effectiveness. Sociological aspect. Kiev: Higher School [in Russian]
15. Turen, A. (1998) Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society. Essay on sociology. Moscow: Scientific World [in Russian]
16. Yakuba, E. A. (1996) Sociology. Textbook for students. Kharkov: Constant
17. Golikov, A. S. and Sokuryanskaya, L. G. (2016) The discourse of the social subject and the subject of social discourse: the possibility of knowledge theorems. Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. IV (17). Issue 108. Pp. 58-65.

РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В ОЦІНКАХ ЛІДЕРІВ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД: НОВІ ВИМІРИ СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ

Олександра Дейнеко

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, snosocio@gmail.com,
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

Дмитро Білокопитов

кандидат наук з державного управління, експерт аналітичного центру ГО «ЕкспертиЗА Реформ»,
вул. Клочківська, 111-а, Офіс 7/3, Харків, 61145, Україна, dvb8055@gmail.com

Ольга Філіппова

кандидат соціологічних наук доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61122, Україна, olgafilip@gmail.com,
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8242-551X>

Статтю присвячено дослідженню особливостей соціальної природи нового соціального суб'єкту, що виник у результаті реалізації реформи децентралізації в Україні, – об'єднаних територіальних громад (ОТГ). На рівні соціологічного теоретизування обґрунтовано актуальність «соціологічного позиціонування» об'єднаних територіальних громад в якості нового соціального інституту, нового соціального суб'єкту та нової соціокультурної форми. На основі результатів соціологічної розвідки із залученням якісних методів виокремлено три виміри соціальної суб'єктності лідерів об'єднаних територіальних громад як основних представників управління громадою – інституційний, громадянський та проблемно-орієнтований. Зазначено, що, маючи ціннісно-діяльнісну природу, кожний з визначених дослідниками вимірів соціальної суб'єктності знаходить свій прояв на диспозиційному та актуалізованому рівнях. Окрему увагу приділено аналізу чинників, що, на переконання дослідників, вплинули на формування визначених вимірів суб'єктності лідерів ОТГ – добровільний (не адміністративний) спосіб об'єднання громад, нові фінансові можливості та пряма модель взаємодії на рівні «держава-громада». Підкреслено, що об'єднана територіальна громада одночасно безпосередньо вбудована в систему прямих соціальних взаємодій на різних рівнях соціального – від прямої взаємодії з державою (Кабміном, Міністерствами за сферами повноважень) на макрорівні, конструювання практик на рівні взаємодій з різними соціальними групами (бізнесменами, управлінцями, фермерами, бюджетниками тощо) на мезорівні до виходу на мікрорівень індивідуальної взаємодії в рамках самої громади. За результатами зазначеної соціологічної розвідки доведено, що реформа децентралізації сприяла внутрішній консолідації локальних спільнот на рівні об'єднаних територіальних громад, інтенсифікації соціальної взаємодії між різними суб'єктами ОТГ, формуванню нових соціокультурних форм. На підставі аналізу вимірів соціальної суб'єктності лідерів ОТГ сформульовано висновок щодо позиціонування об'єднаних територіальних громад в якості дієвих суб'єктів імплементації численних реформ, що проводяться в Україні, на регіональному рівні.

Ключові слова: децентралізація, об'єднані територіальні громади, соціальна суб'єктність

Статья посвящена исследованию особенностей социальной природы нового социального субъекта, который возник в результате реализации реформы децентрализации в Украине, – объединенных территориальных громад (ОТГ). На уровне

социологического теоретизирования обосновано актуальность «социологического позиционирования» объединенных территориальных громад в качестве нового социального института, нового социального субъекта и новой социокультурной формы. На основе результатов качественной социологической разведки выделено три измерения социальной субъектности лидеров объединенных территориальных громад как основных представителей управления громадой – институциональный, гражданский и проблемно-ориентированный. Отмечено, что имея ценностно-деятельностную природу, каждое из определенных исследователями измерений социальной субъектности находит свое проявление на диспозиционном и актуализированном уровнях. Особое внимание уделено анализу факторов, которые по мнению исследователей, повлияли на формирование определенных измерений субъектности лидеров ОТГ – добровольный (не административный) способ объединения громад, новые финансовые возможности и прямая модель взаимодействия на уровне «государство-громада». Подчеркнуто, что объединенная территориальная громада одновременно непосредственно встроена в систему прямых социальных взаимодействий на разных уровнях социального – от прямого взаимодействия с государством (Кабмином, министерствами по сферам полномочий) на макроуровне, конструирования практик на уровне взаимодействий с различными социальными группами (бизнесменами, управленцами, фермерами, бюджетниками и т.д.) на мезоуровне к выходу на микроуровень индивидуального взаимодействия в рамках самой громады. На результатах упомянутой социологической разведки доказано, что реформа децентрализации способствовала внутренней консолидации локальных сообществ на уровне объединенных территориальных громад, интенсификации социального взаимодействия между разными субъектами ОТГ, формированию новых социокультурных форм. На основе анализа измерений социальной субъектности лидеров ОТГ сформулирован вывод относительно позиционирования объединенных территориальных громад в качестве действенных субъектов имплементации множества реформ, проводящихся в Украине, на региональном уровне.

Ключевые слова: децентрализация, объединенные территориальные громады, социальная субъектность.

Decentralization reform in assessments of united territorial communities (hromadas) leaders': new dimensions of social subjectiveness

Aleksandra Deineko

PhD in Sociological Science, Associate Professor Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, snosocio@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3659-0861>

Dmytro Bilokopytov

PhD in State Government, the Expert of Think Tank NGO "The Expertise of Reforms", 111-a, Klochkivska str., of. 7/3, Kharkiv, 61145, Ukraine, dvb8055@gmail.com

Olga Filippova

PhD in Sociological Science, Associate Professor Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61122, Ukraine, olgafilip@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8242-551X>

The article is dedicated to studying of the social nature peculiarities of the new social entity that emerged due to the implementation of the decentralization reform in Ukraine – the united territorial communities (UTC). On the level of sociological theorizing, the authors substantiate the relevance of the «sociological positioning» of the united territorial communities as a new social institution, a new social entity and a new sociocultural form. Based on the results of sociological research with the qualitative methods, the authors distinguish three dimensions / levels of social subjectiveness of the leaders of the united territorial communities as the main representatives of community management – institutional, civic and problem-oriented. Having value and activity-based nature, each of the dimensions of social subjectiveness identified by the researchers finds its manifestation at the dispositional and actualized levels. Particular attention is paid to the analysis of factors that, due to researchers' beliefs, have influenced on the formation of certain dimensions / levels of subjectiveness of UTC leaders – a voluntary (not administrative) way of community association, new financial opportunities and a direct state-community interaction model. It is emphasized that the united territorial community is simultaneously directly embedded in the system of direct social interactions at different levels of social – from interaction with the state (Ministries) at the macro

level, construction of practices at the level of interaction with different social groups (businessmen, farmers, state employees, etc.) at the mesolevel before reaching the micro-level of individual interaction within the community itself. Analyzing the results of this study, the researchers conclude that the decentralization reform has contributed to the internal consolidation of local communities at the level of united territorial communities, the intensification of social interaction between different subjects of the UTC, the formation of new sociocultural forms. The analysis of the dimensions / levels of social subjectiveness of the UTC leaders makes it possible to conclude the positioning of the united territorial communities as effective subjects implementation of other reforms in Ukraine at the regional level.

Keywords: decentralization, united territorial communities, social subjectivity.

Сучасне українське суспільство переживає період карколомних змін, що трансформують соціальні інститути, сприяють появі нових соціальних груп, перевизначають соціальні норми. Ці соціальні зміни пов'язані з реалізацією українською владою політичного курсу не реформування усіх сфер державної політики на засадах євроінтеграції, що супроводжується ухваленням нового законодавства та структурно-функціональними змінами кожної соціальної підсистеми українського суспільства. Серед останніх – поява нового базового рівня місцевого самоврядування в Україні – інституту об'єднаних територіальних громад (ОТГ).

Реформа децентралізації в Україні, яку було розпочато у 2014 році, відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування [1] спрямована саме на формування такого дієвого і спроможного інституту місцевого самоврядування, як ОТГ. Окрім структурних трансформацій, реформа децентралізації передбачає і змістовні зміни – передачу повноважень та фінансів від державної влади якнайближче до людей, а саме – органам місцевого самоврядування, зокрема новому інституту об'єднаних територіальних громад.

В якості головних умов для добровільного об'єднання територіальних громад законодавець визначив відповідність Перспективному плану формування територій громад та потенційну спроможність громади [2]. Спроможна територіальна громада – це громада, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами питань місцевого значення в інтересах жителів територіальної громади. В процесі об'єднання держава надає організаційну, методичну і фінансову підтримку ОТГ, створюючи стимули для імплементації цієї реформи.

Метою реформи децентралізації український Уряд [3] визначив формування

ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народо-владдя, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Цікаво те, що ключова ідея цієї реформи співпадає зі змістом поняття «суб'єктність», яке наводить В. Ядов. Він розуміє суб'єктність як здатність «соціальних суб'єктів (від пересічних громадян до національних урядів і міжнародних акторів сучасної історії) реагувати на внутрішні (в межах даних суспільств) та зовнішні (з боку світ-системи) виклики, попереджати або стримувати небажані та небезпечні тенденції природних, соціальних, економічних, політичних зсувів та сприяти бажаним» [4, с. 384]. Таке співпадіння змістів дозволяє нам зробити висновок про спрямованість реформи децентралізації на формування в Україні нового інституціоналізованого соціального суб'єкта – об'єднаної територіальної громади.

Зважаючи на детермінацію соціальної суб'єктності конкретними історичними та соціокультурними умовами та її динамічний характер (за дослідженнями Л. Сокурянської [5-7]), значущим зовнішнім чинником для її посилення та розвитку на рівні локальних спільнот (об'єднаних територіальних громад) слід вважати нові фінансові можливості та отримання повноважень у сфері управління освітою, медициною, культурою та іншими галузями на місцях [8]. Приміром, з 2013 до 2019 року бюджети розвитку місцевих громад в Україні зросли у 67 разів [9]. Окрім збільшення розміру податків, що залишаються в громадах, рентних платежів та акцизів, держава веде активну дотаційну політику і надає створеним ОТГ у сільській місцевості інфраструктурні субвенції на розвиток територій. На нашу думку, така політика держави є своєрідним випробуванням со-

ціальної суб'єктності нового соціального агента – об'єднаних територіальних громад та зовнішнім стимулом для її формування і посилення.

Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 квітня 2019 року [10] свідчить, що в Україні вже створено 888 об'єднаних територіальних громад, в яких проживає понад 9 млн. українців на загальній площі понад 215 тис. кв. км. Ці показники дозволяють зробити висновок про суттєве «охоплення» території України новою формою локальної самоорганізації населення, що актуалізує науковий інтерес щодо особливостей процесу об'єднання і функціонування територіальних громад в Україні.

З перспектив соціокультурного аналізу об'єднану територіальну громаду можна досліджувати як нову соціокультурну форму (термін Л. Іоніна [11]), що відтворюється не лише у своїх адміністративних межах, але й набуває низку соціокультурних ознак. Процес утворення об'єднаної територіальної громади, її подальше функціонування сприяє інтенсифікації соціальної взаємодії, новому розподілу формальних і неформальних соціальних ролей і статусів, формуванню нових моделей ідентичності, новому осмисленню понять «сусідство», «громада», «локальність». Юридичний факт утворення ОТГ, на наше переконання, стає фактом соціальним (у джорджівському розмінні), що чинить вплив на усі сфери життєдіяльності нової форми соціальності – об'єднаної територіальної громади.

Як зазначав П. Штомпка [12], коли людина починає впливати на ситуацію, перетворюючи її певним чином, вона сама стає діючим суб'єктом. Визначальною рисою реформи децентралізації є те, що об'єднання територіальних громад відбувається не адміністративно (за вказівками чи дорученнями «згори»), а добровільно, тобто за ініціативою суб'єктів на місцях (ними можуть бути голови, депутати, члени громади чи органів самоорганізації населення). На відміну від інших соціальних суб'єктів, об'єднана територіальна громада одночасно безпосередньо вбудована в систему прямих соціальних взаємодій на різних рівнях соціального – від прямої взаємодії з державою (Кабміном, Міністерствами за сферами повноважень) на макрорівні, конструювання практик на рівні взаємодій з різними соціальними групами (бізнесменами, управлінцями, фермерами, бюджетниками тощо) на мезорівні до виходу на мікрорівень інди-

видуальної взаємодії в рамках самої громади. Такі характеристики дозволяють нам визначити соціальну природу об'єднаної територіальної громади за допомогою концепту соціального інституту. Звісно, що інноваційність феномену об'єднаних територіальних громад не відповідає вимогам стійкості типів і форм соціальної практики, за допомогою яких організується суспільне життя, проте ця риса є для інституту ОТГ скоріше такою, що набувається.

У той же час, про актуальність розгляду об'єднаної територіальної громади в якості нового соціального суб'єкту свідчить й інша ознака соціальної суб'єктності, яку наводить П. Штомпка. На його думку, «найбільш важливою рисою (діяча) є тенденція до самотрансцендентності – до здатності виходити за власні межі, прориватися крізь труднощі, що стримують, «переступати межу» [12, с. 65]. В якості такої межі ми розглядаємо як багатоступінчастий процес утворення об'єднаної територіальної громади, так і її самостійне подальше функціонування.

Незважаючи на продукування нових соціокультурних форм і соціальних порядків на рівні локальних спільнот у зв'язку з появою об'єднаних територіальних громад в Україні, реформа децентралізації залишається поза увагою соціологічного фокусу досліджень (зокрема якісних розвідок). Евристичним джерелом для вторинного аналізу є результати 4-х хвиль Всеукраїнського соціологічного дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування», здійсненого Київським міжнародним інститутом соціології [13]. Це репрезентативне дослідження дає комплексне уявлення про особливості сприйняття імплементації реформи децентралізації і суміжних реформ громадянами України у хронологічній перспективі. Проте соціологічна інтерпретація його результатів не набула належного поширення в соціологічній дослідницькій спільноті. Тому теоретична концептуалізація та емпірична операціоналізація об'єднання територіальних громад в Україні як соціального феномену залишається *terra incognita* для соціологічного дискурсу України.

Гносеологічний аспект проблемної ситуації даної розвідки полягає у відсутності соціологічної практики якісних досліджень (відповідно, особливостей методології, змістовних гіпотез і верифікованих висновків) нового соціального суб'єкта, що виник у результаті реформи децентралізації. Предметний аспект проблемної ситу-

ації дослідження ми вбачаємо у нерівномірному темпі об'єднання територіальних громад, що свідчить про несинхронність імплементації реформи децентралізації в різних регіонах України. Це, у свою чергу, актуалізує дослідження чинників, що впливають на готовність місцевих лідерів до об'єднання і формування ОТГ. В той же час, евристичною дослідницькою темою є не лише чинники об'єднання територіальних громад, а й дослідження впливу ОТГ на зміну соціального простору в громаді, особливості взаємодій, практик і ціннісних детермінант діяльності мешканців новоствореного об'єднання.

За мету даної статті ми ставимо визначення нових вимірів соціальної суб'єктності лідерів об'єднаних територіальних громад, що набули актуальності в результаті реформи децентралізації в Україні.

В рамках реалізації дослідницького проекту «Реформа децентралізації: досвід, ризики, практики», здійсненого аналітичним центром громадської організації «ЕкспертиЗА Реформ» у 2017-2018 рр., було проведено 6 напівстандартизованих індивідуальних (глибинних) інтерв'ю з керівниками ОТГ (головами і старостами)¹ Слобожанської², Вербківської та Богданівської ОТГ у Дніпропетровській області, Мереф'янської ОТГ у Харківській області, Ходорівської та Давидівської ОТГ у Львівській області. Метою дослідницької розвідки стало визначення особливостей соціальної суб'єктності об'єднаних територіальних громад (через наративи формальних лідерів громад - голів і старост).

Дослідницьке «охоплення» представників об'єднаних територіальних громад у західному і східних регіонах України дозволило перевірити гіпотезу щодо наявності соціокультурних особливостей сприйняття процесу об'єднання територіальних громад і досвіду його реалізації суб'єктами реформи децентралізації у цих регіонах України. В цьому контексті зазначимо, що за результатами 4-тої хвили дослідження «Децентралізація та реформа місцевого самоврядування», здійсненого КМІС, безумовно потрібною реформу децентралізації

вважають понад 30% опитаних у західних регіонах України і лише 15% респондентів на сході.

Результати аналізу інформації, отриманої в ході нашого дослідження з залученням якісних методів, свідчать, що одним із чинників об'єктивності соціальної суб'єктності об'єднаних територіальних громад можна вважати ухвалення рішення про об'єднання, зокрема його терміновість. Усі досліджувані нами громади поєднує те, що вони стали одними з перших суб'єктів імплементації реформи децентралізації в Україні та успішно пройшли багатоетапний процес об'єднання.

Ось що про це говорять опитані нами керівники ОТГ.

«Ми швидко провели всі сесії і були перші, коли я відносила до них документи на експертизу, нам сказали: «Це до нас з таким ніхто не приходив». Ми були перші. Результати... – це вам не зрозуміти. Мешканці, які тут жили, вони кожен день ходять на екскурсію: що сьогодні добавилося. Ми не ремонтуємо, ми будуємо, тому що в нас ремонтувати нічого. Ми все з нуля будуємо. У нас не старе село, і як ви по вулицях бачили, у нас всі ремонтуються, і забори, і утеплюються. Немає занепаду в селі. Село розвивається, а розвивається тому, що як ми об'єднались перші в області, так ми і розвиваємось перші в області» [Слобожанська ОТГ, Дніпропетровська область].

«Так, ми стали центром громади. Не прогадали, бо ми самі вирішуємо, що нам тут робить... Ні-ні, ми без участі, якимось більш самостійно. Це ж ми загорілись тим, що не хочемо до Тернівки, а хочемо своє якесь, і тому ми так активно взяли і дуже-дуже швидко зробили свою громаду, не чекали, поки нам хтось допоможе» [Богданівська ОТГ, Дніпропетровська область].

Як ми зазначали вище, ініціювання добровільного об'єднання територіальних громад відбувається безпосередньо суб'єктами на місцях. Пропозиція щодо об'єднання виноситься на громадське слухання у кожній територіальній громаді і у разі ухвалення позитивного рішення воно надсилається головам суміжних територіальних громад. Таким чином, кожний суб'єкт об'єднання має дати свою згоду на приєднання до об'єднаної територіальної громади. Як зазначали учасники інтерв'ю, саме на цьому етапі виникають конфлікти і неузгодженості, що уповільнює процес

1 Староста – виборна посадова особа місцевого самоврядування, яка є членом виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою [3].

2 Вибір об'єднаних територіальних громад не можна вважати випадковим. Вони були рекомендовані для проведення дослідження Офісами реформ чи обласними державними адміністраціями як найбільш успішні кейси імплементації реформи децентралізації її перших результатів.

об'єднання. Надання згоди на добровільне об'єднання суміжними громадами свідчить про консенсуальність їхніх відносин та високий потенціал до консолідації спільних зусиль.

«Ми знаходимо порозуміння зі старостами, всяке бувало у нас і буває, але ми знаходимо компроміс. Вони знають проблеми своїх сіл, і вони беруть участь у засіданнях сесії, виконавчого комітету, бюджетної комісії. Старости зацікавлені, вони вирішують, відстоюють інтереси села: світло, реконструкція дитячого садка і будинків культури тощо. І так само і наш сільський голова. Тобто в нас йде робота» [Вербківська

Результати глибинних інтерв'ю дозволили нам визначити щонайменше три виміри соціальної суб'єктності ОТГ як агентів реформи децентралізації – інституційний, громадянський та проблемно-орієнтований. Під інституційною суб'єктністю в рамках даного дослідження ми розуміємо ціннісно-діяльнісний активізм лідерів ОТГ, що має прояв як на диспозиційному (схильність до самостійної соціальної діяльності на рівні ціннісних орієнтацій), так і на актуалізованому рівнях³ (відображає певний рівень підготовленості щодо здійснення відповідних практик). Це, у свою чергу, посилює інституційну спроможність об'єднаної територіальної громади через відповідні практики суб'єктів управління нею.

Інституційна суб'єктність об'єднаної територіальної громади є своєрідним механізмом її аутопоезису і самореференції. Цей вимір соціальної суб'єктності безпосередньо пов'язаний з організаційним та інфраструктурним розвитком об'єднаної територіальної громади як нового соціального суб'єкта. Власне, чинниками формування і посилення інституційної суб'єктності стало збільшення фінансування громад та максимізація повноважень на місцях. Феномен інституційної суб'єктності ми зафіксували у наративах учасників інтерв'ю всіх досліджуваних громад.

«Але ж ми бачили в чому нашу вигоду? В тому, що ми маємо 100 мільйонів бюджету, те, що ми самостійно вирішуємо, хто повинен працювати, який штат у нас, хто у нас спеціалісти. Ми майже кожну сесію приймали якесь рішення про одиниці штатні, бо ми зрозуміли, що нам не хва-

тає цього відділу якогось, людей» [Богданівська ОТГ, Дніпропетровська область].

Результати нашої розвідки свідчать, що реформа децентралізації сприяла внутрішній консолідації суб'єктів громад у різних сферах – від спроможності ухвалювати спільні рішення на рівні органів управління ОТГ до реалізації спільних громадських ініціатив та підвищення рівня залученості мешканців громад до вирішення актуальних питань громади. Це ті ознаки, які дослідники визначають терміном «активні громадяни». Власне прояв громадянської суб'єктності – це ще один вимір соціальної суб'єктності об'єднаних територіальних громад, який нам вдалось зафіксувати в рамках дослідження. Під громадянською суб'єктністю ми розуміємо ціннісно-діяльнісний активізм, спрямований на посилення громадянської та соціальної активності, волонтерства і громадянської відповідальності мешканців об'єднаної територіальної громади, що має прояв як на диспозиційному, так і на актуалізованому рівнях (за Л. Сокурянською).

«Коли ми будували Центр безпеки, от, дивіться, будинок, і там була свалка... Коли ми стали тут будувати, вийшли люди, прибрали й забор поставили. Цей забор тоже «Сігма», підприємство, тоже оновило. Якщо ви їхали через центр, там уже кафе у нас, підприємці там уже магазин покрасили. Населення підтягується. Це спонукало людей до активних дій, і дякувати їм. У нас дуже поширене волонтерство. Ми в минулому році 32 тонни овочів... Ми з 93 дивізією дружимо, і от вона нам казала: сьогодні – томат, завтра – м'ясо... І ми оце всім селом. Абсолютно всім селом. У школі діти на Новий рік відмовились від подарунків, зробили благодійний концерт і теж відправили все це на фронт» [Слобожанська ОТГ, Дніпропетровська область].

Слід зробити висновок і щодо посилення внутрішньої консолідації громад як наслідок процесу об'єднання, спираючись на аналіз нових культурних форм, що з'являються завдяки фінансовим можливостям, що отримали громади. Запровадження нових ритуалів, свят та інших форм конструювання соціальної реальності не лише посилюють локальну ідентичність, але й сприяють інтенсифікації міжособистісної та міжгрупової взаємодії всередині локальних спільнот.

³ «Диспозиційна суб'єктність» та «актуалізована суб'єктність» - поняття, що введені до наукового обігу Л. Сокурянською (див.: [5, 6, 7]).

«У нас у селі не було ніколи великих свят. Ми не могли собі дозволити. Ну, поставимо ялинку в садочку, в школі, а так... Будинку культури в нас тоді не було. Тепер, коли ми об'єдналися, перше свято велике в нас було – ялинку нам привезли із Слобожанки, поставили, у нас це було свято. Потім день села у нас був, ось нещодавно, також дуже велике свято, дуже всім сподобалось» [Слобожанська ОТГ, Дніпропетровська область].

Окрім об'єднання територіальних громад реформа децентралізації передбачає передачу повноважень від центру на місця. ОТГ переходять на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом (оминаючи обласний і районний рівні), збільшують свої бюджети за рахунок збільшення надходжень з отриманих на території податків і мають більше можливостей для використання коштів. Зокрема, на час проведення нашого дослідження ОТГ, що стали його об'єктом, вже отримали повноваження у сферах управління освітою і медициною. Нові повноваження і збільшені бюджети актуалізували проблемно-орієнтовану суб'єктність – ціннісно-діяльнісний активізм, спрямований на виявлення локальних проблем та реалізацію засобів їхнього ефективного розв'язання громадою. Цікаво те, що учасники інтерв'ю озвучили креативні ідеї щодо розв'язання місцевих проблем, які раніше не артикулювались.

«Які ще в нас цікаві проекти. За цією будівлею у нас була стара лікарня. Там ми хочемо зробити квартири для молодих спеціалістів, для медицини, бо в нас це велика проблема кадрів завжди була, і тому ми хочемо трошечки до нас залучити медицину молододу, надати їм 4 квартири. І там, де ви бачили в нас дитячий садок реконструйований і школу, там у нас теж розпочали ці ремонтні роботи. Стара будівля школи – там буде 6 квартир для вчителів. Це таким чином ми вирішили кадрові питання» [Вербківська ОТГ, Дніпропетровська область].

Так, громада змогла знайти креативне і дієве рішення актуальної проблеми низького рівня мотивації працевлаштування молоді у сільській місцевості. Окрім підвищення мотивації та створення належних умов у даному контексті йдеться і про створення нових робочих місць.

«І вирішили тут будувати Центр безпеки. Будували ми швидко. 2,5 мільйони ви-

ділили на будівництво. За 4 місяці практично його збудували. Тут і ми на суботниках, і будівельники, і всі допомагали, всі переживали, щоб він у нас був, і ми його хотіли. Це і додаткові робочі місця, ми вирішили тільки своїх брати, нікого із сторони, будемо своїх забезпечувати роботою» [Слобожанська ОТГ, Дніпропетровська область].

«Секрет успіху дуже простий. Є гроші – є робочі місця. Є можливості для благоустрою. У нас у громаді вже навіть є система відеоспостереження для посилення безпекового компоненту. Світлофори працюють на сонячних батареях. Де такі інновації є у містах України?» [Давидівська ОТГ, Львівська область].

Прояв проблемно-орієнтованої суб'єктності об'єднаних громад ми вбачаємо й у налагодженні тісної співпраці з міжнародними донорами щодо залучення додаткових коштів для розбудови територій.

«Вчора у нас були з DOBRE американці, вони нам дали по програмі (ми учасники цієї програми) генератори, помпи, дали 4 комп'ютери на 10 тисяч доларів. І вчора вони приїжджали, подивились, як ми використовуємо. Поїхали дуже задоволені» [Мерефянська ОТГ, Харківська область].

Наративи нових лідерів об'єднаних територіальних громад не позбавлені висвітлення проблем, що виникали в процесі створення ОТГ, передачі повноважень з центру чи засвоєння бюджетних коштів. Проте ці проблеми не стали перепонами ані для процесів об'єднання громад, ані для імплементації реформи децентралізації.

Серед найсуттєвіших проблем, що постанали перед ОТГ, слід зазначити:

1) невідповідність між обсягами переданих повноважень і коштами для забезпечення їхнього належного виконання (приклад Мерефянської ОТГ щодо фінансування сфери освіти);

2) неузгодженість реформи децентралізації з конституційною реформою: передача повноважень від обласних і районних державних адміністрацій об'єднаним територіальним громадам і досі не супроводжується ліквідацією перших, що інколи чинять супротив імплементації реформи децентралізації (досвід об'єднання територіальних громад на Львівщині, Ходорівська ОТГ).

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що дослідження соціальної природи нового соціального суб'єкта, що виник внаслідок реформи децентралізації в Україні, – об'єднана

територіальна громада – наразі залишається поза увагою соціологів. Евристичним нам видається позиціонування об'єднаних територіальних громад в якості соціального інституту, соціального суб'єкту і соціокультурної форми.

Наше дослідження не підтвердило гіпотезу щодо наявності соціокультурних особливостей сприйняття процесу об'єднання територіальних громад і досвіду його реалізації агентами реформи децентралізації на заході і сході України. Йдеться про те, що в усіх досліджуваних громадах ми стикались з висвітленням тотожних проблемних аспектів у створенні і функціонуванні ОТГ, тотожними прикладами успіху, схожими проявами соціальної суб'єктності, формами взаємодій, практик і оцінок. Разом із тим наявність соціокультурних особливостей сприйняття процесу об'єднання територіальних громад і досвіду його реалізації може проявитись у тих громадах, що є гетерогенними з точки зору етнічного складу та налічують громади, в яких компактно проживають певні етнічні групи (наприклад, румунські громади в Чернівецькій області, угорські громади в Закарпатській області, болгарські громади в Одеській області тощо). Це може/має стати фокусом подальших досліджень даної проблематики.

Отже, результати нашого дослідження засвідчили формування в Україні нового

соціального суб'єкта – об'єднаних територіальних громад. Їхня соціальна суб'єктність має прояви на різних рівнях (інституціональному, громадянському, проблемно-орієнтованому), а потужна внутрішня консолідація і інтенсивність соціальних зв'язків робить об'єднані територіальні громади перспективними агентами імплементації інших реформ у регіонах України і впливовою «кузнею» майбутніх управлінських та політичних кадрів.

Результати нашого дослідження також доводять, що реформа децентралізації формує потенціал внутрішньої консолідації громад. Об'єднання територіальних громад не лише покращує економічний та інфраструктурний розвиток регіонів України, але й посилює внутрішню консолідацію українського суспільства.

У подальших розвідках з обраної тематики ми плануємо дослідити особливості соціальної інтеграції, політик ідентичності, сприйняття освітньої реформи і змін у мовному законодавстві у гетерогенних з точки зору етнічного складу об'єднаних територіальних громад, в яких компактно проживають різні етнічні групи. Окрему увагу буде приділено теоретичній концептуалізації феномену об'єднаних територіальних громад як нового соціального суб'єкту та соціальної системи з позицій теорії структурації.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення 22.05.2019).
2. Ткачук А.Ф. Від перспективного плану до стратегії розвитку громади (через призму досвіду об'єднаних територіальних громад Хмельниччини) К.: ТОВ «Видавництво «ЮСТОН», 2018. 76 с.
3. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення 05.11.2018).
4. Ядов В.А. Личность как объект и субъект социальных отношений. Социология и современность Т. 1. М.: Наука, 1977. С. 380-392.
5. Сокурянська Л. Г. Проблема суб'єкта в сучасній соціології. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Харків: ВЦ ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2003. №577'2003. С. 24–30.
6. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу : ценностный дискурс перехода: монография. Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, 2006. 576 с.
7. Сокурянська Л. Г. Суб'єкт помер!? Хай живе суб'єкт! Соціологія у пошуках втраченого суб'єкта. Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. Львів: Льв.ун-т імені І. Франка, 2008. Вип.2. С. 18–31
8. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналітична доповідь / Жаліло Я. А., Шевченко О.В., Романова В. В. та ін. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: 2019. 115с.
9. Гончаренко М. В. «Механізми формування фінансових ресурсів територіальних громад в умовах децентралізації», 2017. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-2/doc/2/03.pdf>
10. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>
11. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учеб. пособие для студентов вузов. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Логос, 2000. 431 с.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / под ред. проф. В.А. Ядова; пер. с англ. М.: Аспект-Пресс, 1996. 414 с.
13. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати четвертої хвилі соціологічного дослідження: аналітичний звіт. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191103_decentralisation/decentr_ukr

References

1. European Charter of Local Self-Government: Official Translation [online]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 [in Ukrainian] (date of appeal 22.05.2019).
2. Tkachuk, A.F. From a Perspective Plan to the Community Development Strategy (Through the Prism of the Experience of the United Territorial Communities in Khmelnytskyi Region) K.: Juston Publishing House LLC, 2018 [in Ukrainian]
3. On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of April 1, 2014 No. 333-p. [online]. Available at: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> [in Ukrainian] (date of appeal 05.11.2018).
4. Yadov, V.A. (1977) Personality as an Object and Agent of Social Relations. Sociology and Modernity T. 1. Moscow: Nauka, pp. 380-392 [in Russian]
5. Sokuryanska, L. G. (2003) The Problem of Subject in Contemporary Sociology. Vistyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods» № 577. Pp. 24-30 [in Russian]
6. Sokuryanska, L. G. (2006) Studentship on the Path to Another Society: the Value Discourse of Transition: monograph. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University [in Russian]
7. Sokuryanskaya, L. G. (2008) The agent is dead!?! Viva agent! Sociology in search for the lost agency. Visnyk of the Lviv University. Series Sociology. №3. Pp. 18-31 [in Ukrainian]
8. Zhailo, Y. A et al (2019, p. 115) Decentralization of the Power: Agenda for the Medium Term: analytical report. National Institute for Strategic Studies. Kyiv [in Ukrainian]
9. Goncharenko, M. V. (2017) Mechanisms of Territorial Communities' Financial Resources Formation in the Conditions of Decentralization [online]. Available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2017-2/doc/2/03.pdf> [in Ukrainian] (date of appeal 22.05.2019).
10. Decentralization. (2019) Monitoring the Process of Power Decentralization and Reform of Local Self-Government [online]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring> [in Ukrainian] (date of appeal 22.05.2019).
11. Ionin, L. G. (2000) Sociology of Culture: The Road to the New Millennium: Textbook for University Students. 3rd ed., Remaking and ext. Moscow: Logos [in Russian]
12. Stompka, P. (1996) Sociology of Social Change. In prof. V. A. Yadov (ed.). Trans. from English. Moscow: Aspect Press [in Russian]
13. Decentralization and Reform of Local Self-Government: Results of the Fourth Wave of Sociological Research: Analytical Report [online]. Available at: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191103_decentralisation/decentr_ukr [in Ukrainian] (date of appeal 22.05.2019).

УЧАСТЬ КРИМІНАЛІТЕТУ В ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ: ПОГЛЯД КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Микола Чаплик

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціології управління, завідувач соціологічної науково-дослідної лабораторії кафедри соціології управління Донецького державного університету управління, вул. Карпінського, 58, Маріуполь, 87513, Україна, mchaplyk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2227-0039>

У статті розглядається участь криміналітету в російсько-українській гібридній війні. Здійснюється аналіз публікацій західних та вітчизняних науковців за обраною автором проблематику. Акцентується брак теоретичних та емпіричних соціологічних студій щодо участі криміналітету в гібридній війні. Описується емпірична база статті, в якості якої виступили результати авторського дослідження проведеного за допомоги таких методів, як спостереження, неформалізоване інтерв'ю та аналіз документів. Надається характеристика вітчизняного криміналітету, зокрема в таких його формах, як традиційний неорганізований криміналітет (особи, які вчиняють будь-які загальнокримінальні та професійні злочини), груповий криміналітет (групова злочинність, у тому числі злочини, що вчиняються квазігрупами – нестійкими соціальними групами), організований криміналітет (діяльність організованих злочинних груп, злочинних організацій). Розглядається кримінальний потенціал Донбасу як ресурс гібридної війни. Здійснюється аналіз способів залучення криміналітету до участі в гібридній війні, зокрема розглядаються такі способи, як вербування шляхом матеріального заохочення, рекрутинг шляхом «мобілізації», залучення шляхом вибору між двома альтернативами: позбавлення волі або участь у війні тощо. Розглядається участь криміналітету в війні й з власної ініціативи. Особливу увагу приділяється впливу російських спецслужб на організовану злочинність, зокрема на «злочин у законі» з метою їхнього залучення до участі в гібридній війні. Акцентується той факт, що на тимчасово окупованих територіях залишилася більшість пенітенціарних закладів регіону, в'язні яких є потенціальним людським ресурсом гібридної війни. Аналізуються форми участі криміналітету в гібридній війні: участь у масових антидержавних акціях з метою дестабілізації ситуації в країні, у бойових діях, диверсіях, терактах тощо. Відзначається роль криміналітету в погіршенні криміногенної ситуації в українському суспільстві в умовах гібридної війни. Наводяться свідчення учасників подій з обох сторін конфлікту щодо участі криміналітету в гібридній війні. Розкриваються особливості боротьби з криміналітетом на тимчасово окупованих територіях в умовах переходу від керованого хаосу до умовного соціального порядку.

Ключові слова: гібридна війна, криміналітет, кримінальний натопв, злочинна організація, аномія, девіантна поведінка, соціологія злочинності.

В статье рассматривается участие криминалитета в российско-украинской гибридной войне. Проводится анализ публикаций западных и отечественных ученых соответствующей выбранной автором проблематике. Акцентируется внимание на недостатке теоретических и эмпирических социологических исследований касающихся участия криминалитета в гибридной войне. Описывается эмпирическая база статьи основой которой являются результаты авторского исследования, проведенного методами наблюдения, неформализованного интервью и методом анализа документов. Дается характеристика отечественного криминалитета, в частности таких его форм, как традиционный неорганизованный криминалитет (лица, которые совершают любые уголовные и профессиональные преступления), групповой криминалитет (групповая преступность, в том числе преступления, совершаемые квазигруппами – неустойчивыми социальными группами), организованный криминалитет (деятельность организованных преступных групп, преступных организаций). Рассматривает-

ся криминальный потенциал Донбасса как ресурс гибридной войны. Осуществляется анализ способов привлечения криминалитета к участию в гибридной войне, в частности рассматриваются такие способы, как: вербовка путём материального поощрения, рекрутинг путём «мобилизации», привлечение путём выбора между двумя альтернативами: лишение свободы или участие в войне и т. д. Рассматривается участие криминалитета в войне и по собственной инициативе. Отдельное внимание уделяется влиянию российских спецслужб на организованную преступность, в частности на «воров в законе» с целью их привлечения к участию в гибридной войне. Акцентируется тот факт, что на временно оккупированных территориях осталось большинство пенитенциарных учреждений региона, заключенные которых являются потенциальным человеческим ресурсом гибридной войны. Анализируются формы участия криминалитета в гибридной войне: участие в массовых антигосударственных акциях с целью дестабилизации ситуации в стране, в боевых действиях, диверсиях, терактах и т. д. Отмечается роль криминалитета в ухудшении криминогенной ситуации в украинском обществе в условиях гибридной войны. Приводятся свидетельства участников событий с обеих сторон конфликта касательно участия криминалитета в гибридной войне. Раскрываются особенности борьбы с криминалитетом на временно оккупированных территориях в условиях перехода от управляемого хаоса к условному социальному порядку.

Ключевые слова: гибридная война, криминалитет, криминальная толпа, преступная организация, anomie, девиантное поведение, социология преступности.

The participation of criminals in a hybrid war: a look through the prism of Ukrainian realities

Chaplyk Mykola

associate professor of the Department of sociology of management, Donetsk State University of Management (Mariupol), Karpinskogo St., 58, Mariupol, 87513
mchaplyk@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2227-0039>

The article considers the participation of criminals in the Russian-Ukrainian hybrid war. The publications of Western and national scientists are analyzed according to the problem chosen by the author. The lack of theoretical and empirical sociological studies on the involvement of criminality in the hybrid war is emphasized. It describes the empirical basis of the article, which presented the results of the author's research conducted with the help of such methods as observation, informal interview and document analysis. The characteristics of domestic criminality are given, particularly in such forms as traditional unorganized criminality (persons committing any general and professional crimes), group criminality (group crime, including crimes committed by quasi-groups - unstable social groups), organized criminality (activities of organized crime groups, criminal organizations). The criminal potential of the Donbass as a resource of hybrid war is considered. The ways of involving criminality in participating in hybrid war are analyzed, in particular such ways as: recruiting through material incentives, recruiting through "mobilization", engaging by choosing between two alternatives: imprisonment or participation in war, etc. The involvement of criminality in war and on its own initiative is considered. Particular attention is paid to the influence of Russian intelligence services on organized crime, in particular, the «thieves in law» with a view to their involvement in the hybrid war. It emphasizes the fact that most penitentiary institutions in the region remained in the temporarily occupied territories whose prisoners are the potential human resource of the hybrid war. The forms of participation of criminals in hybrid war are analyzed: participation in mass anti-government actions to destabilize the situation in the country, in combat actions, sabotage, terrorist attacks, etc. The role of criminality in worsening the criminogenic situation in Ukrainian society in the conditions of hybrid war is noted. The testimony of participants in events on both sides of the conflict regarding the involvement of criminality in the hybrid war is presented. The features of the fight against criminality in temporarily occupied territories are revealed in the conditions of transition from managed chaos to conditional social order.

Keywords: hybrid war, criminals, criminal crowd, criminal organization, anomie, deviant behavior, sociology of crime.

Постановка проблеми. Події в Україні, які розпочалися у 2014 році та тривають по сьогоднішній день, не підходять під визначення війни у її традиційному розумінні. Водночас вони являють собою приклад гібридної війни як війни нового типу. Гібридна війна спирається на властиві для неї способи ведення та ресурси. Одним із ресурсів гібридної війни виступає криміналітет. Варто зазначити, що представники кримінального світу неодноразово брали участь у війнах, революціях, повстаннях та інших буремних подіях протягом всієї історії людства. Водночас використання кримінального ресурсу саме у гібридній війні відкриває нову сторінку у дослідженнях участі криміналітету у війнах та є важливим для розуміння сутності даного явища з науково-практичної точки зору, в тому числі й у фокусі соціології, зокрема в межах соціології девіантної поведінки та соціології злочинності.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. При розгляді даної проблеми автор спирався на ідеї Е. Дюркгайма, а саме, на його концепцію аномії як стану руйнування або ослаблення нормативної структури суспільства [1, с. 71] та її подальше трактування у соціологічній думці [1; 2]; на концепції кримінального натовпу, зокрема на пояснення даного соціального явища Г. Тардом [3-4], Г. Лебоном [5], С. Сигеле [6], а також на поглядах щодо поведінки людини в умовах криз, революцій та війн з точки зору соціології революції П. Сорокіна [7, с. 266-294].

Питання ролі криміналітету в гібридній війні розглядаються в роботі І. Рущенка «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» [8]. Зокрема, автор присвячує окремий параграф вищезазначеної монографії огляду ролі криміналітету та криміналізованих еліт у російсько-українській гібридній війні [8, с. 67-94]. Злочинців, членів організованих кримінальних угруповань український соціолог відносить до «хитких соціальних сегментів», які використовуються супротивником [8, с. 36]. У роботі аналізуються підривні соціальні технології, до яких активно залучається криміналітет, зокрема технологія створення кримінального натовпу [8, с. 210-226] та технологія заколоту і захоплення влади у містах [8, с. 226-232]. Акцентуючи на ролі кримінального натовпу у гібридній війні, автор зазначає, що «новим предметом

є штучне створення кримінального натовпу як інструменту «м'якої» зброї в арсеналі гібридної війни» [8, с. 212].

Роль криміналітету в гібридній війні аналізується в колективній монографії за редакцією В. Горбуліна [9, с. 275]. У контексті обраної нами проблеми заслуговують на увагу ідеї А. Лобанової щодо соціальної мімікрії та її окремих форм. На думку дослідниці, «...втрачають свою ідентичність, набуваючи рис соціальних міметитів (сепаратистів, терористів) також практично усі люди із кримінальним минулим, навіть ті, які б хотіли повернутися до нормального життя» [10, с. 64]. Здійснений нами аналіз наукових публікацій, присвячених участі криміналітету в гібридній війні на сході України, свідчить про те, що науковці, зокрема соціологи, поки що не приділяють цій проблемі достатньої уваги, що, на нашу думку, зумовлюється складністю дослідження криміналітету та латентністю злочинності як соціального явища. З огляду на це, актуалізується потреба більш глибокого теоретичного та емпіричного аналізу зазначеної нами проблеми. Однією із спроб такого аналізу є ця публікація.

Отже, метою даної статті є визначення ролі криміналітету в сучасній російсько-українській гібридній війні.

В якості емпіричної бази нашої статті виступили дані, отримані автором за допомогою такого методу збору емпіричної інформації, як метод спостереження, завдяки якому змогли простежити за ситуацією в місті Донецьку навесні-влітку 2014 року, зокрема спостерігати погіршення криміногенної ситуації, сплеск злочинності на вулицях міста, аномічний стан його мешканців, факти вербування криміналітету для участі у протиправних діях представником країни-агресора. Результати спостереження фіксувалися у щоденниках спостереження із подальшим аналізом та контролем обґрунтованості отриманої інформації. Крім того, емпіричну базу нашої роботи складають дані, отримані шляхом застосування методу неформалізованого інтерв'ю з колишніми засудженими та методу аналізу документів, зокрема інформації з відкритих джерел, в першу чергу, з офіційних джерел правоохоронних органів та інших силових структур, інформації, озвученої їхнім керівництвом та офіційними представниками, а також публікацій в електронних ЗМІ за період з 2014 року по 2018 рік.

Виклад основного матеріалу. Для початку розглянемо, що собою являє вітчизняний криміналітет в якості ресурсу гібридної війни. З наукової точки зору в українському суспільстві існують: 1) традиційний неорганізований криміналітет, до числа якого входять особи, які вчиняють насильницькі злочини, корисливі злочини, злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, рецидивні злочини та будь-які інші загальнокримінальні та професійні злочини; 2) груповий та організований криміналітет, до яких відносять групову злочинність, у тому числі, злочинність, яка вчиняється нестійкими соціальними групами (квазі-групами); злочинність організованих злочинних груп та угруповань; злочинність злочинних організацій. Найбільш організованими та структурованими є злочинні організації, зокрема злочинна спільнота «злочинці у законі» [11, с. 509-512; 12].

При розгляді вітчизняного криміналітету варто зважати на фактор соціальної мобільності представників кримінального світу в бізнес та економічну сферу, органи державного управління та місцевого самоврядування і врешті республіканську політику в 1990-2000-і роки. Період переходу від соціалізму до капіталізму та первинне накопичення капіталу в Україні мали відчутне кримінальне забарвлення. Потрібно мати на увазі, що в корумпованій країні, якою на даний момент залишається Україна, поширеність «білокомірцевої» злочинності, зв'язки економічної та політичної еліти, а також окремих представників правоохоронних структур та судової системи із криміналітетом є доволі типовим явищем. У зв'язку із цим, І. Руценко говорить про криміналізовані еліти, до складу яких входять криміналізовані політики, продажні судді, «перевертні у погонах», тіньові ділки, нові кримінальні авторитети, професійні злочинці [8, с. 69].

Окремо варто зупинитися й на деяких особливостях Донбасу в криміногенному сенсі. В цілому області півдня та сходу країни, зокрема Донецька та Луганська, за статистикою є більш криміногенними у порівнянні із іншими регіонами країни [13, с. 189-190]. У цих регіонах проживає відчутна частка осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності, відбували покарання тощо [14, с. 97]. На ряді підприємств Донбасу використовувалася праця засуджених. На території регіону відбува-

лися інтенсивні міграційні процеси, а його населення формувалося, в тому числі, й за рахунок тих, хто звільнявся із місць позбавлення волі, мав проблеми із законом тощо. Серед окремих соціальних груп регіону та в окремих населених пунктах достатньо поширеною є кримінальна субкультура. Таким чином, у цих регіонах країни досить багато осіб із кримінальним бекграундом, які потенційно могли бути використані в якості ресурсу гібридної війни.

У Донецькій та Луганській областях зосереджено найбільшу кількість пенітенціарних закладів. Так, у Донецькій області зосереджено 20 виправних закладів, серед них: 15 виправних колоній, 2 виправних центри, 1 слідчий ізолятор та 2 установи виконання покарань. У Луганській області – 16 виправних закладів (13 виправних колоній, 2 виправні центри, 1 слідчий ізолятор та 1 установа виконання покарань) [15]. Після початку війни на тимчасово окупованій території залишилась більшість виправних установ Донбасу (15 – у Донецькій області та 15 – у Луганській області) [15].

Зазначимо, що криміналітет як ресурс гібридної війни складається із представників як традиційного неорганізованого криміналітету, так і представників організованої злочинності Донбасу та країни в цілому, осіб, які відбували покарання в пенітенціарних установах, осіб, які були незаконно звільнені з установ виконання покарань на території Донецької та Луганської областей, зокрема «мобілізованих» у цих установах на тимчасово окупованих територіях [16, с. 79; 17].

Крім того, потрібно брати до уваги й російський криміналітет, а саме: представників російського традиційного неорганізованого криміналітету; осіб, які були завербовані в російських установах виконання покарань; російську організовану злочинність, зокрема представників злочинної організації (спільноти) «злочинці у законі» і т. ін. [16, с. 79; 18; 19].

Шляхи потрапляння, причини та мотиви участі криміналітету у війні. Залучення криміналітету до участі у гібридній війні здійснювалося як способом вербування шляхом матеріального заохочення, рекрутування шляхом «мобілізації», тиску або шантажу, наприклад шляхом постановки перед дилемою: або в тюрму, або на війну, так і шляхом участі криміналітету у війні

з власної ініціативи та через особисту зацікавленість в участі у війні.

Такий спосіб залучення, як вербування шляхом матеріального заохочення, здійснювався представниками російських спецслужб та інших силових структур стосовно людей із кримінального середовища, зокрема осіб, які ведуть кримінальний спосіб життя, або осіб, які мають зв'язки із кримінальним світом. Представники криміналітету, крім матеріального стимулювання, як правило, отримували і зброю, що для них є не менш важливим, ніж гроші. Залучення криміналітету до гібридної війни на її початковій стадії було зумовлене тим, що для роздмухування конфлікту країна-агресор не мала достатніх людських ресурсів. Браком ресурсів було зумовлене й завезення людей із російської сторони на мітинги, закидання диверсійних груп на українську територію і т. ін. Такий спосіб залучення криміналітету на початку гібридної війни, на нашу думку, актуальний і по сьогоднішній момент. Зокрема, країна-агресор може й надалі вербувати криміналітет в українському тилу для дестабілізації як криміногенної, так і політичної ситуації в нашій країні.

Інший спосіб – це вербування осіб, які звільняються з пенітенціарних закладів. Про участь у гібридній війні вчорашніх засуджених говорять як представники українських силових структур, так і місцеві жителі. Варто розуміти, що значну частину засуджених в українських установах виконання покарань як до війни, так і на даний час складають представники соціально депривованих та вразливих верств населення. В даному разі також використовується спосіб вербування шляхом матеріального заохочення, однак, на нашу думку, він не обов'язково може бути вирішальним при виборі колишнім засудженим альтернативи участі в гібридній війні. Адже через соціальну дезадаптованість для таких осіб і так існує висока вірогідність поглинання у вир гібридної війни у випадку їхнього потрапляння після звільнення у суспільство, яке знаходиться у стані аномії.

Ще один спосіб залучення криміналітету із місць позбавлення волі – це звільнення в обмін на службу у незаконних збройних формуваннях та «мобілізація» осіб, які утримуються в установах виконання покарань. Він перш за все застосовується в пенітенціарних установах на тимчасо-

во окупованих територіях [17]. Інформація про «мобілізацію» засуджених до лав незаконних збройних формувань з'явилася у ЗМІ влітку 2014 року [20; 21], коли «ДНР-ЛНР» була на межі розгрому. На даний час в умовах позиційної війни на тимчасово окупованих територіях нагальної потреби в широкій мобілізації осіб із числа засуджених у місцях позбавлення волі не існує.

Ще один спосіб залучення, схожий із попереднім, – це вербування представників криміналітету, осіб, які порушили закон до участі у гібридній війни в обмін на закриття або непорушення кримінальної справи. Зокрема, даний тип рекрутингу використовувався російською стороною шляхом постановки людини, яка порушила закон, перед дилемою: або позбавлення волі, або участь у війні на Донбасі [22].

На окрему увагу заслуговує такий шлях залучення криміналітету, як вплив або тиск на організовану злочинність з метою її залучення до дестабілізації криміногенної, а також політичної ситуації в українському суспільстві. Подібний спосіб залучення застосовується до представників організованої злочинності, зокрема до злочинної організації (спільноти) «зłodіїв в законі».

Криміналітет може брати участь у гібридній війні, як вже зазначалось, і з власної ініціативи. Є різні причини, за яких криміналітет вступає в гібридну війну за власним бажанням. На персональному рівні, по-перше, через те, що військові дії надають можливість збагатитися кримінальним способом; по-друге, через те, що під час хаосу, який супроводжує військові дії, можна зробити карколомну кар'єру внаслідок стрімкої соціальної мобільності; по-третє, знаходячись на тимчасово невідконтрольній території, можна сховатися від правосуддя, уникаючи кримінальної відповідальності за вчинені раніше злочини, тощо. Людина з кримінальним менталітетом та судимостями за плечима, вдягнувши військову форму та взявши до рук зброю, отримувала своєрідну «індульгенцію» на колишні злочини та право на майбутні злочини, але вже у статусі не банального кримінальника, а «борця» за певну ідею.

На більш організованому рівні криміналітет може створювати організовані злочинні угруповання під виглядом або всередині збройних формувань по обидві сторони лінії фронту. Особливо це актуально для

самодіяльних збройних груп, які реально нікому не підпорядковуються. Для організованої злочинності військові дії створюють можливість налагодити серйозний кримінальний бізнес, наприклад контрабанду, наркоторгівлю, торгівлю зброєю, людьми, краденими автомобілями та іншими речами тощо. Тобто участь у військових формуваннях дає змогу криміналітету вирішувати питання як на рівні неорганізованої, так і на рівні організованої злочинної діяльності.

Таким чином, варто розуміти, що у гібридній війні криміналітет може переслідувати власні цілі та є ситуативним союзником. І це, на нашу думку, добре усвідомлюють ті, хто займається його залученням до участі в гібридній війні.

Особливості залучення та функції криміналітету в гібридній війні на різних етапах. Варто зазначити, що на різних етапах гібридної війни криміналітет залучався та продовжує залучатися для виконання різних цілей та завдань. Так, на першому етапі гібридної війни навесні 2014 року криміналітет активно використовувався для дестабілізації ситуації в країні. Криміналітет був однією з тих сил, яка повинна була розгойдувати ситуацію та наповнювати кримінальний натовп [23; 24; 25]. Коли маховик війни та супроводжуючої її пропаганди почав набирати чимдуж більших обертів, збільшуючи кількість жертв серед мирного населення та градус ненависті, в орбіту війни почало потрапляти й цивільне населення, яке до цього було більше спостерігачем за ситуацією.

На сучасному етапі війни, яка з весни 2015 року має характер позиційної, криміналітет використовується в бойових діях, диверсійній та терористичній діяльності. Представників криміналітету вербують російські спецслужби та проросійські квазі-структури для вчинення диверсій та терактів на українській території. Зокрема, є факти використання осіб, які звільняються із установ виконання покарань на тимчасово окупованих територіях, для диверсійної та терористичної діяльності на території України [26; 27].

У ситуації, коли гібридна війна знаходиться у негарячій стадії, криміналітет також активно залучається, власне, до традиційних кримінальних практик з метою дестабілізації криміногенної ситуації в країні. Крім того, криміналітет може бути залуче-

ним і для політичної дестабілізації українського суспільства. Наприклад, шляхом використання його для побиття або інших провокацій щодо учасників проросійських заходів, хресних ходів тощо [28].

В цілому криміналітет залучається до участі у гібридній війні з метою реалізації таких цілей та завдань: для здійснення традиційних кримінальних практик з метою погіршення криміногенної ситуації в країні; для здійснення антидержавних політичних акцій, спрямованих проти держави та її інститутів з метою дестабілізації ситуації в Україні; для участі у бойових діях, у терористичній та диверсійній діяльності [29, с. 126-127]. Крім того, на всіх етапах гібридної війни криміналітет залучається до збору інформації, до організації провокацій з метою політичної дестабілізації суспільства тощо.

Свідчення про участь криміналітету в гібридній війні. Про участь криміналітету в гібридній війні є достатньо свідчень із різних джерел. Заслужують на увагу свідчення безпосередніх учасників подій із числа відомих осіб. Так, з української сторони екс-начальник міської міліції м. Горлівки А. Кривченко та його заступник Г. Приступа, описуючи тих, хто захоплював горлівську міліцію у квітні 2014 року, зазначали, що вони впізнавали у натовпі колишніх злочинців: «у цьому натовпі багато наших колишніх підопічних: розбійників, по три рази засуджених, наркоманів, злодіїв. Кабінети моїх співробітників просто очистили, всі цінні речі викрали. Це справжнє обличчя цих «революціонерів» [30]. Колишній міський голова Маріуполя Ю. Хотлубей, який безпосередньо зіштовхувався із кримінальним натовпом у місті навесні 2014 року, зазначав: «...Там взагалі не було порядних людей. У цьому протесті криміналітет чітко задавав тон...і місцевий, і привезений. А рулили всім російські спецслужби» [31].

Про участь криміналітету в гібридній війні є достатньо інформації і з боку представників російських та проросійських сил. Так, наявність криміналітету в лавах проросійських бойовиків підтверджували їхні лідери. Зокрема, командир батальйону «Восток» О. Ходаковський зазначав, що «...недобрі бородаті люди на вулицях міста. Це нас хвилює. Ми знаємо, що левова частка... Ну вибачте, не левова, але дуже серйозний

відсоток ополченців – це люди, по правді кажучи, маргінали, асоціальні та інші» [32]. У листопаді 2015 року російський диверсант, колишній «міністр оборони ДНР» І. Гіркін («Стрелков») зазначав, що через погані умови до лав «ополчення» замість місцевого люду приходять «бомжі та напівбомжі, яких влаштує навіть те, що пияцтво повальне, наркоманія найдикіша» [33]. На що польовий командир «Моторола» (А. Павлов) заявив, що «наші люди не надто були схожі на бомжів», та водночас визнав, що, «звичайно, є певний процент алкоголіків та наркоманів. Цей процент є, і з ним борються спеціально підготовлені люди» [34].

Варто сказати й про свідчення участі криміналітету в гібридній війні на українській стороні. Так, О. Турчинов, на той час виконуючий обов'язки Президента України, а зараз секретар Ради національної безпеки і оборони України зазначає: «Пам'ятаю одну зустріч з батальйонами на фронті, з добровольчими підрозділами, на якій один з присутніх, весь у наколках, спитав: «Начальник, а амністія буде чи ні? Там у нас хлопці цікавляться». Запитую, а що за хлопці? «Ну там таке...вбивства, розбої». Так, це було. Але це було нетипово, окремі випадки» [35].

Найбільш резонансним випадком участі осіб із кримінальним минулим у гібридній війні на українському боці є історія роти міліції особливого призначення «Торнадо» та її екс-командира Р. Онищенка, який у своїй біографії мав декілька судимостей та у довоєнний час займався нелегальним видобутком вугілля. Із початком війни Р. Онищенко втратив контроль над нелегальним бізнесом та вступив до добровольчого батальйону «Шахтарськ», очоливши його. Згодом батальйон було розформовано за мародерство, а з частини його бійців було створено роту міліції «Торнадо». Незабаром за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів проти цивільного населення під час війни Р. Онищенко та декількох його підлеглих було засуджено до позбавлення волі на тривалий термін [36], що може зайвий раз підтверджувати, що, як правило, колишніх злочинців не буває.

Ставлення організованого криміналітету до сторін конфлікту. Питання про ставлення організованого криміналітету до сторін конфлікту в гібридній війні, мабуть,

є найбільш складним та не однозначними, в першу чергу, через те, що кримінальний світ є однією з найбільш важкодоступних для дослідження сфер суспільства. Як вже зазначалося вище, криміналітет не є цілісним утворенням та є присутнім по різні сторони лінії фронту. Про певну консолідовану позицію у даному разі мова може йти у випадку із злочинними організаціями, але з певним застереженням. Щодо злочинної організації «зłodіїв у законі» в електронних ЗМІ зустрічалася різна, у тому числі й протилежна за змістом, інформація. Наприклад, російська журналістка Ю. Латиніна весною 2014 року заявила, що «донецькі зłodії висловилися за Україну та почали зачищати від проросійських сепаратистів захоплені будівлі» [37]. Також у ЗМІ з'являлася інсайдерська інформація й іншого змісту: що лідери українського кримінального світу зайняли позицію нейтралітету щодо свого ставлення до військового конфлікту [38]. Зазначимо, що через закритість криміналітету для сторонніх подібну інформацію важко підтвердити або спростувати.

Водночас представники криміналітету можуть мати різні точки зору на ту чи іншу проблему в межах своєї соціальної групи. До речі, в історії відомий випадок, коли злочинна організація «зłodіїв у законі» не змогла виробити одностайної думки з приводу ставлення до участі у Другій Світовій війні з нацистами та розкололася з даного питання.

З інших джерел, а саме за інформацією, яка є у представників вітчизняних правоохоронних органів, діяльність російських «зłodіїв у законі» скеровується спецслужбами Російської Федерації [39; 18; 19]. У зв'язку із цим, варто зазначити ще одну важливу деталь: кількість «зłodіїв в законі» в Україні в порівнянні з довоєнним часом зросла в десятки разів [40; 41]. «Зłodії в законі» переважно прибувають до України із Росії, у тому числі з Кавказу, та негативно впливають на криміногенну ситуацію в українському суспільстві. Зважаючи на той факт, що «зłodії в законі» можуть бути несаможиттєвими у своїх діях та знаходитися під впливом спецслужб країни-агресора, посилення даної злочинної організації в українському суспільстві містить загрозу суспільній та національній безпеці [39].

Конфлікти між криміналітетом та проросійськими бойовиками. Варто зазна-

чити, що не завжди стосунки проросійських бойовиків та місцевого криміналітету були дружніми або нейтральними, мала місце й боротьба між ними. Причини конфлікту полягали, в першу чергу, в боротьбі за економічні ресурси. Як вже зазначалося, криміналітет достатньою мірою є представленим на Донбасі. Сам регіон був одним із головних епіцентрів кримінальних війн у 1990-х роках в Україні. Значна частина бізнесу на Донбасі тримається в руках осіб, які пройшли 1990-ті. Відтак віддавати свій бізнес або сплачувати данину від нього представникам «ЛДНР» у них не було ніякого бажання. Тому мали місце факти конфліктів між бойовиками та місцевим бізнесом, у тому числі й із тим, який мав кримінальне походження. Наприклад, у Маріуполі власники похоронного бюро «Скорбота» у своєрідному гангстерсько-мафіозному стилі відповіли на спроби бойовиків «ДНР» «вибити» на свої потреби з похоронного агентства півмільйона гривень одноразової виплати та по 100 тисяч гривень щомісяця. Металеву труну, розфарбовану у кольори прапору «ДНР», катали містом, а потім кинули її біля штабу бойовиків. Як зазначив журналіст місцевого сайту новин Г. Перевальний: ««Скорботу» тримають непрости люди. Уявляєте, скільки людей вмирають у промислово неблагополучному місті. Це серйозний бізнес, який ніхто просто так не віддасть. Наїхати на «Скорботу» можуть хіба що повні відморозки» [42].

Таким чином, залучений до гібридної війни криміналітет сприяв поширенню аномії та хаосу, власне, у цьому й полягало його основне завдання, у той час як криміналітет, який був імплементований у соціальні інститути українського суспільства, не бажав втрачати своїх позицій та відстоював довоєнний соціальний порядок.

Криміналітет в умовах від керованого хаосу до соціального порядку. З весни по осінь 2014 року схід країни знаходився у стані аномії, і криміналітет на тимчасово окупованих територіях почував себе у своїй стихії: відбиралися автомобілі та інше майно, максимум, на основі наспіх написаних розписок; обкладався даниною бізнес (від дрібного до великих підприємств); грабувалися квартири, магазини, банки і т. ін.; придбання зброї, навіть важкого озброєння, не було проблемою [43-48]. В таких умовах криміналітет активно використовував

ситуацію та можливості, які перед ним відкривалися, у своїх цілях, вирішуючи власні суто кримінальні задачі.

Із встановленням певного соціального порядку на тимчасово окупованих територіях відверто кримінальні формування поступово зникають з поля зору. Цьому сприяло безпосереднє російське вторгнення та взяття російськими військами та спецслужбами під свій контроль структур, які відповідають за соціальну безпеку в суспільстві.

Виходячи із логіки гібридної війни, І. Руценко говорить, що керований хаос «має закінчуватися не поступово, а миттєво» [49, с. 11]. Російські силовики та підконтрольні їм бойовики зачищають відвертий криміналітет та створюють територію умовного соціального порядку. Як зазначає І. Руценко, «...уявний хаос закінчується, коли тактичні й стратегічні завдання виконано, наступає період «холодного душу», коли місцевим дається чіткий сигнал: ніяких збурень, непокори, відхилень від нового порядку окупаційна влада терпіти не буде» [49, с. 10].

Власне, ситуація із криміналітетом в умовах гібридної війни нагадує стосунки більшовиків та кримінального світу під час громадянської війни в Росії в 1917-1922 рр. та Української революції (1917-1921 рр.). Зокрема, відомий історичний факт, коли одеський криміналітет на чолі із Мішкою Япончиком (М. Вінницьким) спочатку підтримував радянську владу, не в останню чергу виходячи з власних міркувань та інтересів, а згодом був знищений Червоною Армією у ході громадянської війни [50, с. 129-159].

Наприкінці 2015 року вже не спостерігається відвертого бандитизму в неконтрольованих українською владою районах Донбасу. Явні кримінальні угруповання зникають. На тимчасово окупованих територіях проросійськими бойовиками та місцевими колабораціоністами, за участі та під керівництвом російських кураторів, розгортаються квазіінститути, які уособлюють контрольну та репресивну функції влади (правоохорона, судова та пенітенціарна системи, органи безпеки і т. ін.) та забезпечують заснований на примусі соціальний порядок.

Кримінальні процеси на тимчасово окупованих територіях переходять у нову стадію. Ми не будемо детально зупинятися на їхньому аналізі, однак маємо усвідомлювати, що такі процеси, як корупція, розкра-

дання гуманітарної допомоги, контрабанда вугілля, металу, алкоголю, тютюну тощо, відбирання підприємств, бізнесу, власності, майна, здирицтво і т. ін. на території, яка фактично є «сірою зоною», перебуваючи за межами міжнародного правового поля, мають місце, створюючи сприятливі умови для незаконного збагачення її верхівки.

Висновки. Таким чином, гібридна війна як новий тип війн, який очевидно буде супроводжувати людство у XXI столітті, відкриває широкі можливості до втягнення у неї представників світу криміналу. Головною причиною залучення криміналітету до участі у гібридній війні є анонімність як самої війни, так і країни-агресора. Відкрита участь у ній регулярних військових формувань є небажаною або неможливою та відбувається лише у деяких випадках та на окремих стадіях. Відтак криміналітет постає практично ідеальним ресурсом для ведення війн такого типу. Його використання можливе на будь-яких етапах війни: для дестабілізації як криміногенної, так і полі-

тичної ситуації в країні, яка зазнає агресії; для наповнення штучно створеного або стихійного кримінального натовпу; для створення хаосу; для імітації громадянської війни; для участі у бойових діях, диверсіях, терактах тощо. Криміналітет переважно не має ідейних переконань, і у гібридній війні йому відводиться технологічна роль. Через це він може опинитися по різні сторони лінії фронту. Водночас використання криміналітету містить у собі значний ризик, адже він одночасно намагається реалізувати власні, суто кримінальні завдання. Країна-агресор, використовуючи криміналітет у своїх цілях, має більше переваг для себе, адже у такому разі криміналітет використовується на території країни-жертви, завдаючи їй максимальної шкоди. Отже, дослідження особливостей участі криміналітету у війнах, революціях та інших кризах сучасної доби мають як практичне, так і теоретичне значення та потребують подальшого розвитку, зокрема в межах соціології злочинності.

Література

1. Афанасьев В. Эволюция концепции анонии в социологии девиантного поведения. Рубеж (альманах социальных исследований). 1992. №2. С. 69–81.
2. Кавецкий С. Т. Концепция анонии Э. Дюркгейма и современные социальные трансформации. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». Випуск 35. 2015. С. 38–42.
3. Тард Г. Преступник и преступление. Сравнительная преступность. Преступления толпы / сост. и предисл. В.С. Овчинско-го, М.: ИНФРА, 2004. VIII, 391 с.
4. Тард Г. Общественное мнение и толпа: Пер. с фр. / Под ред. П.С. Когана. Изд. 2-е, М.: ЛЕНАНД, 2015. 208 с.
5. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб.: «Макет», 1995. 316 с.
6. Сигеле С. Преступная толпа. Опыт коллективной психологии. Издательство: Академический проект, 2011. 125 с.
7. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов; пер. с англ., М.: Политиздат, 1992. 543 с.
8. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія, Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015, 268 с.
9. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, К.: НІСД, 2017, 496 с.
10. Лобанова А. С. Соціальна мімікрія в умовах кризи та гібридної війни: пошук емпіричних показників. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. №5 (302), травень 2016. С. 55-71.
11. Криминология: Учебник для вузов / под общ. ред. д.ю.н., проф. А. И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2005. 912 с.
12. Кримінальний кодекс України. Стаття 28. Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.10.2018).
13. Буржинський В. А., Кіріленко Ф. О. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. №2. С. 187–190.
14. Поклад В. Сепаратизм в Луганской области: социально-психологические предпосылки. Криминологические исследования: сб. науч. труд. / гл. ред. В. И. Поклад, канд. филос. наук. Луган. гос. универ. внутр. дел им. Э. А. Дидоренко; Луган. гуман. центр, Северодонецк: РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2018. Вып. 10: Луган. учёные о луган. событиях. 198 с.
15. Перелік найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України. Міністерство юстиції України. Наказ Міністерства юстиції України від 10 травня 2017 року №1519/5. URL: <https://minjust.gov.ua/n/22507> (дата звернення: 10.09.2018).
16. Чаплик М. М. Роль криміналу у гібридній війні. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р., Маріуполь: ДонДУУ, 2017. 311 с. С. 77–81.
17. Боевики освобождают из тюрем преступников в обмен на службу в «армии ДНР» – Аброськин. URL: <http://www.ostro.org/donetsk/society/news/514549/> (дата звернення: 10.09.2018).
18. Война и мир Вячеслава Аброськина. URL: <http://i24.com.ua/digest/people/vojna-i-mir-vyacheslava-abroskina> (дата звернення: 10.09.2018).
19. Воры в законе слетаются в Украину как мухи на мёд – экс-глава Пенитенциарной службы. URL: <https://politeka.net/>

reading/351109-vory-v-zakone-sletayutsya-v-ukrainu-kak-muhi-na-med-eks-glava-penitentsiarnoj-sluzhby/

20. Руководство «ЛНР» хочет создать шесть батальонов штрафбата из числа заключенных – Снегирев. URL: <http://www.ostro.org/lugansk/society/news/452550/> (дата звернення: 10.09.2018).

21. Сепаратисты объявили мобилизацию в донецком СИЗО – Совбез. URL: <http://korrespondent.net/ukraine/3409224-separatysty-obiavyly-mobylyzatsyui-v-donetskom-syzo-sovbez> (дата звернення: 27.08.2018).

22. Российский танкист-уголовник, попавший в плен под Санжаровкой, даёт показания СБУ (видео). URL: <http://informator.media/archives/65923> (дата звернення: 12.10.2018).

23. 90% задержанных в Мариуполе ранее привлекались к ответственности, – МВД. URL: http://society.lb.ua/life/2014/04/18/263596_90_zaderzhannih_mariupole.html (дата звернення: 12.10.2018).

24. Нападение сепаратистов на милицейский автобус в Харькове устроил 34-летний рецидивист. URL: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/naradenie-separatistov-na-miliceyskiy-avtobus-v-harkove-ustroil-34-letniy-recidivist-362775.html> (дата звернення: 12.10.2018).

25. Среди зачинщиков погромов в Одессе – беглые уголовники. URL: <http://www.charter97.org/ru/news/2014/5/6/97557/> (дата звернення: 12.10.2018).

26. Диверсант «ДНР» пытался взорвать грузовой поезд (ФОТО). URL: <https://www.62.ua/news/2103569> (дата звернення: 10.09.2018).

27. Герасименко Я. В Мариуполе готовили теракт по указанию российской разведки. URL: <http://mrpl.city/news/view/v-obshhestvennom-meste-mariupolya-gotovili-terakt-foto>

28. У Путина готовятся к вводу войск в Украину для «защиты русскоязычных». СБУ в курсе. URL: <https://www.ostro.org/general/society/news/545705/> (дата звернення: 10.09.2018).

29. Чаплик М.М. Роль та місце злочинного світу у російсько-українській гібридній війні. «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» Тези доповідей та виступів учасників III Конгресу Соціологічної асоціації України, Харків, 12-13 жовтня 2017 року, Харків, 2017. С. 126–127.

30. Горлівську міліцію захопили злочинці з кримінальним минулим. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dZTUJx47Ylg> (дата звернення: 10.09.2018).

31. Рингис А. Мэр Мариуполя: Боевиков в городе никто не ждёт. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/11/28/7045777/po_code/ (дата звернення: 10.09.2018).

32. Александр Ходаковский: Очень серьезный процент «ополченцев» – это люди, по правде говоря, маргиналы, асоциальные (ВИДЕО). URL: <http://www.62.ua/news/688340> (дата звернення: 10.09.2018).

33. Гиркин: За «ДНР» воюют бомжи и полубомжи. Пьянство – повальное, наркомания – дичайшая. Видео. URL: <https://gordonua.com/news/war/girkin-za-dnr-voyuyut-bomzhi-i-polu-bomzhi-pyanstvo-rovnoe-narkomaniya-dichayshaya-video-107228.html> (дата звернення: 10.09.2018).

34. Моторола об «ополченцах»: Конечно, есть определенный процент алкоголиков и наркоманов. URL: <http://www.62.ua/article/1050069> (дата звернення: 10.09.2018).

35. Александр Турчинов: «Наше завдання – просуватися на схід». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39593052> (дата звернення: 10.09.2018).

36. Суд приговорил 8 «торнадоцев» к длительным срокам заключения. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2017/04/7/7140625/> (дата звернення: 12.10.2018).

37. Донецкие воры выбрали Украину и начали зачищать Донбасс от сепаратистов. URL: <http://politica-ua.com/doneckie-vory-vybrali-ukrainu-i-nachali-zachishhat-donbass-ot-separatistov/> (дата звернення: 10.09.2018).

38. Донецкий «зэк» об отношении местного криминалитета к событиям на Донбассе. URL: http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=206210 (дата звернення: 10.09.2018).

39. Кримінальний фронт гібридної війни проти України. Дзеркало тижня. URL: <https://dt.ua/internal/kriminalnyy-front-gibridnoyi-viyni-proti-ukrayini-.html> (дата звернення: 10.09.2018).

40. Юрий Луценко: «В Украине осталось два с половиной вора в законе» «Мамед, Вася Ушатый и Лера Сумской». URL: <http://vlasti.net/news/60968> (дата звернення: 10.09.2018).

41. В Украине от 40 до 45 «воров в законе», они контролируют многих депутатов и чиновников, – Вячеслав Аброськин (фото). URL: <https://fakty.ua/283231-v-ukraine-ot-40-do-45-vorov-v-zakone-oni-kontroliruyut-mnogih-deputatov-i-chinovnikov---vyacheslav-abroskin> (дата звернення: 16.10.2018).

42. Простаков Г. Бизнес военного времени. URL: <https://vesti-ukr.com/import/vesti-reporter/57459-biznes-voennogo-vremeni> (дата звернення: 30.08.2018).

43. Боевики воруют новые авто из автосалонов Донецкой и Луганской области и переправляют их в Россию. URL: <http://novosti.dn.ua/details/231408/> (дата звернення: 12.10.2018).

44. Боевики грабят магазины в городах Донбасса. URL: <http://www.charter97.org/ru/news/2014/5/13/98370/> (дата звернення: 12.10.2018).

45. 16 июля в Донецке ограблен банк. Украдено 3 млн. долларов – МВД. URL: <http://novosti.dn.ua/details/231473/> (дата звернення: 12.10.2018).

46. Криминогенная ситуация в Луганской области вышла из-под контроля – МВД. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3359170-krymynohennaia-sytuatsiya-v-luhanskoi-oblasty-vyshla-yz-pod-kontrolia-mvd> (дата звернення 12 жовтня 2018).

47. Из автосалонов Донецка похитили 270 автомобилей. URL: <http://www.autoconsulting.com.ua/article.php?sid=30958> (дата звернення: 12.10.2018).

48. Вооруженные мародеры грабят магазины в Енакиеве. URL: http://society.lb.ua/accidents/2014/08/19/276676_vooruzhennie_maroderi_grabyat.html (дата звернення: 12.10.2018).

49. Руценко І. П. Тактика керованого хаосу як інструмент гібридної війни. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. №5 (310), червень 2017. С. 5–29.

50. Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны: Историческое исследование. Харьков: Фолио; М.: ООО «Издательство АСТ», 2000. 368 с.

References

1. Afanas'ev, V. (1992) The evolution of the concept of anomie in the sociology of deviant behavior. *Rubezh (Social research almanac)*. 2, pp. 69-81 [in Russian]
2. Kavetskiy, S. (2016) 'Durkheim's Concept of Anomia and Contemporary Social transformation', *Visnyk V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods"*. 35, pp. 38-41. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/5490> [in Russian]
3. Tarde, G. (2004) *Criminal and crime. Comparative Criminology. Crowd crime. Foreword and comp.* V. S. Ovchinskii. Moscow: INFRA. VIII [in Russian]
4. Tarde, G. (2015) *Public Opinion and the Crowd*. Translated from French. In P. S. Kogan (ed). 2nd edition. Moscow: LENAND [in Russian]
5. Le Bon, G. (1995) *Psychology of popular and masses*. SPb.: "Market"
6. Sighele, S. (2011) *The Criminal Crowd: An Essay on Collective Psychology*. Moscow: Academic Project [in Russian]
7. Sorokin, P. (1992) *Social and Cultural Dynamics*. In Yu. A. Sogomonov (ed.) Translated from English. Moscow: Politizdat [in Russian]
8. Rushchenko, I. P. (2015) *Russia-Ukraine Hybrid War: Sociological Perspective*. Monograph. Kharkiv: FOP Pavlenko O. G. [in Ukrainian]
9. Horbulin, V. (eds.) (2017) *The World Hybrid War: Ukrainian Forefront*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian]
10. Lobanova, A. S. (2016) Social mimicry in crisis and hybrid war conditions: search of empirical indicators. *Visnyk Luhansk Taras Shevchenko National University*. 5 (302). Pp. 55-71 [in Ukrainian]
11. Dolgova, A. I. (eds.) (2005) *Criminology*. Textbook. 3-d edition. Moscow: Norma [in Russian]
12. The Criminal Code of Ukraine. Paragraph 28. Committing a crime by a group of persons, a group of persons by prior agreement, organized group or a criminal organization. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 12.10.2018) [in Ukrainian]
13. Buzhynskii, V. A. and Kirilenko, F. O. (2016) Crime in Ukraine: current state, trends, determination. *South Ukrainian Law Journal*. 2. Pp. 187-190 [in Ukrainian]
14. Poklad, V. (2018) Separatism in Lugansk region: social-psychological preconditions. *Criminological research. Scientific work collections*. In V. Poklad V. (ed.). Vol. 10 [in Russian]
15. List of names of bodies, institutions of execution of punishments, remand prisons of the State Penal Enforcement Service of Ukraine. Ministry of Justice of Ukraine. Order of the Ministry of Justice of Ukraine of May 10, 2017 №1519/5 [online]. Available at: <https://minjust.gov.ua/n/22507> [in Ukrainian] (date of appeal: 10.09.2018)
16. Chaplyk, M. (2017) The role of criminals in hybrid warfare. *Ukrainian Society in a War: Challenges of the Present and Prospects for Peacebuilding: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, Mariupol, June 9, 2017, Mariupol: DonSUM*. Pp. 77–81.
17. Militants release criminals from prisons in exchange for service in the "DPR army" – Abroskin [online]. Available at: <http://www.ostro.org/donetsk/society/news/514549/> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
18. War and Peace of Vyacheslav Abroskin [online]. Available at: <http://i24.com.ua/digest/people/vojna-i-mir-vyacheslava-abroskina> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
19. Thieves in law flock to Ukraine like flies to honey – the ex-head of the Prison Service [online]. Available at: <https://politeka.net/reading/351109-vory-v-zakone-sletayutsya-v-ukrainu-kak-muhi-na-medeks-glava-penitentsiamoj-sluzhby/> [in Russian]
20. The leadership of the "LPR" wants to create six battalions of the penal battalion from among the prisoners – Snegirev [online]. Available at: <http://www.ostro.org/lugansk/society/news/452550/> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
21. The separatists announced mobilization in the Donetsk detention center – Security Council [online]. Available at: <http://korrespondent.net/ukraine/3409224-separatysty-obiavyly-mobylyzatsiyu-v-donetskom-syzo-sovbez> [in Russian] (date of appeal: 27.08.2018).
22. A Russian tankman-criminal captured at Sanzharovka testifies to the SBU (video) [online]. Available at: <http://informator.media/archives/65923> [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
23. 90% of detainees in Mariupol were previously brought to justice, – the Ministry of Internal Affairs [online]. Available at: http://society.lb.ua/life/2014/04/18/263596_90_zaderzhannih_mariupole.html [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
24. The separatists attacked a police bus in Kharkov was arranged by a 34-year-old recidivist [online]. Available at: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/napadenie-separatistov-na-miliceyskiy-avtobus-v-harkove-ustroil-34-letniy-recidivist-362775.html> [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
25. Among the instigators of the pogroms in Odessa are fugitive criminals [online]. Available at: <http://www.charter97.org/ru/news/2014/5/6/97557/> [in Russian] (дата звернення: 12.10.2018).
26. Saboteur "DNR" tried to blow up a freight train (PHOTO) [online]. Available at: <https://www.62.ua/news/2103569> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
27. Gerasimenko Y. In Mariupol, a terrorist attack was prepared as directed by Russian intelligence [online]. Available at: <http://mrpl.city/news/view/v-obshhestvennom-meste-mariupolya-gotovili-terakt-foto> [in Russian]
28. Putin is preparing to send troops to Ukraine to "protect the Russian-speaking". SBU in the know [online]. Available at: <https://www.ostro.org/general/society/news/545705/> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
29. Chaplyk, M. (2017) The role and place of the criminal world in the Russian-Ukrainian hybrid war. "New Inequalities – New Conflicts: Ways to Overcome" Abstracts and Papers of Participants of the Third Congress of the Sociological Association of Ukraine. p. 126–127.
30. Gorlivka militia was seized by criminals with a criminal background [online]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=dZTUJx47Ylg> [in Ukrainian] (date of appeal: 10.09.2018).
31. Ringis, A. Mayor of Mariupol: Nobody expects militants in the city. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2014/11/28/7045777/no_code/ [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
32. Alexander Khodakovsky: A very serious percentage of "militias" are people, in truth, marginalized, asocial (VIDEO) [online]. Available at: <http://www.62.ua/news/688340> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
33. Girkin: Bums and half-bums are fighting for the "DPR". Drunkenness is rampant, drug addiction is the wildest. Video [online]. Available at: <https://gordonua.com/news/war/girkin-za-dnr-voyuyut-bomzhi-i-polu-bomzhi-pyanstvo-povalnoe-narkomaniya-dichayshaya-video-107228.html> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
34. Motorola about the "militias": Of course, there is a certain percentage of alcoholics and drug addicts [online]. Available at: <http://www.62.ua/article/1050069> (дата звернення: 10.09.2018).
35. Oleksandr Turchynov: "Our task is to move east" [online]. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-39593052> [in Ukrainian] (date of appeal: 10.09.2018).
36. The court sentenced 8 "tornadovtsev" to long terms of imprisonment [online]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2017/04/7/140625/> [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).

37. Donetsk thieves chose Ukraine and began to clean the Donbass from the separatists [online]. Available at: <http://politica-ua.com/doneckie-vory-vybrali-ukrainu-i-nachali-zachishhat-donbass-ot-separatistov/> [in Ukrainian] (date of appeal: 10.09.2018).
38. Donetsk "prisoner" on the attitude of local criminals to the events in the Donbass [online]. Available at: http://cripo.com.ua/?sect_id=6&aid=206210 [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
39. Troyan V. The criminal front of the hybrid war against Ukraine. Dzerkalo Tyzhnia [online]. Available at: https://dt.ua/internal/kriminalniy-front-gibridnoyi-viyni-proti-ukrayini-_html [in Ukrainian] (date of appeal: 10.09.2018).
40. Yuriy Lutsenko: "Two and a half thieves in law remain in Ukraine" "Mamed, Vasya Ushaty and Lera Sumskey" [online]. Available at: <http://vlasti.net/news/60968> [in Russian] (date of appeal: 10.09.2018).
41. In Ukraine, from 40 to 45 "thieves in law", they control many deputies and officials, – Vyacheslav Abroskin (photo) [online]. Available at: <https://fakty.ua/283231-v-ukraine-ot-40-do-45-vorov-v-zakone-oni-kontroliruyut-mnogh-deputatov-i-chinovnikov--vyacheslav-abroskin> [in Russian] (date of appeal: 16.10.2018).
42. Prostavok G. Wartime business [online]. Available at: <https://vesti-ukr.com/import/vesti-reporter/57459-biznes-voennogo-vremeni> [in Ukrainian] (date of appeal: 30.08.2018).
43. Militants steal new cars from car dealerships in Donetsk and Lugansk region and transport them to Russia [online]. Available at: <http://novosti.dn.ua/details/231408/> [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
44. Militants rob shops in the cities of Donbass [online]. Available at: <http://www.charter97.org/ru/news/2014/5/13/98370/> [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
45. On July 16, a bank was robbed in Donetsk. 3 million dollars stolen – the Ministry of Internal Affairs [online]. Available at: <http://novosti.dn.ua/details/231473/> (дата звернення: 12.10.2018).
46. The criminal situation in the Luhansk region has gotten out of control – the Ministry of Internal Affairs [online]. Available at: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/3359170-krumynohennaia-sytuatsiia-v-luhanskoi-oblasti-vyshla-yz-pod-kontroliia-mvd> [in Russian] (date of appeal: 12 October 2018).
47. 270 cars were stolen from Donetsk car dealerships [online]. Available at: <http://www.autoconsulting.com.ua/article.php?sid=30958> [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
48. Armed looters rob stores in Yenakievo [online]. Available at: http://society.lb.ua/accidents/2014/08/19/276676_vooruzhennie_maroderi_grabyat.html [in Russian] (date of appeal: 12.10.2018).
49. Rushchenko, I. P. (2017) Tactics of controlled chaos as an instrument of hybrid warfare. Visnyk Luhansk Taras Shevchenko National University. Vol. 5, Pp. 5–29.
50. Savchenko, V. A. (2000) Civil War Adventurers: A Historical Investigation. Kharkov: Folio. M.: AST Publishing House LLC, 368 p.

UKRAINIAN EMIGRATION IN POLAND: FROM “EARNERS” TO HIGHLY QUALIFIED SPECIALISTS

Oleksiy Musiyezdov

Doctor of Science (Sociology), Associate Professor, Professor Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine, email: musiyezdov@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2929-7333>

The article deals with the Ukrainian emigration to Poland. The article emphasizes that migration is a normal phenomenon in the global world, and therefore it is important not to dramatize the situation but to pay more attention to the adaptation of migrants in the recipient countries. Main terminology used for migrants and migration' description is sharpened. It is emphasized that it is not appropriate to treat any migration from Ukraine as “labor migration”. The article provides quantitative data on Ukrainian migration abroad and its dynamics as well as results of researches on migrational intentions and plans. Arguments are being made that the current migration of Ukrainians (after 2010) can be identified as the fifth wave of Ukrainian emigration. The dynamics of the structure of Ukrainian migration abroad is described. Quantitative estimates of Ukrainian migration in Poland are given as well. It is shown that the Ukrainian migration to Poland is changing both quantitatively (growing) and qualitatively: the number of highly educated migrants and those who intend to stay in the country for permanent residence increases. It is reasoned that Poland is interested in Ukrainian workers because they produce reasonable part of Polish GDP and replace Poles who leave the country. That's why Polish state and non-state institutions and organizations try to improve conditions for Ukrainians in Poland and create new opportunities for work and living in the country. It is argued that research on this topic will be an important contribution to understanding the (post)modern society because the role of migrations in it is changing. Migrants' self-awareness and identity are changing as well which leads to changes in ways of adaptation and integration of migrants in recipient countries. In particular, cultural factors that determine the decision about emigration become more important: seeking for the environment that fits best for cultural demands of potential migrants becomes crucial. Differential approaches to different groups of migrants on the basis of sociological researches can be a better ground for practical decisions to improve adaptation of migrants.

Keywords: Migration, emigration, Ukraine, Poland, highly qualified specialists, adaptation.

Українська еміграція у Польщі: від заробітчан до висококваліфікованих спеціалістів

Олексій Мусієздов

доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, email: musiyezdov@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2929-7333>

Статтю присвячено українській еміграції у Польщі. У статті наголошується на тому, що міграції є нормальним явищем у глобальному світі, і тому варто не драматизувати ситуацію, а приділити більшу увагу адаптації мігрантів у країнах-реципієнтах. Уточнюється основна термінологія, яка використовується для опису мігрантів та міграції. Зокрема, акцентується наголошується, що не є правильним вважати будь-яку міграцію з України саме «трудовою міграцією». Наводяться кількісні дані щодо української міграції за кордон та її динаміки,

а також результати досліджень міграційних намірів і планів українців. Наводяться аргументи, що нинішню міграцію українців (після 2010 року) можна ідентифікувати як п'яту хвилю української еміграції. Описується динаміка зміни структури української міграції за кордон. Наводяться кількісні оцінки української міграції до Польщі. Показано, що українська міграція до Польщі змінюється як кількісно (зростає), так і якісно: більшає частина високоосвічених мігрантів та тих, хто має намір залишитися у країні на постійне проживання. Зазначається, що Польща зацікавлена у працівниках з України, оскільки вони заміщують собою поляків, які виїжджають з країни, та створюють помітну частину ВВП Польщі. Тому польські державні й недержавні інституції та організації намагаються покращувати українцям умови перебування у Польщі та створювати нові можливості для життя і роботи в країні. Аргументується, що дослідження з цієї теми стануть важливим внеском до розуміння (пост)сучасного суспільства, оскільки роль міграцій в ньому змінюється. Змінюється самопочуття та ідентичність мігрантів, що змінює й способи адаптації та інтеграції мігрантів в країнах-реципієнтах. Зокрема більшого значення набувають культурні чинники, які зумовлюють рішення про еміграцію: пошук середовища, яке якнайкраще відповідає культурним вимогам потенційних мігрантів стає принципово важливим. Диференційований підхід до різних груп мігрантів на основі соціологічних досліджень може стати кращою основою практичних рішень для покращення адаптації мігрантів.

Ключові слова: Міграція, еміграція, Україна, Польща, висококваліфіковані спеціалісти, адаптація.

Статья посвящена украинской эмиграции в Польшу. В статье отмечается, что миграции являются нормальным явлением в глобальном мире, и поэтому стоит не драматизировать ситуацию, а уделить больше внимания адаптации мигрантов в странах-реципиентах. Уточняется основная терминология, используемая для описания мигрантов и миграции. В частности, акцентируется, что не является правильным считать любую миграцию из Украины именно «трудовой миграцией». Приводятся количественные данные по украинской миграции за границу и ее динамике, а также результаты исследований миграционных намерений и планов украинцев. Приводятся аргументы, что нынешнюю миграцию украинцев (после 2010 года) можно идентифицировать как пятую волну украинской эмиграции. Описывается динамика изменения структуры украинской миграции за границу. Приводятся количественные оценки украинской миграции в Польшу. Показано, что украинская миграция в Польшу меняется как количественно (растет), так и качественно: больше часть высокообразованных мигрантов и тех, кто намерен остаться в стране на постоянное жительство. Отмечается, что Польша заинтересована в работниках из Украины, поскольку они замещают собой поляков, выезжающих из страны, и создают заметную часть ВВП Польши. Поэтому польские государственные и негосударственные учреждения и организации пытаются улучшить условия пребывания украинцев в Польше и создавать новые возможности для жизни и работы в стране. Аргументируется, что исследования по этой теме станут важным вкладом в понимание (пост)современного общества, поскольку роль миграций в нем меняется. Изменяется самоощущение и идентичность мигрантов, меняются и способы адаптации и интеграции мигрантов в странах-реципиентах. В частности, большее значение приобретают культурные факторы, которые обуславливают решение об эмиграции: поиск среды, лучше соответствующей культурным требованиям потенциальных мигрантов становится принципиально важным. Дифференцированный подход к различным группам мигрантов на основе социологических исследований может стать лучшей основой практических решений для улучшения адаптации мигрантов.

Ключевые слова: Миграция, эмиграция, Украина, Польша, высококвалифицированные специалисты, адаптация.

Introduction

Migrations are important part of the global world. They can be the result of escaping the dangers of life or seeking for better opportunities for self-development, can cause a lack of human resources and brain drain, or reinforce the economies of countries with the necessary workers. There are probably few countries that are not involved in international migration in one way or another.

According to the Center for Economic Strategy, 6.3 million Ukrainians left and did not return in 2002-2017. Some of them have received the citizenship of other countries, some of them can still return, some live abroad illegally. In 2015-2017, the number of migrant workers from Ukraine was 4 million (about 16% of the working population). Around 2.6-2.7 million people can be abroad at the same time. 100 thousand of them left with family, 850 thousand - for the long term [1].

According to the polls conducted by the Rating Group in 2017, 35% of Ukrainians would like to go abroad for permanent residence (up 5% from the previous year 2016) [2].

According to the survey of the Kiev International Institute of Sociology commissioned by the newspaper “Dzerkalo Tyzhnia” in 2018, 29% of respondents were thinking about leaving Ukraine, and about 6.3% of Ukrainians said that they were not only ready to leave Ukraine, but also do some steps for this [3].

The following KIIS survey that year showed that 7% were planning to leave Ukraine for long term (longer than 3 months) in the nearest 6 months, with 30% taking some steps to do it [4].

Is it much or little? Is it good or bad? These questions usually become the key ones in the discourse on migration of Ukrainians. Given the assumption that the “people” must live and work on “their” land, supporting “their” state, and therefore that migrations are rather bad than good, the answers to these questions are pre-programmed: not many people would say that migrations are good, and should be increased. Unless it comes to learning and gaining experience abroad, which will be useful after the *return*, which is seen as an obvious benefit.

This opinion is also shared by experts [3], it is rooted in the mass consciousness as well.

According to the opinion polls of the Rating Group, 56% of respondents consider mass departure abroad to be the biggest threat [5].

Migration researchers Marta Kindler and Olena Fedjuk say: “It has long been talking about migration in the context of an almost new form of genocide of the Ukrainian people. Migration is seen as a social and national drama” [6].

By agreeing with them, let’s try to consider migration more quietly and to go beyond the “state-centric” approach, trying to make the migrants themselves as a focus of our attention, namely: the possibilities of their adaptation to the recipient country. So, let’s clarify that we will be talking mainly about *emigration* from Ukraine, which is a non-return migration, at least in a short or medium term.

History of Ukrainian migrations

Researchers identify four or five waves of migration from Ukraine [7, c. 17]; [8, c. 39-41].

The first wave - end of XIX - beginning of XX century. According to various sources, from 180,000 and 2.5 million people left Ukraine before the First World War. Overcrowding and land scarcity are considered as the main reasons.

The second wave - 1920-1930th. It is considered to be political one because it included a considerable part of Ukrainian politicians and public figures.

The third wave - 1947-1953. Departure or non-return to Ukraine of national movement activists and others who disagreed with the Soviet regime.

The fourth wave - has started from the mid-1980s and continues until now. The main reasons are primarily ethnic and religious first, then - economic ones.

Some researchers distinguish *the fifth wave* of migration [9]. Thus, at the presentation of the study “Challenges of Contemporary Migration: The Ukrainian Community in Poland” [10], its co-author Aliona Lyasheva argued that now it was precisely different “wave” of migration, not just a “normal” process [11]. To prove this, she cites the following figures about percentage of the Ukrainians living in Poland:

- 10,5% respondents left for Poland in 1991-2011;
- 12,2% in 2012-201;
- 77,3% after 2015.

Table 1

**External migration flows structure, by destination, %
of all migrants (Source: [12, p. 14])**

State	2007-2008	2010-2012	2012-2015
Poland	6,5	14,3	38,9
Russia	47,3	43,2	26,3
Italy	14,8	13,2	11,3
Czech	11,9	12,9	9,4
Other countries	19,5	16,4	14,1

Also, 54.9% of respondents indicated that they live in Poland permanently, and 30% - reside in Poland, i.e. do not leave the country. Such migration should be considered as emigration, not labor migration. And given that, by statistics, Ukraine's migration to Poland is the highest and amounted to almost 39% in 2012-2015 [12] (Table 1), the observation about the fifth wave seems quite fair. Moreover, it began, as we can see, before Ukraine obtained visa-free status with the European Union (2017) and before the Russian-Ukrainian War (2014) – these events only strengthened the trend and changed the direction of migration.

Basic definitions of migrations

When researching works on migration, one can find that some sources use the term “migration” [8], while others – “labor migration” [12]; [13], but it becomes clear from the context that these concepts usually are used interchangeably.

The authors of the study, “How Many Ukrainians Departed Abroad, and What the State Has to Do About It” by the Center for Economic Strategies refer to the definition used by the International Organization for Migration: labor migration is “the movement of persons from their home State to another state for the purpose of employment” [14, p. 38]. They use the following definition: “An international labor migrant is a person who wants to be engaged in, engage in, or was engaged in paid activity in a country which she or he is not a citizen of” [1].

Definition of O. Rovenchak and V. Volodko clarifies the situation with terminology, according to them “labor migration” is the migration of persons who, due to the worsening economic situation, move to the other country for a certain period of time solely for the purpose of finding a job and sending money home or making savings to supply their livelihood upon returning home [15, p. 48].

As we can see, the definitions are quite different. The first is very broad, the second defines more clearly the specifics of what is meant by labor migration, namely: the possibility and expectation of returning and supporting the family that remains. At the same time, in both cases, the goal of migration is decisive, which is difficult to find out. Therefore, when dealing with statistics, only indirect methods can determine the part of labor migration¹. It seems that the reason for this mix of labor migration and migration in general is the explicit or implicit assumption that earnings are the main motive for migration, at least from Ukraine.

We think that's not true, and sociological view should indicate the presence of different factors in taking a decision to move to another country. Of course, living in another country in most cases implies working in that country², so any kind of migration is, in a broad sense, “labor”. In any case, labor migration itself is not a matter for our consideration.

Our subject is emigration, or long-term migration, which means (subjectively) “permanent” residence in the recipient country. In fact, it is about self-identity of a person as a resident of the recipient country.

The interpretation of emigration today differs significantly from the vision that was characteristic of the twentieth century and earlier. If emigration meant a break up with a country, family, friends, habitual environment, etc., or at least a very serious

¹ For example, by the amount of money that is transferred from the recipient country to the donor country.

² By the way, it is unclear how to consider the option of outsourcing and outstaffing or international freelancing (widespread among highly educated workers, in particular in the IT industry) - when the employer and in general “work” are in another country - a situation where life and work both are not tied to one country. Obviously, in these cases, some clarifications of terminology should be made.

complication of contacting with them, now the situation is quite different: people have the opportunity:

- to maintain familiar lifestyle and communication in the new country (A. Appadurai) [16];

- to live in a country, but have a lifestyle that has little to do with it (Z. Bauman) [17];

- to integrate themselves in advance (remotely) to a life in another country in such a way that moving to it is perceived not as a departure from home but as a return.

The meaning of long-term migration for Ukraine

For Ukraine, as for any donor country, there are both positive and negative effects of long-term migration from the country [1]. The positive ones include potential investments from the diaspora, increased trade with recipient countries. The negative ones are the decline in human capital, the decline in transfers, the worsening of the demographic situation.

“Brain drain” can be mentioned in particular - the departure of highly skilled specialists, who are a necessary resource of any economy. This situation is especially actual one for Ukraine. Thus, according to the International Organization for Migration for 2016, the part of persons with higher education among the Ukrainian migrants is the highest among migrants from the countries of South East Europe. At the same time, the emigration of educated and experienced professionals negatively affects not only the economy of Ukraine, but also migrants themselves if they are engaged in “non-professional” activities in another country. According to the same data, one in three Ukrainian migrants with higher education is doing work that does not require such high qualifications [3].

On the other hand, it would be interesting to find out how many Ukrainians with higher education in Ukraine work in a field related to their education or at least by profession. Therefore, it is unlikely that professional disqualification abroad is so different from that one in Ukraine.

We can add a few positives:

1. Involvement of highly qualified specialists in the global labor market is a benchmark for national youth, who has an example of (professional) self-realization due

to their own efforts, and not to for “luck”, “relations” and so on. Thus, it contributes to the reduction of the “poverty culture” in Ukraine [18].

2. The same applies to examples of mobility, which contribute to a better understanding of people from other cultures, increasing the competitiveness of professionals, becoming accustomed to not being tied to the place, self-realization in general, etc.

3. The acceptance of values of successful countries by highly qualified specialists keeping connections with Ukraine can lead to spreading these values to Ukraine, which makes the foundation for future development.

4. The example of successful professionals who come from Ukraine may contribute to greater attention from international institutions, whose activities are one of fundamental factors in combating corruption, since domestic institutions and the general culture (in particular, acceptance of everyday corruption [19]) of the population unfortunately provide little reason to be optimistic about this issue.

For example, let’s remind R. Inglehart’s famous idea that economically developed countries share values of self-expression, while others - values of survival [20]. Accordingly, changes in values are the important factor in the (economic) development of society, and the intensity of internal and external migration contributes to the spread of values of self-expression.

In other words, it is not about transferring money from abroad and not investing in Ukrainian production, but about things that can eventually become fundamental to society. It may sound somewhat utopian at the moment, but on the other hand, especially now, in the context of war and geopolitical confrontation we can observe cultural choice, and it is fundamentally important what it will be: whether it is aimed at earnings and survival, or at self-realization.

Ukrainians in Poland

As we can see, Poland is the main recipient of migrants from Ukraine. According to Bloomberg, about 507,000 people went to Poland from more than 1 million Ukrainians traveling abroad from 2015 to 2017 [21]. In 2018, 36% of those

planning to stay abroad for longer than 6 months planned to travel to Poland [4]. 483 thousand Ukrainians are officially employed in Poland [22]. The total number of Ukrainians in Poland in 2017 was estimated from 900,000 [23] to 1.3 million [1], including Ukrainian students (more than 35,000 [24]), and those who live in Poland permanently, i.e. do not require a work permit (about 100,000). According to the National Bank of Poland, about 900,000 Ukrainian migrants were working in Poland in the fall of 2019 [25].

According to the Modular selective survey of the population (households) on labor migration conducted by the state statistics authorities of Ukraine in 2017, in 2015-2017 the total number of migrants to Poland was 506.5 thousand people, including “emigrant workers”³ 16 % (81 thousand) (there are more emigrant workers (44%) only among those leaving for Italy) [26].

In general, migrants to Poland are younger and less educated than those moving to other countries [1]. It is expected that mainly Ukrainians from the Western Region come to Poland; more often they do jobs that require less skills than they have [26].

According to the study “Challenges of modern migration: Ukrainian community in Poland” [10], 31.9% of respondents want to stay in Poland for permanent residence, 14.7% want to move to other countries. Among them, 50.8% are persons with higher education, 39.9% are persons aged 31-40 years. Those who have children would like to stay in Poland a little bit more likely than those who don't (34.6% vs. 29.5%). That is, emigration is a choice of more educated and experienced people. Experience and frequency of stay in Poland correlate positively with the desire to stay there for permanent residence.

At least two factors can be added to the above-mentioned features of highly educated specialists about their intentions to emigrate: the possibility of professional realization and the closeness of their values to the

values of the new society in general and their professional group in particular.

Less than half of respondents get news (44.2% about events in Poland, 27.4% about events in Ukraine) from traditional media (television, newspapers, radio), while more than half get it from news sites on the Internet and social networks⁴.

This situation is significantly different from the structure of news consumption in Ukraine, where 85.7% use television and only 27.1% use social networks [27, c. 11]. Of course, this is primarily due to the language barrier and the ability to access different sources of information, but the consequences can be significant.

For example, in the election of the President of Ukraine (second round), the results of V. Zelensky / P. Poroshenko among Ukrainian voters in Poland amounted to 51% / 48%, respectively, against 73% / 25% in Ukraine in general [28]. The issue of elections in both Ukraine and Poland is one of the most discussed in the context of Ukrainian migrants. The number of people who do not participate in elections because of their displacement is important for Ukraine. So the challenge is to give them such an opportunity. For Poland, the topic of Ukrainian migration is primarily about supporting certain political forces that evaluate it in one way or another.

The special issue of migration of Ukrainians to Poland arises in the context of the economies of both countries. According to the National Bank of Poland, in 2015, Ukrainians earned about \$ 2 billion and transferred \$ 1.3 billion to Ukraine [1]. And these numbers are rising – only in the first half of 2019 Ukrainians transferred \$ 1.9 billion from Poland to Ukraine [29]. It means that only Ukrainian migrants from Poland give about 3% of Ukraine's GDP [30] (and the contribution of all migrants to Ukraine's GDP was about 9% in 2017 [12]). It should also be noted that the outflow of Ukrainians abroad reduces the unemployment rate in Ukraine.

The contribution of Ukrainian workers to the Polish economy is also great. Ukrainians add 2.5% of GDP to the Polish economy [31], pay contributions to the social insurance system - in 2017 their number was 316 thousand people, and it increased by 60% annually [32].

4 Internet 51% - about events in Poland, 68.5% - about events in Ukraine; social networks 51% - about events in Poland, 61.1% - about events in Ukraine.

3 Emigrant workers are members of a household aged 15-70 years who have been absent from the household for 12 months or more (including persons absent for less than a year who do not plan to return to the household within the next 12 months) for work or seek for employment abroad. This category also includes persons who occasionally visit relatives on weekends, holidays, vacations, etc., while retaining the opportunity to return abroad to continue or seek employment.

Table 2

**Differences between Ukrainians who work in Poland
and those who wish to live in Poland permanently, %**

	Total (N=855)	Those who wish to live in Poland permanently (N=280)
Would you like to start your own business in Poland?	27	37
Would you like to live in Poland after reaching retirement age?	27	44
Would you like to receive a Polish pension?	38	51
Do you plan to bring your own family to Poland?	39	62
Would you like your children to study in Poland?	44	79
Would you like your children to stay in Poland for permanent residence?	44	65

Without this contribution, Poland’s economic development would be significantly hampered. The reason for the difficulties is the aging of the population in Poland itself and the departure of Poles for work in the western countries. As the German labor market is expected to be more open in 2020 and migrants’ wages in the Czech Republic and Slovakia are now 10-15% higher than in Poland, the outflow of Ukrainian migrants is perceived as a serious problem [33]. Therefore, the Polish employment agencies conduct their own research on these issues.

In particular, in April-May 2019, EWL S.A. together with the Center for Eastern Europe Studies at the University of Warsaw conducted a study “Ukrainians in the Polish labor market: experience, challenges, prospects”, which revealed interesting trends [34]:

- among the factors of return to work in Ukraine, higher earnings are consistently the first (74%), but others have changed significantly. Thus, importance of such factors of return as economic and political stability (51% vs. 25%), corruption (41% vs. 21%), increased social protection (32% vs. 11%), available health care system (27% vs. 12%) and security (25% vs. 12%) increased in 2019 comparing with 2018. The part of those who will not return to work in Ukraine under any circumstances has increased from 4% to 10%;

- the number of migrants with experience of living and working in Poland is increasing;

- Ukrainians in Poland expect higher salaries in 2019 than in 2018;

- the amount of transfers to Ukraine decreases, indicating that the families of former “earners” are also more actively involved in migration;

- the number of migrants who wish to stay in Poland permanently has increased from 22% in 2018 to 33% in 2019.

The researchers paid special attention to those who would like to live in Poland permanently (see Table 2).

Proportion of persons with higher or incomplete higher education among those who wish to live in Poland permanently is 40% while according to the Center for Economic Strategies among total number of Ukrainians working in Poland their part varies from 17% to 37% [1] (in Ukraine in general in 2019 – 51,1%) [35, c.50-51].

For comparison, according to the survey of the Sociological Group Rating, 24% of respondents in Ukraine would definitely like to start their own business, 14% would rather like to do it [36].

So, we can conclude that Ukrainians become more conscious about their role in Poland and disagree more and more with the role of “cheap labor force”. Thus, the number of Ukrainians in senior management and leadership positions in Poland increased by 53% for the year, in particular, in state authorities and local self-government [37].

This is a response to the growing demand in the Polish economy for specialists and top-level personnel. According to a survey, 17% of firms are willing to pay Ukrainians more than Polish workers to retain them in Poland [38].

Ukrainians are adapting to Polish society better and better (in particular, they increasingly have Pole friends and more often communicate with Poles) [34]. Many of them would like to live in Poland permanently. Among the last group education level is higher, they have more desire to do business.

However, a more active group is also more mobile [39], which is of concern to Polish employers.

So, Andrzej Korkus, a spokesman for the EWL S.A. Employment Agency, said: «The Polish monopoly <on Ukrainian workers - OM> is coming to an end. On the one hand, Europe's largest economy, Germany, is opening up for our eastern neighbor. On the other hand, the Ukrainian economy has been growing stronger in recent years. If we are to keep the current GDP growth, which is also positively influenced by our eastern neighbors, we must fight for workers from Ukraine» [34, p. 3].

Experts are discussing that about one of four Ukrainians may leave Poland in the nearest future due to visa liberalization, and up to a total of 1.5 million Ukrainians may leave by 2025 [40].

Therefore, the Polish institutions have to take care of simplifying migration and improving the conditions for Ukrainians in Poland, and that is why Poland is trying to facilitate the invitation and adaptation of migrants from Ukraine at various levels. For example, in Poland, the employment of Ukrainian doctors in Poland is simplified [41]. The conditions for opening a business in Poland and transferring business from Ukraine are simplified, which greatly helps Ukrainians who withdraw from the country as a result of the deterioration of such conditions in Ukraine due to the arrival of new authorities and the implementation of adverse changes in legislation. Ukrainians are also offered various bonuses - health insurance, longer holidays, better social security, etc. [42] - especially for those who speak Polish (language learning is also facilitated [43]). Special state centers are being opened and efforts are being made to promote the adaptation of Ukrainians in Poland [44]; [45].

These efforts are effective and, according to experts, the number of Ukrainians who move from Poland to other countries is not critical - the majority will remain in the country [46]; [47]. So we have one more argument for interpreting the situation in terms of emigration.

At the same time, as we can see, there is a tendency according to which some Ukrainians in Poland gradually move from the category of "earners" to highly educated emigrants.

Although such Ukrainians primarily choose the US, Israel, Germany and Finland, Poland's part of them may increase, especially from those who already have experience in the country. It can be said that Ukrainian migrants are increasingly reproducing the "German model" of adaptation, which is characterized by integration into a new society [48]. Polish researchers also pay attention to this [23]; [49].

If the main motive for low-skilled migrants is the opportunity to earn money, for the highly-skilled ones the main motives are security, quality of institutions (education, medicine), prospects for development. Highly qualified professionals who had a family either left with it immediately (57%) or transported them after they moved (30%) [1]. And as we have seen, this is quite true for Ukrainian immigrants in Poland.

Conclusions and prospects of further researches

The described situation opens up opportunities for sociological studies of Ukrainian emigration in general, and in Poland in particular. As we can see, there already are examples of such studies. However, it would be fruitful to expand their subject and make them more fundamental. At least, it can be offered to pay special attention to the adaptation of immigrants to their country of residence. Not only obvious linguistic or legal issues can be involved here, but culture in the broad sense, which would be a return to classical sociological topics in this field.

As the "Polish peasant in Europe and America" by W. Thomas and F. Znaniecki [50] became a work on the basis of which the concept of marginality was conceptualized and put into scientific circulation, new researches can significantly contribute to the understanding of the present (post)modern society in general.

As we have mentioned before, (post) modern society is characterized, among other things, by the possibility of living (territorially) in one society, but in fact (by values, norms, way of life, information exchange, communication, etc.) belonging to another one. Z. Bauman, who drew attention to this about 30 years ago, said that this situation questions the sociological understanding of society as such: can we still separate societies by territorial factor or not? [17]

A. Appadurai in his works draws attention to “imaginary migration” and the ability to preserve the identity of one society or nation, actually permanently residing in another one [16]. (Post)modern society provides new resources and new frameworks for the “imaginative” construction of the human “I” and social worlds - this is also emphasized by K. Kastoriadis, M. Maffesofoli, J. Urry and others [51]; [52]; [53].

It is also worth mentioning that the experience of Ukrainian migration to Poland is encouraging some colleagues to find more optimal concepts to describe the current situation with migration in the global world in general. For example, Alexandra Grzymala-Kazłowska and Anita Brzozowska offer the use of the concept of “anchoring”, which, in contrast to the common “assimilation”, “integration”, “adaptation”, means finding points of stability and certain rooting in a new society without fostering one’s identity (as diasporas do, for example), on the one hand, and without losing it, on the other [54].

Other authors tend to interpret Ukrainian-Polish mobility as local (at least for Western Ukraine) [49] or to speak of a common “transnational social stratification space” (TSSS), inside which territorial migration is social mobility as well [55]. These and other results of theoretical understanding of Ukrainian migration to Poland, as we see, open up considerable prospects for both theoretical and empirical research. In any case, such theoretical work deserves far more attention than it currently has.

The rethinking of society in general and emigration in particular is related to the emphasis on culture. For example, O. Rovenchak and V. Volodko emphasize the growing role of cultural factor in migration processes and in the decision to move, in particular [15]. One of the factors of decision making is the interpretation of one’s identity and its correspondence to a particular society, social or ethnic group, etc. So far, there is very little research on this topic [56]. At the same time, they have obvious practical implications.

It is important to distinguish the different groups of emigrants. For example, some of them may remain those who

implement survival strategies, while the rest may be highly educated professionals seeking for self-fulfillment, someone emigrates for economic, political or cultural reasons; someone has better conditions for emigration, someone worse, and so on. Therefore, the culture (values, interests, lifestyle, etc.) of these different groups will obviously have different features and accents. For example, my previous study, which was based on the distinction between “cosmopolitan elites” and “local masses” (M. Castells), found that there were substantially different ways of connection with a place of residence in different groups [57].

In particular, when it comes to the overall facilitation of migration opportunities, which are particularly characteristic of groups with sufficient educational, professional, cultural resources, such groups are increasingly paying attention to the choice of the best place to live and work – a place that will suit not only their practical needs (better earnings, security, infrastructure, services, etc.), but also cultural values (so-called “cultural emigration”). That is, it is a situation well known for urban researchers: “People who possess economic resources usually care about the embodiment of their cultural capital in urban spaces as markers of their personal identity” (S. Zukin) [58]. It is now increasingly repeated at the level of international migration.

Taking into account these differences and peculiarities could help Polish cities and territories invite more effectively and retain those Ukrainian migrants who they need.

Given the new socio-political situation in Ukraine, which is characterized by a gradual change in the geopolitical vector and deteriorating conditions for entrepreneurship, it can be predicted that Ukrainian migration to Poland will increase. More educated Ukrainians will be involved in it more often. And if Poland is able to offer better conditions than its competitors in the labor market (above all, the Czech Republic, Germany, as well as the USA, Israel), the tendency of growth of emigration and permanent residence will remain. Therefore, this makes the research of Ukrainian emigration in Poland extremely significant.

Bibliography

1. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити: аналітична записка / Центр економічних стратегій. 11.04.2018. URL: <https://ces.org.ua/migration/>
2. Динаміка міграційних настроїв українців / Соціологічна група «Рейтинг». 3.10.2017. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html
3. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну. Дзеркало тижня. 27.01.2018. URL: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
4. Міграційні настрої населення України у квітні 2018 року: Прес-реліз / Київський міжнародний інститут соціології. 18.05.2018. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1>
5. Оцінка ситуації в країні (19-22 жовтня 2019 року) / Соціологічна група «Рейтинг». 24.10.2019. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenska_situacii_v_strane_19-22_oktyabrya_2019_goda.html
6. Кіндлер М., Ляшева А., Федюк О. Дослідниці міграції: «Люди вірили в майбутнє України, у зміни, зараз зовсім не чути такого оптимізму» / Спільне: журнал соціальної критики. 19.04.2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/issledovatelnicy-migracii/>
7. Міграція в Україні: факти і цифри / Міжнародна організація з міграції (МОМ). Українське представництво, 2016. 32 с.
8. Ілік Х. В., Коваліско Н. В., Сучасні міграційні процеси і соціальне сирітство: соціологічний дискурс. Львів: ТзОВ «Ліга-Прес», 2019. 234 с.
9. Гелюх М. Усі на вихід: плюси та мінуси трудової міграції з України // UA.NEWS. 22.01.2019. URL: <https://ua.news.ua/usi-navyhid-plyusy-i-minusy-trudovoyi-migratsiyi-z-ukrayiny/>
10. Виклики сучасної міграції: українська спільнота у Польщі : аналітичний звіт / за заг. ред. О. Міхеєвої, В. Сусака. Львів: Український католицький університет, КолірПро, 2019. 188 с.
11. Як жінки уможливають трудову міграцію до Польщі. Youtube. Політична критика. 5.11.2019. Виступ Альони Ляшевої на дискусії «П'ята хвиля. Трудова міграція в історіях і цифрах». URL: https://www.youtube.com/watch?v=lveE6TmLf0&feature=youtu.be&fbclid=IwAR02YXRhE5YLNzAgpObuwirGXF8zS1Vj_z0c3bYs2kboKxnJvewHegpN3Q
12. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 2. С. 11-26.
13. Кукурудза І. І. Ромащенко Т. І. Україна у світових процесах трудової міграції. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2012. 252 с.
14. Glossary in migration. International Organization for Migration, 2004. 81 p. URL: https://austria.iom.int/sites/default/files/IML_1_EN.pdf
15. Володько В.В., Ровенчак О. А. Міжнародна міграція: теорія та практика. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 412 с.
16. Appadurai A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis; London: Univ. of Minnesota Press, 1996.
17. Bauman Z. Intimations of Postmodernity. London and New York: Routledge, 1992.
18. Культура (субкультури) бідності в Україні. Центр близькосхідних досліджень (AMES), Аналітичний центр УКУ, за підтримки МФ «Відродження», 2019. 56 с.
19. Чабарай Г. Як українці сприймають корупцію. Тиждень. ua. 12.12.2018. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/224136>
20. Вельцель К., Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия. Последовательность человеческого развития. М.: Новое издательство, 2011. 464 с.
21. Майже 4 мільйони українців є трудовими мігрантами – дослідження // УНІАН. 23.04.2018. URL: <https://www.unian.ua/society/10091891-mayzhe-4-milyoni-ukrajinciv-ye-trudovimi-migrantami-doslidzhennya.html>
22. Михайлишина Д. Украинцы эмигрируют: как это влияет на экономику страны // Ліга.Бізнес. 28.09.2019. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/ukraintsy-emigriruyut-kak-etovliyaet-na-ekonomiku-strany>
23. Jaroszewicz M. Migration from Ukraine to Poland. The trend stabilizes : OSW Report (October 2018). Warsaw : Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia (Centre for Eastern Studies), 2018. 18 p.
24. Чому українські студенти обирають навчання в Польщі // НВ (Новое время). 1.10.2018. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/chomu-ukrajinski-studenti-obirajut-navchannja-v-polschi-2497459.html>
25. В Польше подсчитали количество работающих украинских мигрантов // Ліга.Новости. 13.11.2019. URL: <https://news.liga.net/economics/news/v-polshe-podschitali-kolichestvo-rabotayuschih-ukrainskih-migrantov>
26. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Київ: Держстат, 2017. 36 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm
27. Протидія російській пропаганді та медіаграмотність: результати всеукраїнського опитування громадської думки. Аналітичний звіт. К.: Детектор медіа, 2018. 64 с. URL: https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/136017/DM_KMIS_ukr_WEB-2.pdf
28. Вибори Президента України 2019. Результати голосування на закордонних виборчих дільницях. Закордонний виборчий округ / Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp336pt001f01=720pt005f01=226.html>
29. У НБУ розповіли, скільки грошей переказали заробітчани з початку року / Економічна правда. 25.09.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/09/25/651982/>
30. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2019 року // Мінфін. 30.09.2019. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
31. Економічний бум: в Польщі оцінили роль українських заробітчан в зростанні ВВП країни року // OBOZREVATEL. 31.10.2019. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/ekonomichnij-bum-v-polschi-otsinili-rol-ukrainskih-zarobitchan-v-zrostanni-vvp-kraini.htm>
32. Українці рятують не лише польський ринок праці, а й принагідно фонд соціального страхування // Наша Польща. Портал товариства українців у Польщі. 4.03.2018. URL: <https://nashapolsha.pl/ukrayintsi-ryatuyut-ne-lyshe-polskyj-rynok-pratsij-prynagidno-fond-sotsialnogo-strahuvannya/>
33. Coraz więcej Ukraińców chce wyjechać z Polski // TVN24bis.pl. 14.10.2019. URL: <https://tvn24bis.pl/z-kraju,74/puls-biznesu-coraz-wiecej-ukraincow-chce-wyjechac-z-polski,977256.html>
34. Ukraińcy na polskim rynku pracy: doświadczenia, wyzwania i perspektywy: Raport EWL. Warszawa : EWL S.A.; Fundacja Na Rzecz Wspierania Migrantów Na Rynku Pracy «EWL»; Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, 2019. 24 p.
35. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2019 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України. Статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України, 2019. 188 с.

36. Податки та підприємництво: оцінки та очікування / Соціологічна група «Рейтинг». 12.11.2019. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/halogi_i_predprinimatelstvo_ocenki_i_ozhidaniya.html
37. Збільшилася кількість українців, які працюють на топ-посадах у Польщі / Я в Польщі. 23.10.2019. URL: <https://www.yavp.pl/uk/novini/zbilshylasia-kilkist-ukraintsi-ia-ki-pratsiuiut-na-topposadakh-u-polshchi-16656.html>
38. Скільки заробляють українці в Польщі. Найсвіжіше дослідження // Наша Польща. Портал товариства українців у Польщі. 7.11.2019. URL: <https://nashapolsha.pl/skilky-zaroblyayut-ukrayintsi-v-polshhi-najsvizhishe-doslidzhennya/>
39. Де хочуть жити українці? / Соціологічна група «Рейтинг». 15.03.2018. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/gde_hotyat_zhit_ukraincy.html
40. Będzie dziura na rynku pracy? Do 2025 r. Polskę może opuścić nawet 1,5 mln pracowników z Ukrainy / Gazeta.pl. 14.10.2019. URL: <http://next.gazeta.pl/next/7,151003,25307509,w-2020-r-polske-moze-opuscic-nawet-pol-miliona-pracownikow.html>
41. У Польщі спроститься працевлаштування лікарів з України / OBOZREVATEL. 24.10.2019. URL: <https://www.polskieradio.pl/398/7862/Artykul/2390629,U-Polszchi-sprostytysya-praцевлаштування-лікарів-з-України>
42. Не зарплатою единою. Чим можуть втримати українців польські працедавці // Наша Польща. Портал товариства українців у Польщі. 3.11.2019. URL: <https://nashapolsha.pl/nezarplatoyu-yedynoyu-chym-mozhut-vtrymaty-ukrayintsi-polshki-pratsedavtsi/>
43. Польська мова на старт. Навчальні матеріали можна завантажити з сайту Управління у справах іноземців / Я в Польщі. 23.10.2019. URL: <https://www.yavp.pl/uk/novini/polska-mova-na-start-navchalni-materialy-mozhna-zavantazhyty-z-saitu-upravlinnia-u-spravakh-inozemtsiv-16680.html>
44. У Польщі створили інфолінію для громадян України // Наша Польща. Портал товариства українців у Польщі. 6.03.2018. URL: <https://nashapolsha.pl/u-polshhi-stvoryly-infoliniyu-dlya-gromadyan-ukrayiny/>
45. Муренець С. Вроцлав – місто можливостей. Як мігрантів з України вчать спілкуванню, лідерству та бути успішними // Я в Польщі. 7.11.2019. URL: <https://www.yavp.pl/uk/ukrajintsi-v-polshchi/vrotslav-misto-mozhlyvostei-yak-mihrantiv-z-ukrainy-vchat-spilkuvanniu-liderstvu-ta-buty-uspishnymu-16752.html>
46. Українські заробітчани все більше укорінюються в Польщі // Наша Польща. Портал товариства українців у Польщі. 19.08.2019. URL: <https://nashapolsha.pl/ukrayinski-zarobitchany-vse-bilshe-ukorinyuyutsya-v-polshhi/>
47. Чи українці поїдуть з Польщі на роботу до Німеччини? Коментар консула України в Гданську // Я в Польщі. 5.11.2019. URL: <https://www.yavp.pl/uk/novini/chy-ukraintsi-poidut-z-polshchi-na-robotu-do-nimechchyny-komentar-konsula-ukrainy-v-hdansk-16746.html>
48. Ровенчак О. А. Соціокультурні характеристики сучасної української еміграції до Німеччини // Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. Соціологія і політичні науки. 2016. Т. 21. Вип. 1(24). С. 71–90.
49. Ukrainian Migration to Poland: A “Local” Mobility? // Ukrainian Migration to the European Union. Lessons from migration studies / O. Fedyuk, M. Kindler (eds.); IMISCOE Research Series. Springer Open, 2016. P. 115–131.
50. Thomas W., Znaniecki F. The Polish Peasant in Europe and America // Core Historical Literature of Agriculture (CHLA). Ithaca, NY: Albert R. Mann Library, Cornell University. URL: <http://chla.library.cornell.edu/c/chla/browse/title/3074959.html>
51. Касториadis К. Воображаемое установление общества; пер. с франц. Г. Волковой, С. Офертаса. М.: Гнозис, Логос, 2003. 480 с.
52. Maffesoli M. The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in the Mass Society. London : SAGE Publications ; Thousand Oaks, New Delhi, 1996.
53. Urry J. Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century. London and New York : Routledge, 2000.
54. Brzozowska A. Grzymała-Kazłowska A. From Drifting to Anchoring Capturing the Experience of Ukrainian Migrants in Poland // Central and Eastern European Migration Review. 2017. Vol. 6. No. 2. Pp. 103–122.
55. Шестаковський О. Поточні тенденції української транснаціональної трудової міграції як соціальної мобільності // Процеси соціальної мобільності в сучасному українському суспільстві: монографія / ред. О. Балакіревої. Київ: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2014. С. 171–202.
56. Ровенчак О., Химович О. Ідентичність потенційного мігранта та міграційна ідентичність: формування і відповідні практики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2018. №2. С. 97–116.
57. Мусієздов О, Миська ідентичність у (пост)сучасному українському місті (приклад Харкова та Львова) // Соціологія: Теорія. Методи. Маркетинг. 2016. №3. С. 94–110.
58. The Naked City – Speaker: Professor Sharon Zukin // Youtube. London School of Economics and Political Science (LSE). 5.05.2011. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oJ6aymGN2Vo>

References

1. ‘How many Ukrainians went out of a border and what state has to do with that’: Analytical note (2018) Center for economic strategies 11.04.2018 [online]. Available at: <https://ces.org.ua/migration/>
2. ‘Dynamics of migration intentions of Ukrainians’ (2017) Sociological group “Rating” 3.10.2017 [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastrojeniy_ukraincev.html
3. Mostova, J., Rakhmanin, S. (2018) ‘Blood flow. Why Ukrainians left their country’ (2018) Dzerkalo tyzhnya 27.01.2018 [online]. Available at: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html
4. Migrant intentions of population of Ukraine in April 2018: Press-release (2018) Kyiv international institute of sociology 18.05.2018 [online]. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=765&page=1>
5. ‘Evaluation of the situation in the country (19-22 October 2019)’ (2019) Sociological group “Rating”. 24.10.2019 [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocena_situacii_v_strane_19-22_oktyabrya_2019_goda.html
6. Kindler, M., Lyasheva, A., Fediuk, O. (2017) Researchers of migrations: ‘People believed in the future of Ukraine, in changes, no one can hear such an optimism now’. Commons: journal of social critique 19.04.2017 [online]. Available at: <https://commons.com.ua/uk/issledovatelnicy-migracii/>
7. Migration in Ukraine: facts and figures (2016) International organization of migration (IOM). Ukrainian office.
8. Ilyk, H.V., Kovalisko N.V. (2019) Contemporary migration processes and social orphanage; sociological discourse. Lviv: TzOV “Liga-Press”.
9. Heliukh, M. (2019) Everybody go out: Pluses and minuses

- of labor migration from Ukraine. UA.NEWS. 22.01.2019 [online]. Available at: <https://ua.news.ua/usi-na-vyhid-plyusy-i-minusy-trudovoyi-migratsiyi-z-ukrayiny/>
10. Challenges of Contemporary Migration: The Ukrainian Community in Poland: Analytical report (2019) In O. Mikheieva, V. Susak. (eds). Lviv: Ukrainian catholic university, KolirPro.
11. 'How women enable labor migration to Poland (2019)' YouTube. Political critique. 5.11.2019. Speech by Alyona Lyasheva on the discussion «Five wave. Labor migration in history and figures» [online]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=lveE6TmLf0&feature=youtu.be&fbclid=IwAR02YXRhE5YLNzAgpObuwIRGXF8zS1Bj_z0c3bYs2kboKxnJvewHegpN3Q
12. Libanova, E. M. (2018) 'External labor migrations of Ukrainians: scales, reasons, consequences'. Demography and social economy. № 2. Pp. 11-26.
13. Kukurudza, I. I., Romaschenko T. I. (2012) Ukraine in world processes of labor migration. Cherkasy: Bohdan Khmelnytsky ChNU.
14. Glossary in migration (2004) International Organization for Migration [online]. Available at: https://austria.iom.int/sites/default/files/IML_1_EN.pdf
15. Volodko, V. V., Rovenchak, O. A. (2015) International migration: theory and practice. Lviv: I. Franko LNU.
16. Appadurai, A. (1996) Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis; London: Univ. of Minnesota Press.
17. Bauman, Z. (1992) Intimations of Postmodernity. London and New York: Routledge.
18. Culture (subcultures) of poverty in Ukraine (2019). AMES, Analytical center of UCU, with support by IF "Renaissance".
19. Chabaraï H. 'How Ukrainians perceive the corruption' (2018) Tyzden.ua. 12.12.2018 [online]. Available at: <https://tyzden.ua/Politics/224136>
20. Inglehart, R. and Welzel, C. (2005) Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence, New York: Cambridge University Press.
21. 'Almost 4 million Ukrainians are labor migrants – research' (2018) UNIAN. 23.04.2018 [online]. Available at: <https://www.unian.ua/society/10091891-mayzhe-4-milyoni-ukrajinciv-ye-trudovimi-migrantami-doslidzhennya.html>
22. Mykhailyshyna, D. (2019) 'Ukrainians emigrate: how it impacts on the economy of country'. Liga.Biznes. 28.09.2019 [online]. Available at: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/opinion/ukraintsy-emigriruyut-kak-eto-vliyaet-na-ekonomiku-strany>
23. Jaroszewicz, M. (2018) 'Migration from Ukraine to Poland'. The trend stabilizes: OSW Report (October 2018). Warsaw: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia (Centre for Eastern Studies), 18 p.
24. 'Why Ukrainian students chose studying in Poland' (2018) NV (Novoie vriemia). 1.10.2018 [online]. Available at: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/chomu-ukrajinski-studenti-obirajut-navchannya-v-polshchi-2497459.html>
25. 'Amount of working Ukrainian migrants is counted in Poland' (2019) Liga.News. 13.11.2019. URL: <https://news.liga.net/economics/news/v-polshe-podschitali-kolichestvo-rabotayuschih-ukrainskih-migrantov>
26. External labor migration of the population (on the results of module sample research): Statistical bulletin (2017). Kyiv: Derzhstat [online]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm
27. Resistance of Russian propaganda and medialiteracy: results of Ukrainian survey. Analytical report (2018). Detector media [online]. Available at: https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/136017/DM_KMIS_ukr_WEB-2.pdf
28. 'Election of the President of Ukraine 2019. Results of voting on foreign electoral district' (2019) Central electoral committee [online]. Available at: <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp336pt001f01=720pt005f01=226.html>
29. We were told by NBU about how many money have been transferred by labor migrants since the beginning of the year // Ekonomichna pravda. 25.09.2019. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/09/25/651982/>
30. 'Gross domestic product (GDP) in Ukraine in 2019'. Minfin. 30.09.2019 [online]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
31. 'Economic boom: The role of Ukrainian labor migrants in GDP increase is evaluated in Poland' (2019) OBOZREVATEL. 31.10.2019 [online]. Available at: <https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/ekonomichnij-bum-v-polschi-otsinili-rol-ukrainskih-zarobitchan-v-zrostanni-vvp-kraini.htm>
32. 'Ukrainians save not only Polish labor market, but social insurance foundation as well' (2018) Nasha Polska. Portal of the association of Ukrainians in Poland. 4.03.2018 [online]. Available at: <https://nashapolsha.pl/ukrayintsi-ryatuyut-ne-lyshe-polskij-rynok-pratsi-j-prynagidno-fond-sotsialnogo-strahuвання/>
33. The more and more Ukrainians want to leave Poland (2019) In: TVN24bis.pl. 14.10.2019 [online]. Available at: <https://tvn24bis.pl/z-kraju,74/puls-biznesu-coraz-wiecej-ukraincow-chce-wyjechac-z-polski,977256.html>
34. Ukrainians at the Polish labor market: experiences, challenges and perspectives: Report EWL (2019). Warsaw: EWL S.A.; The Foundation for Supporting Migrants on the Labor Market „EWL”; Study of Eastern Europe at the University of Warsaw. 24 p.
35. 'Socio-demographic characteristic of households in Ukraine in 2019 (on the data of sample survey of living conditions of households in Ukraine)'. Statistical collection (2019). Kyiv: Derzhstat. 188 p.
36. 'Taxes and entrepreneurship: evaluations and expectations' (2019) Sociological group "Rating" 12.11.2019 [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nalogi_i_predprinimatelstvo_ocenki_i_ozhidaniya.html
37. 'Amount of Ukrainians who work on top-positions in Poland increased' (2019) Me in Poland. 23.10.2019 [online]. Available at: <https://www.yavp.pl/uk/novini/zbilshylasia-kilkist-ukraintsiv-iakipratsiuut-na-topposadakh-u-polshchi-16656.html>
38. 'How much Ukrainians earn in Poland. The latest research' (2019) Nasha Polska. Portal of the association of Ukrainians in Poland. 7.11.2019 [online]. Available at: <https://nashapolsha.pl/skilky-zaroblyayut-ukrayintsi-v-polshhi-najsvizhishe-doslidzhennya/>
39. 'Where Ukrainians want to live?' (2018) Sociological group "Rating". 15.03.2018 [online]. Available at: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/gde_hotyat_zhit_ukraincy.html
40. 'Will there be a hole in the labor market? By 2025, up to 1.5 million workers from Ukraine may leave Poland' (2019) Gazeta.pl. 14.10.2019 [online]. Available at: <http://next.gazeta.pl/next/7,151003,25307509,w-2020-r-polske-moze-opuscic-nawet-pol-miliona-pracownikow.html>
41. 'Rules of hiring of doctors from Ukraine will become easier in Poland' (2019) OBOZREVATEL. 24.10.2019 [online]. Available at: <https://www.polskieradio.pl/398/7862/Artykul/2390629,-Польщі-спроститься-працевлаштування-лікарів-з-України>
42. 'Not only the salary. How Polish employers can keep Ukrainians' (2019) Nasha Polska. Portal of the association of Ukrainians in Poland. 3.11.2019 [online]. Available at: <https://nashapolsha.pl/ne-zarplatoyu-yedynoyu-chym-mozhut-vtrymaty-ukrayintsi-polski-pratsedavtsi/>

43. 'Polish language on start'. Learning materials can be downloaded from the website of the Department of foreigners' issues (2019) *Me in Poland*. 23.10.2019 [online]. Available at: <https://www.yavp.pl/uk/novini/polska-mova-na-start-navchalni-materialy-mozhna-zavantazhyty-z-saitu-upravlinnia-u-spravakh-inozemstiv-16680.html>
44. 'Info-line for Ukrainian citizens has created in Poland' (2018) *Nasha Polsha*. Portal of the association of Ukrainians in Poland. 6.03.2018 [online]. Available at: <https://nashapolsha.pl/uk-polshhi-stvoryly-infoliniyu-dlya-gromadyan-ukrayiny/>
45. Murenets, S. (2019) 'Wroclaw – the city of opportunities. How migrants from Ukraine are taught to communication, leadership, and success' (2019) *Me in Poland*. 7.11.2019 [online]. Available at: <https://www.yavp.pl/uk/ukrajintsi-v-polshchi/vrotslav-misto-mozhlyvostei-yak-mihrantiv-z-ukrainy-vchat-spilkuvanniu-liderstvu-ta-buty-uspishnymy-16752.html>
46. 'Ukrainian earners rooting in Poland more and more' (2019) *Nasha Polsha*. Portal of the association of Ukrainians in Poland. 19.08.2019 [online]. Available at: <https://nashapolsha.pl/ukrayinski-zarobitchany-vse-bilshe-ukorinyuyutsya-v-polshhi/>
47. 'Will Ukrainians go from Polish to Germany for work?' Council of Ukraine in Gdansk' comment (2019) *Me in Poland*. 5.11.2019 [online]. Available at: <https://www.yavp.pl/uk/novini/chy-ukrajintsi-poidut-z-polshchi-na-robotu-do-nimechchyny-komentar-konsula-ukrainy-v-hdanku-16746.html>
48. Rovenchak, O.A. (2016) 'Socio-cultural characteristics of contemporary Ukrainian migration to Germany' *Herald of I.I. Mechnikov ONU. Sociology and political sciences*. Vol. 21. No. 1 (24). Pp. 71–90.
49. 'Ukrainian Migration to Poland: A “Local” Mobility?' (2016) *Ukrainian Migration to the European Union. Lessons from migration studies* / O. Fedyuk, M. Kindler (eds.) ; IMISCOE Research Series. Springer Open, pp. 115–131.
50. Thomas, W., Znaniecki, F. (1920) *The Polish Peasant in Europe and America. Core Historical Literature of Agriculture (CHLA)*. Ithaca, NY : Albert R. Mann Library, Cornell University [online]. Available at: <http://chla.library.cornell.edu/c/chla/browse/title/3074959.html>
51. Castoriadis, C. (1975) *L'Institution imaginaire de la société*. Editions du Seuil.
52. Maffesoli, M. (1996) *The Time of the Tribes. The Decline of Individualism in the Mass Society*. London : SAGE Publications ; Thousand Oaks, New Delhi.
53. Urry, J. (2000) *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London and New York : Routledge.
54. Brzozowska, A., Grzymała-Kazłowska, A. (2017) 'From Drifting to Anchoring Capturing the Experience of Ukrainian Migrants in Poland'. *Central and Eastern European Migration Review*. Vol. 6. No. 2, pp. 103–122.
55. Shestakovskiy, O. (2014) Current tendencies of Ukrainian transnational labor migration as social mobility. *Social mobility processes in contemporary Ukrainian society*. O. Balakirieva (ed.). Kyiv : Institute of economics and prognosis. Pp. 171–202.
56. Rovenchak, O., Khymovych, O. (2018) 'Identity of potential migrant and migrational identity: formation and respective practices'. *Sociology: theory, methods, marketing*. №2, pp. 97–116.
57. Musiyezdov, O. (2016) Urban identity in (Post)modern Ukrainian city (case of Kharkiv and Lviv). *Sociology: theory, methods, marketing*. №3, pp. 94–110.
58. 'The Naked City' - Speaker: Professor Sharon Zukin (2011) Youtube. London School of Economics and Political Science (LSE). 5.05.2011 [online]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=oJ6aymGN2Vo>

АВТОСТОП ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА СИСТЕМА ПРОСТОРОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Дмитро Руссу

аспірант кафедри соціології Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи 4, Харків, 61022, Україна,
email: russudim1994@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9184-3326>

У статті здійснено аналіз домінуючих та альтернативних систем мобільностей в сучасному світі. Підкреслено, що мобільності можуть бути як реальними, так і потенційними діями в їхньому зв'язку із соціальними відносинами у просторі й часі. Без людської потреби або бажання бути в певний час у певному місці мобільність існувати не може. Ці фактори зумовлюють різні види систем мобільностей. Зазначено, що система мобільності є комплексом соціальних відносин та матеріальної інфраструктури, що робить можливим, повторюваним та передбачуваним певний тип просторового переміщення. Будь-яка дія або рух можливі лише як частина певної системи мобільності. В сучасному світі існують домінуючі інституційно закріплені системи мобільності. Однією з найпоширеніших із них є система туризму. Розглянуто деякі теоретичні підходи до вивчення туризму, представлені в роботах таких учених, як З. Бауман, Дж. Уррі, Т. Веблен та ін. Акцентовано увагу на тому, що система туризму підпорядкована ринковим відносинам. Туризм став продуктом демонстративного споживання та одночасно одним із факторів відтворення соціальної нерівності. Підкреслено, що існують альтернативні системи просторової мобільності, виключені з ринкової логіки. Однією з найпоширеніших альтернативних систем просторової мобільності є автостоп, тобто практика безоплатних подорожей на попутному нерейсовому транспорті за згодою водія. Досліджено особливості функціонування систем просторової мобільності в сучасному світі. Розглянуто властивості домінуючих та альтернативних систем мобільності, проаналізовано відмінності між ними. Виявлено, що альтернативні системи просторової мобільності побудовані на відносинах персоніфікованої довіри. Сформульовано висновок, що автостоп виконує функцію соціальної інтеграції.

Ключові слова: системи мобільності, глобалізація, туризм, демонстративне споживання, автостоп, культура.

В статье осуществлен анализ доминирующих и альтернативных систем мобильности в современном мире. Подчеркнуто, что мобильности могут быть как реальными, так и потенциальными действиями в их связи с социальными отношениями в пространстве и времени. Без человеческой потребности или желания быть в определенное время в определенном месте мобильность существовать не может. Эти факторы обуславливают различные виды систем мобильности. Отмечено, что система мобильности представляет собой комплекс социальных отношений и материальной инфраструктуры, которые делают возможным, повторяющимся и предсказуемым определенным тип пространственного перемещения. Любое действие или движение возможны только как часть определенной системы мобильности. В современном мире существуют доминирующие институционально закрепленные системы мобильности. Одной из самых распространенных из них является система туризма. Рассмотрены некоторые теоретические подходы к изучению туризма, представленные в работах таких ученых, как З. Бауман, Дж. Урри, Т. Веблен и др. Акцентируется внимание на том, что система туризма подчинена рыночным отношениям. Туризм стал продуктом демонстративного потребления и одновременно одним из факторов воспроизводства социального неравенства. Подчеркнуто, что существуют альтернативные системы пространственной мобильности, исключенные из рыночной логики. Одной из самых распространенных альтернатив-

ных систем пространственной мобильности является автостоп, то есть практика бесплатных путешествий на попутном нереисовом транспорте с согласия водителя. Исследованы особенности функционирования систем пространственной мобильности в современном мире. Рассмотрены свойства доминирующих и альтернативных систем мобильности, проанализированы различия между ними. Выявлено, что альтернативные системы пространственной мобильности построены на отношениях персонафицированного доверия. Сформулирован вывод, что автостоп выполняет функцию социальной интеграции.

Ключевые слова: системы мобильности, глобализация, туризм, демонстративное потребление, автостоп, культура.

Hitchhiking as an Alternative System of Spatial Mobility

Dmytro Russu

PhD student, Sociology Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine,

email: russudim1994@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-9184-3326>

The article is devoted to the analysis of dominant and alternative mobility systems in contemporary world. It is emphasized that mobility can be both real and potential actions in their connection with social relations in space and time. Mobility cannot exist without human need or desire to be at a certain time in a certain place. These factors lead to various types of mobility systems. It is noted that the mobility system is a complex of social relations and material infrastructure that make a certain type of spatial movement possible, repetitive and predictable. Any action or movement is possible only as part of a specific mobility system. In the modern world, there are dominant institutionally fastened mobility systems. One of the most common of these is the tourism system. The article analyzes some theoretical approaches to the study of tourism presented in the works of such scientists as Z. Bauman, J. Urry, T. Veblen and others. The attention is focused on the fact that the tourism system is highly influenced by market relations. Tourism has become a product of conspicuous consumption and one of the factors of social inequality reproduction at the same time. It is emphasized that there are alternative spatial mobility systems that are excluded from market logic. One of the most common alternative spatial mobility systems is hitchhiking, that is, the practice of free travel on passing non-scheduled vehicles with the consent of the driver. The features of the functioning of spatial mobility systems in the modern world are investigated. The properties of the dominant and alternative mobility systems are considered, as well as the differences between them are also analyzed. It has been revealed that alternative spatial mobility systems are built upon personalized trust relationships. Conclusion is made that hitchhiking performs the function of social integration.

Keywords: mobility systems, globalization, tourism, conspicuous consumption, hitch-hiking, culture.

Однією з ключових рис ХХІ ст. стала значна інтенсифікація просторових мобільностей. Розвиток транспортної інфраструктури привів до того, що сьогодні в безперервному русі перебувають товари, люди, інформація, культурні патерни, ідеї. Існує велика мережа акторів, які роблять переміщення можливими: від виробників та дистриб'юторів транспортних засобів до ЗМІ, які конструюють дискурс про мобільність. Фізичний простір, який складається з павутини автомобільних доріг, залізниць, мотелів, паркувань, підпорядкований вигодам мобільності. Через мобільність змінюється сприйняття простору людиною: він «стискається» та знецінюється. Можливість індивіда до мобільності стає одним із

показників соціального статусу та критерієм соціальної стратифікації. Усе це робить просторову мобільність важливим компонентом сучасного суспільного життя. Просторову мобільність можна визначити як будь-які переміщення людей, товарів, ідей у їхньому зв'язку з соціальними відносинами в просторі і часі. Будь-який акт просторового переміщення можливий тільки як включений в певну систему мобільності, тобто в ті чи інші комплекси соціальних відносин і матеріальної інфраструктури, які роблять певний вид переміщення можливим, повторюваним і передбачуваним. Як зазначив Дж. Уррі, такі системи включають у себе не тільки власне людей, а й різноманітні ідеї, зв'язки, відносини та неру-

хомі об'єкти фізичної інфраструктури, що забезпечують можливість того чи іншого виду переміщення [1, с. 79-159].

Підкреслимо, що в сучасному світі склалися інституційно закріплені системи мобільності: туризм, переміщення містом на громадському транспорті, «автомобільність», системи логістики та дистрибуції товарів. Одна з найбільш поширених та укорінених систем подібного типу – це система туризму. Ми можемо стверджувати це через її глобальні масштаби та щільний зв'язок із ринковою логікою функціонування сучасного світу. Просторове переміщення туриста багато в чому зумовлено не тільки і не стільки його уподобаннями, скільки впливом зовнішніх сил, зацікавлених у тому, щоб цей турист з'явився в певному місці, використавши для цього певну кількість тих чи інших послуг.

Однак існують й інші способи подорожі, що функціонують поза межами цієї логіки. Так, наприклад, сьогодні набирає популярність феномен автостопу. Подорож автостопом передбачає не просто фізичне переміщення з однієї точки в іншу, але альтернативний спосіб цього переміщення, який ігнорує правила і норми домінуючої культури туризму та підпорядковується геть іншій логіці.

Аналіз функціонування альтернативних способів подорожі в минулому та динаміки їхнього розвитку в сьогоденні здатний виявити зміни в уподобаннях і мотивах мандрівників, що може сприяти розвитку усталених систем мобільності або дати поштовх еволюції альтернативних, що власне зумовлює *актуальність* даної роботи. Крім того, подорожі автостопом припускають включеність у місцеву культуру, вивчення конкретних проявів якої дозволяє робити узагальнюючі висновки про неї.

Мета даної статті – виявити особливості функціонування альтернативних систем мобільностей на прикладі такого соціокультурного феномену, як автостоп.

Реалізуючи цю мету, перш за все звернемося до аналізу домінуючих систем просторової мобільності, зокрема системи туризму. Зазвичай туризм визначається як тимчасові виїзди (подорожі) громадян з постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових, спортивних, релігійних та інших цілях без заняття оплачуваною діяльністю в місці тим-

часового перебування [2, с. 359-360]. При цьому у більшості випадків тури організуються спеціалізованими інстанціями, які надають ті чи інші туристичні послуги в чітко визначені терміни. В перелік послуг можуть входити організація екскурсій, перевезення туристів, їхнє розміщення, бронювання готельних номерів тощо. Значно активізувавшись у своєму розвитку в другій половині ХХ ст., сьогодні туризм досяг небаченої популярності, торкнувшись багатьох сторін соціального життя як окремих суспільств, так і людства в цілому. До процесу відтворення туристичних практик залучено величезну кількість акторів всього глобалізованого світу [3, с. 148-149].

У поєднанні зі зростанням рівня доходів населення окремих держав і розвитком дозвілля як часу, вільного від роботи, неминучим було те, що дозвілля та туризм згодом комодифікуються, перетворившись у частину ринку [4].

Той факт, що туризм є товаром на ринку, означає, що його можна вважати товаром для споживання. У зв'язку з цим багато дослідників розглядають туризм саме в якості одного з проявів споживання, часто демонстративного. Туристичні практики зміщуються з іншими супутніми практиками споживання, наприклад з шопінгом. З цієї причини розвиток системи туризму супроводжується розвитком тих чи інших суміжних сфер послуг [5].

Туризм можна тлумачити як спосіб споживання, схожий на придбання автомобіля або одягу. Подібно купівлі автомобілів або одягу, причини «споживання» туризму можуть бути набагато складнішими, ніж задоволення чисто функціональних потреб [6, р. 125-156]. Про споживання в контексті туризму і про туризм в контексті споживання писав, наприклад, З. Бауман. Для нього розвинена індустрія туризму виступає однією з характеристик споживання в епоху постмодерну. Ідеї З. Баумана перетинаються з ідеями Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі про машини бажань. У їхньому розумінні будь-яке бажання – це не продукт істинної потреби, але реальна продуктивна сила, нав'язана економічною системою [7, с. 11-83].

Постмодерне суспільство споживання та його культура побудовані не на запам'ятовуванні, а на тому, щоб забувати. Позбавляючись від функції пам'яті, люди делегують її різноманітним матеріальним

об'єктам – фотографіям, сувенірам тощо. Забувши старе, ми прагнемо до чогось нового, на чому й побудовано постмодерне виробництво бажань, в тому числі й в туристичній сфері [8, с. 112-146]. Люди бажать споживати нові товари.

Відомо, що товари мають цінність, яка виходить за рамки їхньої *реальної* споживчої цінності, тобто можливості для задоволення базових потреб людей. Більшість продуктів несуть з собою знаки, які передають певні повідомлення. Наприклад, в той час, як умовний «Porsche» використовується в якості автомобіля (так само, як умовна «Lada»), він також символізує успіх, владу й багатство.

Беручи участь у певних видах туристичних активностей, ми передаємо повідомлення про себе в суспільство, а також будемо ідентичність. Отже, туризм може бути використаний як засіб «відділення» себе від інших людей.

Використання туризму як форми соціальної диференціації можна відстежити вже на початку промислової революції. Про символічний потенціал туризму в Америці другої половини XIX ст. писав ще Т. Веблен. Спостерігаючи, як середній клас стає все більш багатим завдяки торгівлі та промислому виробництву, дослідник акцентував увагу на тому, як він (клас) притягується до певних дозвіллевих і туристичних практик, щоб виокремлювати себе від інших громадян. Тобто система туризму включена в процеси соціальної диференціації та відтворення нерівностей [9, с. 85-87].

Резюмуючи зазначене вище, можна схарактеризувати сучасну систему туризму за декількома напрямками. Перш за все, вона репрезентує численні практики мобільності, характерні для постмодерного суспільства. При цьому туризм є поширеним масовим феноменом із власним комплексом інтеракцій, та фреймів сприйняття, властивих туристам. Разом з тим, незважаючи на подібні туристичні стратегії, різні категорії населення відвідують різні місця, що відрізняються за ознакою «престижності», а це відтворює соціальні відносини нерівності та відображає (а згодом і посилює) нерівномірне поширення капіталів.

Багато в чому система туризму конструюється за допомогою певних туристичних знаків, що транслюються ЗМІ, різноманітних експертів, громадських організа-

цій тощо. Діяльність цих інстанцій також пов'язана з підтриманням інтересу до традиційних «туристичних мекк» і створення нових [10, с. 175-223].

Таким чином, система туризму, що репрезентує домінуючі системи мобільності, є доступним для обміну товаром на ринку. Крім того, до туристичних практик долучаються з метою побудови власної ідентичності на основі демонстративного споживання. Всі ці фактори призводять до того, що сучасний туризм став однією з форм соціальної диференціації та одночасно її інструментом, що дозволяє зробити висновок про інспірованість функціонування традиційних систем мобільності перш за все владними та економічними відносинами.

Однак не всі сучасні форми просторової мобільності підпорядковані економічній логіці. Існують певні альтернативні системи такої мобільності. Наприклад, виступати в якості таких можуть навіть піші прогулянки по місту. В умовах збільшеного темпу життя й браку часу, домінуючим способом переміщення по місту став транспорт – чи то особистий, чи то громадський. Однак, на наш погляд, найбільш характерною з таких систем є система автостопу, оскільки в основі її існування лежить міжособистісна довіра, що повністю виключає її з економічного поля.

Важливість досліджень проблематики автостопу впливає з його функціональної суспільної значущості: автостоп виконує функцію розвитку особистісних якостей або придбання нових; інтегрує суспільство шляхом встановлення міжособистісних контактів; сприяє самопізнанню та рефлексії; пізнанню навколишнього світу; є каналом соціалізації та освоєння нових навичок; пропонує альтернативні шляхи переміщення.

Автостоп (хітч-хайкінг) – це безкоштовне переміщення на попутному нерейсовому транспорті за згодою водія. Таке переміщення не має обмежень у просторі та часі. Від інституційно закріплених систем просторової мобільності автостоп відрізняє також і відносна непередбачуваність подорожі, особливо для недосвідчених мандрівників; незалежність від часу та маршрутів рейсового транспорту й можливість самостійно змінювати маршрут у будь-який момент часу; незалежність від «туристичних

мек» і популярних туристичних маршрутів; глибоке занурення в культурний контекст регіону через комунікацію з місцевим населенням; залежність успіху подорожі від особистих якостей мандрівника; наявність певної кількості ризиків, не властивих домінуючим системам мобільності.

Саме ризики окреслюють межі поля автостопу, захищаючи його та роблячи недоступним для «чужих», які не готові зіткнутися із цими ризиками. Утвердженню також даних кордонів сприяє і особлива принципово діалогічна комунікативна система автостопу, в якій головною мовною одиницею виступають жести. Крім того, хітч-хайкінг вимагає знань певної кількості правил і норм, властивих даній системі, а також їхнього виконання (наприклад знання про принципову безкоштовність поїздки, володіння певними жестами).

Зазначимо, що система автостопу має власну систему цінностей, яку запропонували письменники так званого «бітпокоління» 50-х років минулого століття (У. Берроуз, Дж. Керуак). У їхніх працях описані не тільки стратегії здійснення практик хітч-хайкінгу, але й їхні інтелектуальні підстави. Домінуючою цінністю тут є свобода і незалежність.

Свої особливості має й безпосередньо процес відтворення практик автостопу. Так, наприклад, стопер, користуючись жестом «голосування», рефлексує з цього приводу, знаючи, з якою метою він це робить. Крім того, ця практика для нього стала абсолютно узвичаєною. Володіючи знанням певних кодів, водії попутних транспортних засобів тим чи іншим чином реагують на поведінкові акти «стопера». Більш того, між ними створюються певні рольові відносини «водій-попутник», на підставі яких кожен з них вибудовує власну стратегію поведінки. Способи здійснення практик автостопу уніфіковані в усьому світі, маючи при цьому певні правила і норми.

Відтворення цих практик виражається у свого роду впорядкованій символічній поведінці, яку можна схарактеризувати як ритуальну. Звернемося до визначення ритуалу. Ритуал — це «соціально регульована, колективно здійснювана послідовність дій, які не породжують нової предметності та не змінюють ситуацію у фізичному сенсі, а переробляють символи та ведуть до символічної зміни ситуації» [11, с. 96]. Без-

умовно, тут необхідне застереження про те, що під практиками автостопу ми маємо на увазі не тільки факт зупинки автомобіля з подальшим розміщенням у ньому хітч-хайкера. Цей акт змінює ситуацію не тільки символічно, а й цілком фізично, дозволяючи стоперу переміститися з точки «А» в точку «Б». Тут нам необхідно враховувати, що комунікація між водієм і стопером триває також і в салоні автомобіля, виходячи з певної негласної домовленості між ними. Рольова модель «водій-попутник» передбачає певну асиметрію відносин між ними з домінуючою позицією першого. В рамках цієї асиметрії водій, підбираючи стопера, очікує від нього якихось дій у відповідь, покликаних скрасити час шляху водія. Найчастіше вони полягають у веденні діалогів. Крім того, в середовищі стоперів існують певні традиції дарувати водієві символічні подарунки (наприклад різноманітні браслети і т. ін.), бажати один одному «теплої траси», лічити автомобілі. Всі ці дії не спрямовані на предметну зміну ситуації. Ці традиції є символічними актами, що й дозволяє зарахувати автостоп до ритуальних практик.

Говорячи про негласний договір між водієм і стопером, ми маємо на увазі свого роду обмін символічними дарами. Концептуалізацію акту дарування здійснив французький соціолог та етнограф М. Мосс. Опорною категорією в теоретизуванні М. Мосса стало поняття «тотальний соціальний факт». Тут помітний зв'язок з концепцією Е. Дюркгейма, учнем якого був М. Мосс. Тотальний соціальний факт — це соціальний феномен, який стосується того чи іншого соціального інституту, що існував протягом декількох історичних періодів від архаїки до нашого часу. Інакше кажучи, тотальні соціальні факти — це свого роду універсалії, що збереглися в сучасності з часів архаїки. Однією з таких універсалій і є акт дарування та суміжні з ним практики. Будь-який дар — це не тільки і не стільки матеріальний предмет, скільки певна ситуація, що склалася в результаті особливих соціальних відносин, частиною яких є практика обміну дарами. За межами певного соціального контексту акт дарування неможливий [12, с. 35].

Таким чином, підбираючи попутника, водій здійснює акт дарування, що конститує договір, в рамках якого водій зобов'язується доставити стопера в певну

точку, а той, у свою чергу, скрасити час дороги водія. Однак саме цей акт дарування став можливий лише при виконанні певних умов – появи особистого транспорту та розвитку певної транспортної інфраструктури. Тут нам необхідно пам'ятати, що автостоп передбачає безоплатність, а тому природа рольових відносин «водій-попутник» характеризується як символічна.

Неринкові підстави обміну в рамках автостопа дозволяють назвати його реципрокним обміном у межах певної горизонтальної соціальної мережі. Асиметричність відносин «водій-попутник» зумовлена самою ситуацією автостопа, а не реальним соціальним становищем кожного з них. Реципрокність прийнято ділити на три типи: генералізована, коли дар віддається безоплатно; збалансована, коли необхідно певне відшкодування прийнятого дару; негативна, коли дарувальник намагається отримати в обмін на дар більше, ніж він віддав [13, с. 170-240].

Автостоп, з одного боку, може бути віднесений до першого типу. Однак тут передбачається обмін у рамках найближчого соціального кола, що виключає можливість такої класифікації. До негативної реципрокності хітч-хайкінг віднести ми також не можемо, оскільки за свою послугу водій часто не вимагає рівноцінного еквіваленту. Таким чином, автостоп являє собою збалансовану реципрокність, коли приймаюча сторона частково компенсує дар. У нашому випадку це виражається у веденні все тих же ритуальних діалогів і традиції залишати водієві невеликі подарунки: цукерки, цигарки, саморобні браслети тощо.

Підсумовуючи викладене вище, значимо, що сучасні інституційно закріплені системи просторової мобільності, зокрема система туризму, є частиною глобалізаційного проекту, в рамках якого певні

актори (наприклад туристичні фірми, ЗМІ тощо.) сприяють виникненню туристичних бажань, одночасно впроваджуючи послуги для їхнього задоволення. Туризм репрезентує різноманітні практики мобільності, характерні для постмодерного суспільства, будучи при цьому глобальною масовою соціальною практикою, в рамках якої існують власні правила інтеракцій, схеми відчуттів, фрейми сприйняття. Вони так чи інакше властиві кожному носію «туристичної свідомості». Тобто сфера туризму інституціоналізована: ми спостерігаємо складну мережу виробників, постачальників і споживачів туристичних послуг. У зв'язку з цим туризм класифікується як унікальна практика демонстративного споживання.

Альтернативою класичному туризму можуть бути нетрадиційні для домінуючої культури способи подорожі, зокрема автостоп, який виник разом із появою та поширенням особистого автомобільного транспорту. На початку свого існування автостоп був рідкісним утилітарним засобом пересування. Але вже в 60-х рр. ХХ ст. в США хітч-хайкінг сформувався у діяльність, що стала невід'ємною рисою субкультур хіппі та бітників, які заклали ціннісні підстави стопа. Феномен завойовував все більшої популярності, і з часом ідея вільних подорожей знайшла свої методи, правила та норми своєї реалізації.

Виходячи з того, що автостоп – це ритуалізована практика дарування, яка сприяє як відтворенню та підтриманню норм реципрокного обміну, виключеного з економічного поля, так і суспільній консолідації шляхом мікрорівневих комунікацій, можна говорити про соціально-інтеграційну функцію автостопа, реалізація якої є надзвичайно важливою в умовах сучасного українського суспільства, що так потребує довіри та соціальної солідарності.

Література

1. Урри Дж. Мобильности. Москва, 2012. 576 с.
2. Добренков В.И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология. В 15 т. Т. 11: Культура и религия. Москва, 2007. 1104 с.
3. Соловьева А. М. Железнодорожный транспорт России во второй половине XIX в. Москва, 1975. 315 с.
4. Петрова Е. В. Туризм как объект социологического анализа. Вестник МГОУ. Серия «Философские науки». 2008. № 12. Вып 3. С. 104-109.
5. Урри Дж. Взгляд туриста и глобализация. Масовая культура: современные западные исследования. Москва, 2005. С.136-150.
6. Mowforth M., Munt I. Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World. Abingdon: Routledge, 1997. 384 p.
7. Делёз Ж., Гваттари Ф. Анти-Эдип: Капитализм и шизофрения. Екатеринбург, 2007. 672 с.
8. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества. Москва, 2004. 188 с.

9. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва, 2011. 365 с.
10. Покровский Н. Е., Черняева Т. И. Туризм: от социальной теории к практике управления. Москва, 2008. 424 с.
11. Ионин Л. Г. Социология культуры. Москва, 2004. 427 с.
12. Мосс М. Общества. Обмен. Личность. Труд по социальной антропологии. Москва, 2011. 416 с.
13. Салинс М. Экономика каменного века. Москва, 1999. 296 с.

References

1. Urry, J. (2012) *Mobilities*, Translated by Lazarev, A. V., Moscow: Praxis [in Russian]
2. Dobrenkov, V.I. and Kravchenko, A. I. (2007), *Fundamental sociology. Culture and religion*. Moscow: Infra-M [in Russian]
3. Soloveva, A. M. (1975) *Railway transport of Russia in the second half of the XIX century*. Moscow: Nauka [in Russian]
4. Petrova, E. (2008) 'Tourism as an Object of Sociological Analysis', *Vestnik MГОU. Seriya "Filosofskie nauki"*, 12 (3), pp. 104-109.
5. Urry, J. (2005) 'Tourist Gaze and Globalization' in Zvereva, V. V. (ed.). *Mass Culture: Modern Western Studies. Fond nauchnyh issledovaniy Moscow: "Pragmatika kulturyi"*, pp. 136-150 [in Russian]
6. Mowforth, M. and Munt, I. (1997) *Tourism and Sustainability: New Tourism in the Third World*, Routledge, Abingdon, UK.
7. Deleuze, J. and Guattari, F. (2007) *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Translated by Kralachkin, D. Yu., Ekaterinburg: U-Faktoriya [in Russian]
8. Bauman, Z. (2004) *Globalization. The Human Consequences*. Translated by Korobochkina, M. L., Mosco: Ves Mir [in Russian]
9. Veblen, T. (1984) *The Theory of the Leisure Class*. Translated by Sorokina, S. G., Moscow: Progress [in Russian]
10. Pokrovskiy, N. E. and Chernyaeva, T. I. (2008) *Tourism: from social theory to management practice*. Moscow: Logos [in Russian]
11. Ionin, L. G. (2004) *Sociology of culture*. Moscow: Izd. dom GU VShE [in Russian]
12. Mauss, M. (2011) *Society. Exchange. Personality. Work in Social Anthropology*. Translated by Gofman, A. B., Moscow: KDU [in Russian]
13. Sahlins, M. (1999) *Stone age economics*. Translated by Artemova, O. Yu., Ogorodnaya, Yu. A., Ogorodnaya, L. I. Moscow: OGI [in Russian]

Вимоги до оформлення наукових статей та інших матеріалів, що подаються для публікації в «Українському соціологічному журналі»

1. Шифр (бібліографічні показники) УДК.
2. Назва статті (великими літерами).
3. Прізвище, ім'я, по батькові автора.
4. Наукове звання, посада, місце роботи автора (поштова адреса закладу, де працює автор та поштовий індекс).
5. ORCID автора.
6. Електронну адресу автора.
7. Анотації до статті українською, російською та англійською мовою (1800 знаків).
8. Ключові слова до статті (українською, російською та англійською мовами).
9. Текст статті.
10. Назва статті, прізвище автора, наукове звання, посада, місце роботи (поштова адреса закладу, де працює автор) українською, російською та англійською мовами.

При наборі тексту треба дотримуватися наступних вимог:

1. Рисунки та діаграми повинні бути зроблені у додатку до Microsoft Word - Microsoft Graph. Будь ласка, використовуйте для графіків та діаграм кольори від чорно до білого (можна додавати «штриховку» та «узори»).

2. Шрифт - Times New Roman, розмір - 12, інтервал - 1,5

3. Поля - 2 см

Перелік літератури подається наприкінці статті у порядку згадування.

Бібліографія оформлюється згідно Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 16 с.

Також оформлюється References – джерела з цього списку, перекладені англійською мовою та оформлені згідно з міжнародним бібліографічним стандартом HARVARD style <https://www.mendeley.com/guides/harvard-citation-guide>

Редакція зберігає за собою право скорочувати статті й правити мову статті (без викривлень позиції автора).

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні структурні елементи:

1. Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.

3. Формулювання мети статті.

4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

5. Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок в обраному напрямі.

Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених у статті даних, результатів дослідження та обґрунтованість зроблених висновків, а також за порушення авторських прав при використанні зовнішніх матеріалів. Подаючи статтю до редакції, автори тим самим засвідчують, що під час проведення дослідження і підготовки статті вони дотримувались етичних вимог, зокрема Кодексу етики Міжнародної соціологічної асоціації (ISA), Кодексу професійної етики соціолога (CAU), а матеріали, які вони подають, є оригінальними і раніше не публікувались.

Наукове видання

Український соціологічний журнал

Випуск 21, 2019

Українською, російською, англійською мовами

Дизайн, оформлення, комп'ютерне верстання І. М. Дончик

*Підписано до друку 25.11.2019. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Друк цифровий. Ум. друк. арк. 5,7.
Наклад – 100 пр. Зам. 120а/19.*

*61022, Харків, майдан Свободи, 6, ауд. 350, 351-а
Соціологічна асоціація України*

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32*

*Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009*